УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІОЛЬОҐИЧНИЙ ІНСТИТУТ.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Розвідки і матеріяли. Книга третя.

ПАВЛО ХРИСТЮК.

ЗАМІТКИ І МАТЕРІЯЛИ

до

історії української революції.

1917—1920 рр.

Том III.

1921.

Автор застерігає собі всі права.

Диктатура поміщиків і капіталістів.

Розділ I.

Гетьманський переворот.

1. „Вибори“ гетьмана і гетьманські „закони“ про державний устрій України. В гетьманському перевороті брало активну участь три сили: німецьке військо під проводом німецьких ґенералів, поміщики („Союз земельных собственников“) і капіталісти з російськими офицерами — добровольцями та дрібна українська буржуазія — так звана „Українська Демократично-хліборобська Партія“. Самою активною і рішаючою була перша сила — німецьке військо. Вона фактично і перевела переворот в порозумінню з другою силою — поміщиками та капіталістами, використавши в декоративних цілях третю силу — дрібну українську буржуазію.

Творення Німцями гетьманщини почалось з обеззброєння — в ніч з 26. на 27. квітня 1918. року — першої української „синьої“ дивізії, що складалась з бувших полонених і перебувала тоді в Київі. Розброєння було переведено провокаційно; було використано фірму міністерства військових справ (Центральної Ради), яке, помітивши заздалегідь намір Німців збутись дивізії з Київа, виробило було свій плян розформування її (з переведенням козаків в старшинські школи). Плян міністерства не вдався, але імя його Німцями було використано. Після цього на другій день, себ-то 28. квітня, відбувся дикий наїзд Німців з панцирниками і кулеметами на Центральну Раду, що саме відбувала засідання; арештовано міністрів, примусово припинено засідання Ради з переведенням персональних трусів у присутніх на засіданню членів Ради і публики і трусу в канцеляріях парлямента. Нарешті, ще днем пізніще — 29. квітня — відбулись „вибори“ гетьмана на з'їзді поміщиків та сільских кулаків, що саме зібрався у Київі.

Про ці опереточні вибори ґазети писали таке:

„29. квітня відбувся в Київі з'їзд землевласників. Радилися вони в цирку під охороною німецького війська. З'їзд відкрив селянин Коваленко промовою, якою вітав присутніх, висловлюючи надію, що, може, скоро явиться тверда власть, котра сотворить порядок і „зробить наш край могучим“. Потім той самий Коваленко в своїй промові заявив: „Центральної Ради ми не признаємо, земельних комітетів також. Ми просимо негайно усунути їх, бо вони працювали не для добра, а на шкоду народові України. Нам потрібна тверда власть, і ми її створимо!“ Инші промовці — селяне і поміщики — також усі нападали на Центральну Раду, правительство та на земельні комітети. „Геть з Радою, геть з міністрами, геть з земельними комітетами!“ раз-по-раз кричали

панове землевласники. „Представникам соціялізму нема місця при власти. Установчі Збори вибіралися під загрозою баґнетів, і тому вони не можуть відбутися. Досить соціялістичних експеріментів!“ говорив поміщик Райхерт.

Коло другої години в сінях цирку з'явилася нова сторожа — понад 500 російських офицерів, озброєних рушницями. Коло 3. години на з'їзд прибув ґенерал Павло Скоропадський в товаристві офицерів. В той час, як він зайняв льожу, Коваленко звернувся з трибуни до з'їзду:

— Якої ж власти нам треба?

— Гетьмана! — залунало в цирку. І в цей мент всі звернулися до льожі, в якій сидів ґенерал Скоропадський.

Після цього знов почалися промови. Юрченко в своїй промові підкреслив, що, на його думку, власть повинна бути диктаторська. Заля задріжала від оплесків та окликів: „Браво!“ „Гетьмана!“ „Ура!“ „Нехай живе гетьман!“

Ґенерал Скоропадський опустив льожу і появився на цирковій сцені. Оклики ще збільшилися. Він поцілувався з членами президії з'їзду, а потім, як стало в залі спокійно, звернувся до присутніх з словами: „Панове! Дякую вам за те, що поручаєте мені власть. Не для користи беру я на себе тягар хвилевої власти. Ви самі знаєте, що всюди шириться анархія і що тільки тверда власть зможе завести лад. На вас, хлібороби, і на добре думаючих кругах населення буду опиратися. Молю Бога, щоб дав нам силу врятувати Україну.“

Промову Гетьмана покрито окликами: „Ура! Многая літа! Нехай живе всемовельможний гетьман!“ Гетьмана піднесено на руки і обнесено по залі.

Після цього гетьман Скоропадський відправився до собору св. Софії і зложив присягу на вірність Україні. На площі св. Софії відбувся молебінь, а епископ Никодим зробив обряд постриження і помазання гетьмана.

Дня 30. квітня на мурах Київа появився маніфест гетьмана Скоропадського — ‚Грамота до всього українського народу‘, якою Українська Центральна Рада і попереднє соціялістичне міністерство, а також земельні комітети скасовано.“ (!).

Ось зміст цього „маніфесту“:

„Грамота до всього Українського Народу.

Громадяне України! Всім вам, козаки та громадяне України, відомі події останнього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України і знова відроджена Українська Держава стояла на краю загибелі. Врятувалась вона завдяки могутньому підтриманню Центральних Держав, які, вірні своєму слову, продовжують і по цей час боротися за вільність і спокій України. При такій піддержці у всіх зародилась надія, що почнеться відбудовання порядку в Державі й економичне життя України увійде, врешті, в нормальне річище.

Але ці надії не справдилися. Бувше українське правительство не здійснило державного будування України, бо було зовсім нездатне до цього. Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економична руїна і безробіття збільшуються і росповсюджуються з кожним днем і, врешті, перед найбагатшою колись Україною стає ґрізна мара голоду.

При такім становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з катеґоричним домаганням негайно збудувати таку державну владу, яка здатна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці. Яко вірний син України, я постановив відкликнутися на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади. От цією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України.

Управа Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обґрунтованню приложених при цім законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна і Мала Рада, а також всі земельні комітети, від нинішнього дня розпускаються. Всі міністри і товариші звільняються. Всі инші урядовці, що працюють в державних інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обовязків.

В найближчий час буде виданий закон, установляючий порядок виборів до Українського Сойму. До нього я буду твердо стояти на сторожі порядку й за-

конности в Українській Державі, буду домагатися негайного виконання всіх державних розпорядків і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючися ні перед якими найкрайніщими мірами.

Права приватної власности, як фундаменту культури й цівілізації, відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядки бувшого українського уряду, а так само тимчасового російського уряду, відміняються і касуються. Відбудовується повна свобода по розробленню купчих по купліпродажі землі. Поруч з цим будуть прийняті міри по вивласненню земель по дійсній їх вартости від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів. Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничої кляси. Особливу увагу звернеться на поліпшення правового становища і умов праці залізничиників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці. На економичнім і фінансовім полі відбудовується повна свобода торговлі й відкривається широкий простір приватного підприємства й ініціятиви.

Передбачую всю трудність праці, що стоїть передо мною, і молю Бога дати мені силу, щоб достойно виконати те, що я уважаю своїм обовязком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час. Мені далекі і чужі які б то не були власні побудки, й головною своєю метою я ставлю користь і добро народу всім дорогої нам України. В цій свідомости кличу всіх вас, громадян і козаків України — без ріжниці національности і віроісповідання — помогти мені й моїм працьовникам і співробітникам в нашім загальнім великовідповідальнім ділі.

Гетьман всієї України Павло Скоропадський.

29. квітня 1918. р. Київ."

Доложені ж до цієї „грамоти" „Закони про тимчасовий державний устрій України" звучали так:

„Тимчасово до вибрання Сойму і відкриття його діяльности державний устрій України і порядок керування основується на отцих законах:

Про гетьманську владу.

1. Влада управи належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.

2. Гетьман стверджує закони, і без його санкції ніякий закон не може мати сили.

3. Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його в повнім складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує кабінет у повнім його складі. Гетьман приймає і звільняє инших урядових осіб в Раді, коли для останніх не обґрунтовано законом иншого порядку призначення і звільнення.

4. Гетьман є найвищий керовничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами.

5. Гетьман є верховний воєвода Української Армії та Фльоти.

6. Гетьман оголошує области ва військовім, осаднім або виключнім стані.

7. Гетьманові належить помилування засуджених, полекшення кари і загальне прощання зроблених проступних подій з касуванням проти них переслідування і визволення їх від суду і кари, а також складання державних поборів і дарування милости в особистих випадках, коли цим не нарушаються нічиї охоронені законом інтереси та громадянські права.

8. Накази і розпорядки Гетьмана закріпляються Отаманом-Міністром, або відповідним йому міністром.

Про віру.

9. Передовою в Українській Держави вірою є християнська, православна.

10. Всі не приналежні до православної віри громадяне Української Держави, а також всі мешканці на території України, користуються кождий на кождім місці свобідним відправленням їх віри і богослуження по її обряду.

Права і обовязки українських козаків та громадян.

11. Умови придбання прав українського козацтва та громадянства, а так само їх утрачення означаються законом.

12. Захист Рідного Краю — це обовязок кождого козака та громадянина Української Держави.

13. Українські козаки та громадяне повинні платити установлені законом податки й мита, а також відбувати повинности, згідно з постановою закону.

14. Ніхто не може підлягати переслідуванню за проступне ділання иншим способом, як тільки означеним законом.

15. Ніхто не може бути затриманий під сторожею инакше, як лише у випадках, означених законом.

16. Ніхто не може бути суджений і покараний инакше, як тільки за проступні ділання, передбачені істнуючими в час їх здійснення законами.

17. Оселя кожного непорушна. Робити обшукування і арешт в будинку його господаря можливо не инакше, як у випадках і в порядку, означених законом.

18. Кождий український козак і громадянин має право вільно вибірати мешкання і працю, набувати й продавати майно та без заборони виїзджати за кордон Української Держави.

19. Власність непорушна. Примусове вивласнення нерухомого майна, коли це необхідно для якої-небудь державної чи громадської користи, можливе не инакше, як за відповідну платню.

20. Українські козаки та громадяне мають право робити зібрання в метах не шкідливих законам, мирно і без зброї.

21. Кождий може в межах, установлених законом, висловлювати й писати свої думки, а так само росповсюджувати їх шляхом друку або иншими засобами.

22. Українські козаки та громадяне мають право гуртувати громади й спілки в межах, не противних законам.

Про закони.

23. Українська держава керується на твердих основах законів, виданих в установленій черзі.

24. Сила закону без виїмків обовязкова для всіх українських підданих чужинців, що перебувають в Українській Державі.

25. Закони, особисто видані для якої-небудь области чи частини населення, новим загальним законом не усовуються, коли в нім не поставлено такої відміни.

26. Закони оголошуються для загального відома в утворенім порядку і перед оголошенням до діла не прикладаються.

27. Після оголошення законові надається обовязкова сила від часу, призначеного для того в самім законі. В самім виданім законі може бути показано, як виповняти його, як проголосити, як виконати — телеграфом чи через курерів.

28. Закон не може бути скасований инакше, як тільки силою закону. Через те, поки новим законом остаточно не скасовано істнуючого закону, він заховує повну свою силу.

29. Ніхто не може відмовлятися незнанням закону, коли його оголошено істнуючим порядком.

30. Закони розробляються в кожнім міністерстві по належности і передаються на загальне обміркування Раді Міністрів.

31. По ухвалі Радою Міністрів внесених законопроєктів вони передаються на затвердження Гетьманові.

32. Закони, які торкаються де-яких секцій, передаються в Раду Міністрів після обговорення їх зацікавленими міністерствами.

33. Міністрам дається можливість видавати розпорядки розвитку й поясненню законів, при чім всі такі розпорядки належать попередньому ухваленню Радою Міністрів.

Про Раду Міністрів і про Міністрів.

34. Напрямок і обєднання праці окремих секцій по приметам, як законодавства, так і найвищої Державної Управи, складається на Раду Міністрів.

35. Керування ділами Ради Міністрів складається на Ґенерального Секретаря і на підлягаючу йому Державну Ґенеральну Канцелярію.

36. Отаман-Міністр і міністри відповідають перед Гетьманом за загальний хід державної управи. Кожний з них окремо відповідає за свою діяльність і розпорядки.

37. За проступні по посаді ділання Отаман-Міністр і міністри підлягають громадській і карній відповідальности на основах, в законі означених.

Про Фінансову Раду.

38. Фінансова Рада є найвища народня інституція для справ державного кредиту і фінансової політики.

39. Фінансова Рада складається з представників і членів, призначених Гетьманом. Крім того, в склад Ради входять на правах членів: Отаман-Міністр, Міністр Фінансів і Державний Контрольор.

40. На Раду складається: 1. обміркування часу і умов державних позичок; 2. обміркування діл, що торкаються державного кредиту, а також питань обороту коштів; 3. попередній, кождий раз з особистого розпорядку Гетьмана, розгляд діл по фінансовій частині, які належать вирішенню в законодатнім порядку.

41. Обміркування Ради передаються на перегляд Гетьмана.

Про Ґенеральний Суд.

42. Ґенеральний Суд Української Держави уявляє собою найвищого хоронителя і захистника закону та найвищий суд України для справ судівництва і адміністративних.

43. Ґенеральний Суд оголошує до загальної відомости всі закони і накази уряду, слідкуючи за законністю їх видання.

44. Порядкуючий Ґенеральний Суддя та всі Ґенеральні Судді призначаються Гетьманом.

Гетьман всієї України Павло Скоропадський. Отаман Ради Міністрів Микола Сахно-Устимович.

29. квітня, 1918. р. Київ."

Так почалась гетьманщина на Україні. Наведені „основні закони" її *) виразно оповіщали про грядуще царство буржуазії.

Українська Народня Республика касувалась, а натомісць встановлялась „Українська Держава" — цілком монархичний лад, на чолі з новопостриженим і помазаним гетьманом. В области соціяльно-економичних відносин привертались цілком дореволюційні порядки. Гетьман оповіщав про „відбудовання в повній мірі права приватної власности", що мало бути основою нового ладу, як „фундамент" (капіталістичної, буржуазної) „культури і цівілізації" та, з особливим притиском, доводив до відома поміщиків про розгон утворених в процесі революції земельних комітетів.

Інтересно, що одночасно зі скасуванням законів Центральної Ради касувалися і закони бувшого коаліційного Временного Правительства,

*) Загальним являється переконання, що грамоти і закони гетьмана були написані німецьким військовим командуванням і перекладені на українську мову російськими добровольцями.

які, по суті, не робили корінних змін в дореволюційних соціяльно-економичних відносинах, намічаючи тільки шляхи до переведення, в межах буржуазного суспільства, де-яких важніщих економичних реформ. Це свідчить про тодішні настрої і апетити виголоднілої за революцію буржуазії: гетьманщина хотіла привернути на Україні старі, цілком царські або ще й гірші порядки.

Але творцям перевороту — німецькому військовому командуванню — треба було як найбільше замаскувати суть перевороту. Треба було з одного боку — представити переворот перед громадською опінією Центральних Держав і всього культурного світу, як справу цілком українських рук, і з другого — новий лад, як ліберальний чи, навіть, і цілком демократичний, у всякім випадку — не реакційно-поміщицький. Для цього клявся гетьман в своїй любови до „рідної України“ та до „братів-хліборобів“; приобіцювалися в законах і грамоті гетьмана „для козаків і громадян“ України де-які політичні і громадянські права та свободи; для цього підкреслювались особливі симпатії гетьмана до „козаків України“; для цього Німці завели, навіть, смішну і чудернацьку назву для гетьманського премер-міністра — „отаман міністрів“; для цього, нарешті, наказано було німецькими ґенералами — Айхгорном та Ґренером — гетьманові Скоропадському утворити обовязково ліберальний, навіть демократичний кабінет міністрів з обовязковою участю в ньому українських елементів. Дійсність, звичайно, пішла по-за цими декоративними заявами. Усунувши від влади демократію, Німці, кінець кінцем, мусіли здатись на буржуазію цілком в державнім будівництві на Україні. *)

2. Українська демократія і переворот. (Формування гетьманського правительства). Ми вже вказували в свій час на те, що в процесі революції українська революційна демократія поділилась на дві частини — ліве, революційне крило, і праве, більш-менш опортуністичне. Перше меньше-більше виразно і свідомо прямувало до здійснення завдань робітниче-селянської революції, друге вважало соціялістичну революцію на Україні не на часі і ставило своїм завданням в революції здійснення головним чином національно-державних домагань, з переведенням в Українській Народній Республиці головніщих соціяльно-економичних

*) Гетьманський переворот на Україні знайшов великий відгомін в політичних і громадських кругах Центральних Держав, особливо в Ґерманії. В головній комісії берлінського Райхстаґу викликав він бурхливі дебати. Представники уряду намагалися довести, що переворот зроблено самими Українцями-хліборобами, які були незадоволені „комуністичною політикою“ уряду Центральної Ради і нездатністю його до праці; з другого боку, вони доводили, що переворот являвся конче необхідним в інтересах Німеччини, бо при Центральній Раді не можна було вивезти з України потрібної кількости хліба; нарешті, згадували вони і про те, що правительство Центральної Ради неприхильно ставилось до німецького війська на Україні і збіралось перевести „різню німецьких старшин“. Одначе члени комісії — депутати Райхстаґу — навіть представники центру, не кажучи вже про соц.-дем. і незалежників, гостро засуджували поводження німецьких військових властей на Україні, вказували на численні втручання їх у внутрішні справи України і обвинувачували в участи в гетьманському перевороті. (В дебатах брали участь, в числі инших, Шейдеман, Ерцберґер, Ледебур, Гаас, Штреземан, Гамп, Вестарп, Гаазе, Носке, Зюдекум.)

Німецька преса тих днів переповнена вістками і статтями про переворот.

реформ. Це останнє крило виступало весь час в контакті з дрібною українською буржуазією, задержавши аж до останнього часу формальний провід в своїх руках. Відповідно до цього поділу, ріжним було і відношевня зазначених двох частин української демократії до гетьманського перевороту.

Праве крило — опортуністична демократія — хоч і обурювалась німецьким свавільством, хоч і протестувала всією душею проти гетьманщини, проте стала на позицію можливого леґального „використання“ гетьманщини в інтересах збереження українського характеру за українською державністю та збереження в ній хоч елементарного демократизму. В цих цілях вона бажала вплинути на українську дрібну буржуазію — в першу чергу на партію українських соціялістів-федералістів, яка мала признання в німецьких ґенеральских кругах, — щоб вона не бавилася в протести і швидче реалізувала своє „братання“ з гетьманом: ввійшла в гетьманський кабінет міністрів і, таким чином, перейняла державну владу в свої руки. Одначе досягти цього в дні перевороту не вдалося.

Коли „отаман-міністрів“ М. Устимович звернувся до соціялістів-федералістів з пропозицією вступити до його кабінету, ес-ефи відмовились, навіть не вступаючи в довгі балачки. Німцям це не сподобалось. Вину за неуспіх переговорів вони склали на М. Устимовича і наказали гетьманові підшукати більш здатного „отамана“. П. Скоропадський звернувся тоді до „малоросса“ М. Василенка, приват-доцента київського університету, російського кадета, який одначе підтримував звязки і з Українцями. 30. квітня цей „малоросс“ вступив в „отаманування“, як тимчасово виконуючий обовязки отамана і міністра освіти майбутнього кабінету. Василенкові лекше було порозумітися з українськими кадетами-ес-ефами, і останні принціпово вже не відмовлялись від участи в кабінеті. Та тут цілком виявилась дрібнобуржуазна вдача ес-ефівської партії. Цілий час ес-ефи стояли в гострій опозиції до Центральної Ради і кабінету Голубовича, вимагали усунення Центральної Ради і утворення нового парляментарного не революційного, буржуазного орґану, вимагали „ділової“, тоб-то цілком буржуазної політики і відповідного уряду, а тепер, коли їх надії до певної міри справдились, коли їх кликали до тієї „ділової“ довгосподіваної роботи, завагались, подались; не хватило рішучости піти шляхом, на який тягла їх вся їхня істота. Давши принціпову згоду на участь в гетьманському правительстві, попросили дати їм змогу надуматись, порадитись з иншими українськими партіями. Почались балачки. Соціялісти-федералісти покликали на пораду соц.-демократів, соц.-самостійників і де-яких осіб з партії соц.-революціонерів.*) Соц.-

*) Партія хліборобів-демократів участи у всіх цих переговорах не брала. Пояснюється це тим, що „хлібороби“, як політична партія, були ще занадто мало орґанізовані. Підчас революції про них майже нічого не було чути. „Українська демократично-хліборобська партія“ хоч і претендувала на значіння всеукраїнської куркулівської партії, одначе до самого перевороту була властиво ґрупою куркулів лубенського повіту. Не дивно отже, що ні ес-ефи (рідна їм партія), ні Німці (які використали фірму „хліборобів“ при „виборах“ гетьмана) не приймали їх зовсім в рахунок при укладенню „демократичного“ кабінету. Ще менше довелося рахуватися з нею нізніще, коли Німці не потрібували вже „демократичного“ кабінету і взяли одверто курс на велику буржуазію.

демократи і инші члени наради радили ес-ефам йти в гетьманський кабінет, зробивши наперед спробу добитись від Німців, щоб було 1. збережено республиканську форму устрою української держави, 2. скасовано „гетьманські закони“ і натомісць введено демократично-республиканську конституцію і 3. прогнано Скоропадського. Ес-ефи „образились“, що ес-деки і ес-ери рішуче відмовляються від участи в правительстві, і заявили, що в такім випадку й вони не хочуть „плямувати своєї соціялістичної чистоти“ і на переговори з Скоропадським та Німцями не підуть. Після цього ес-деки примушені були трохи податись і дати згоду на спільні з ес-ефами переговори з Німцями.*) В результаті нарада постановила (як повідомляла „Кіев. Мысль“ з 3. травня 1918. р.).

„Звернутися до найвищих представників німецької власти в краю і вказати на ті тяжкі наслідки, до яких може привести витворене положення, викликавши виразну реакцію у всіх верствах і ґрупах української демократії. Поруч з тим нарада постановила вияснити перед німецькими властями повну несвоєчасність того, що зайшло, бо українська власть сама йшла до своєї корінної зміни. Останнє могло би статися тим робом, що Центральна Рада сама розійшлася б і. відогравши свою ролю революційного орґану, передала б владу новому правительству, утвореному на діловому принціпі з представників ріжних політичних партій і громадських ґруп. Це правительство спиралося б на нове державне тіло — Державну Раду, в котру увійшли б також представники всіх великих центральних політичних і національних ґруп, в тім числі і тих, котрі не входили в склад Центральної Ради“.

Довідавшись про ухвали наради, німецьке військове командування висловило згоду обмінятись думками з представниками її з приводу винесених ухвал. 2. квітня делеґація наради в складі В. Винниченка (укр. соц.-дем.), С. Єфремова (соц.-фед.), М. Салтана (укр. соц.-рев.), К. Лоського (соц.-фед.) і Андрієвського (соц.-самост.) мала розмову з Начальником Штабу ґенерала Айхгорна — ґенерал-лейтенантом Ґренером (ґенерал Ґренер був „душею“ переворота і фактично довший час був „верховною владою“ на Україні: формував Скоропадському кабінети, диктував йому ріжні „патріотично-самостійницькі“ заяви і так далі). С. Єфремов виложив прийняті нарадою ухвали, підкресливши, що одкинення їх Німцями поставить останніх „перед необхідністю окупації України, для того треба буде ввести на Україну не шість, а 26 корпусів німецького війська“. У відповідь на це ґенерал Ґренер, поскаржившись на старе правительство, на його ворожість до Німців, заявив, що повороту до Центральної Ради не може бути, що

„гетьмана признала найвища німецька власть, і він лишиться; але було б великою помилкою бачити в тім віднову монархичного принціпу. Україна лишається і повинна лишитися самостійною республикою,

*) Найбільш палко вмовляв ес-ефів В. Винниченко, доводячи, що вони від вступлення до гетьманського кабінету нічого не втратять на своїй соціялістичній чистоті. Суперечив йому А. Ніковський, заявляючи, що соц.-фед. такі ж соціялісти, як і соц.-демократи, отже закидів в буржуазности на себе не приймають і мають право вимагати, аби вкупі з ними виступали при переговорах з Німцями і соц.-дем.

і гетьманові дано вказівки, що формоване ним правительство має стояти цілком на ґрунті української державности, зовсім не орієнтуючися ні в сторону Москви, ні в сторону Польщі. Політика нової власти має бути лівою, і через це дуже бажана участь в правительстві соціялістів, котрі могли би уложити основи конституції, які змінили б ті основні закони, котрі видано і опубликовано одночасно з грамотою." („Кіев. Мысль" від 3. мая 1918. р.).

3. травня відбулася нова нарада с.-ф. з иншими поіменованими вище партіями. Постановили домагатись, щоб Німці, коли вже дійсно не можна усунути Скоропадського, назвали його тимчасовим президентом Української Республики, скасувавши назву „гетьман". Ес-ефи, нарешті, погодились пожертвувати своєю соціялістичною невинністю і приступити до формування гетьманського кабінету. Та вже було пізно, як сказав ґенер. Гренер: „zu spät."

Берлін, визнавши гетьмана, бажав, вимагав негайного утворення правительства. Скоропадський спішив. „Отаман" М. Василенко з ніг падав, стараючись виправдати „довірря" гетьмана.*) Не договорившись ні до чого з соц.-федералістами, а тим самим з Українцями взагалі, він звернувся до більш „зговорчивих" кол, до великої російської буржуазії на Україні: поміщиків, промисловців, біржевих спекулянтів, фінансистів, до обслуговуючої велику буржуазію російсько-жидівсько-польської інтеліґенції. А ці давно вже тільки цього і ждали. Без торгів виявили гарячу готовність „служити ясновельможному панові гетьманові" і взяли на себе труд переконати німецьких ґенералів в тому, що вони — поміщики та капіталісти й есть тими самими українськими демократами, самостійниками і творчими силами, за якими шукають Німці.

3. травня „отаман" М. Василенко сформував провізоричний кабінет, в склад якого увійшли, як на вибір, відомі реакціонери, монархисти і україножери. Ось його склад:

1. Тимчасово виконуючий обовязки отамана міністрів і міністра закордонних справ, міністр освіти — М. Василенко (російський кадет, „малоросс"); 2. Міністр фінансів — А. Ржепецький, (кадет, банкир, україножер); 3. Міністр торговлі та промислу — С. Гутнік (кадет, голова одеського біржевого комітету, Єврей, спекулянт); 4. Міністр хліборобства Кіяніцин (кадет, полтавський поміщик); 5. Міністр харчових справ — Ю. Соколовський (кадет, аґроном, „малоросс"); 6. Міністр праці — Ю. Ваґнер (кадет, бувший проф. київського політехничного інституту, брав участь у виступі ради професорів київського політехничного інституту проти Центральної Ради); 7. Міністр народнього здоровля — В. Любинський (лікар, власник медичної лябораторії в Київі); 8. Міністр шляхів — Бутенко (інженер, кадет, „землячок"); 9. Міністр юстиції — М. Чубинський (проф., „малоросс", правий): 10. Державний контрольор — Г. Афанасьєв (бувший управитель київської контори державного банку, правий, україножер); 11. Управляючий міністерств. військових справ — А. Слівінський (полковник); 12. Державний секретарь — М. Ґіжицький (поміщик).

*) Дивись нижче подане оповідання М. Василенка про це.

Кількома днями пізніще було пороблено в зазначенім складі Кабінету Міністрів де-які незначні зміни (Головою Ради Міністрів і міністром внутрішніх справ став Ф. Лизогуб, полтавський поміщик, октябрист; виконання обовязків міністра земельних справ взяв на себе міністр харчових справ Ю. Соколовський; виконуючим обовязки міністра війни було призначено ґенерала Ліґнау; „отаман“ Василенко залишився міністром освіти і тимчасово виконуючим обовязки міністра закордонних справ). Таким чином, було остаточно сформовано гетьманське правительство, цілком буржуазне, російське, україножерське.

Почалась диктатура великої російсько-жидівсько-польсько-„малоросійської“ буржуазії на Україні. Дрібна українська буржуазія зосталася цілком „не у дѣл“. Ес-ефи тільки пізніще та й то на дуже короткий час добилися кількох міністерських портфелів. „Хлібороби-демократи“ даремно ждали для себе „хуторів“.*)

Багатий матеріял для характеристики настроїв української демократії в дні перевороту та її відношення до гетьманщини маємо в постановах всеукраїнських з'їздів — селянського і робітничого, а також

*) „Отаман“ Василенко так оповідав в „Кіев. Мысли“ про утворення цього першого гетьманського кабінету: „Пропозицію вступити в склад нового правительства, яко міністр народньої освіти, я одержав у день перевороту. Справа вступлення в ділове міністерство була для мене вже давно постановлена в позітивнім смислі. Представники ріжних громадських ґруп від хвилі повороту Центральної Ради до Київа обмінювалися зі мною думками в тій справі, чи не увійшов би я в склад нового ділового кабінету. Я думаю, що в теперішню хвилю необхідна збільшена творча праця суспільних діячів для рятунку краю від повної руїни. Я думаю, що даній хвилі не відповідало б міністерство, утворене по принціпу партійного представництва. На мою думку, необхідно утворити міністерство на чисто діловім, персональнім принціпі, міністерство, котре могло б мати підтримку громадських ґруп для енерґійної будуючої праці і як найшвидчої віднови нормального бігу життя та підготовлення краю до нормального парляментарного ладу. І коли нагодилася фактична можливість здійснити ці основні думки, я без всяких хитань прийняв зроблену мені пропозицію і дав свою згоду увійти в нове міністерство. Моя ухвала не була предметом попереднього обговорення партії кадетів, до котрої я належу, але я стрінув моральну підтримку в особі моїх близьких приятелів. Я так дуже переконаний в необхідности того кроку, котрий роблю, що я не спинився б перед виходом з партії, коли б партія кадетів зложила протест проти вступлення її членів у склад нового правительства.

Зразу я не брав ніякої діяльної участи в формуванню нового кабінету. Та 30. квітня формування кабінету перейшло в мої руки: гетьман запропонував мені взяти на себе зложення кабінету найпізніще до 10 г. вечора 1. мая. При цім гетьман заявив мені, що про правий кабінет не може бути мови, що склад правительства повинен бути лівий, що реформи необхідні, що земельна реформа, на думку гетьмана, повинна бути поведена в тім напрямі, як це намічено в його грамоті . . . Загалом в основу діяльности кабінету повинно бути положено національне відродження України, але, очевидно, без тих крайностей, які б дражнили населення, шкодили б правильному ходові національного життя і настроювали проти українства широкі круги инших національностей. Всі ті основи видалися мені, безумовно, такими, що їх можна прийняти, і я взявся за зложення нового кабінету, постановивши покористуватися де-якими з тих кандидатів, яких намічено в списку М. Устимовича та яких висунули ріжні громадські ґрупи.

Я старався дійти до порозуміння з українськими соціялістами-федералістами, поїхав на їхні партійні збори, поінформував їх про витворене положення і переконував їх вступити в склад нового правительства, вказуючи на те, що в противнім разі мені доведеться зложити кабінет з инших елементів, вповні придатних

IV З'їзду Української Партії Соціялістів-Революціонерів та V З'їзду Української Соціяль-Демократичної Робітничої Партії, які відбулися в перші дні гетьманщини. З'їзди ці інтересні також ще й тим, що на них (головним чином на з'їзді соц.-рев.) різко виявився і, до певної міри, формально відбувся вже давно намітившийся в життю поділ революційної української демократії на два крила — ліве і праве. Гетьманщина, натурально викликала гостру перевірку „вірую" тої й иншої частини української демократії і тим самим довела до формального росколу і зафіксування його в певній формі.

Всі зазначені з'їзди намічено було ще перед гетьманщиною, і цьому власне треба завдячити, що вони, хоч і нелеґально та з великими труднощами, а все ж відбулися.

Питання про скликання другого всеукраїнського селянського з'їзду (перший відбувся ще в маю 1917. р.) було поставлено на чергу ще на третій сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів (в кінці листопада 1917. р). Та Центральному Комітетові Селянської Спілки не пощастило тоді скликати з'їзд: війна з Московщиною, евакуація Київа, не

для ділової творчої праці, елементів, котрі, без сумніву, будуть помогати українському національному відродженню, але які не будуть мати такої виразної національно-політичної фізіономії, як соціялісти-федералісти. Я вказував, що не можна відкладати зложення кабінету і що справу треба негайно вияснити. Лідери партії ес-ефів заявили мені, що партія постановила майже відмовитися від участи в новім правительстві, але для остаточного вирішення потрібується ще де-яке обговорення справи, яке відбудеться увечері, коли і буде дана виразна відповідь. Кілька годин пізніще я зустрінувся з членом партії соц.-фед. С. Шелухиним, котрий заявив мені, що партія ставиться неґативно до його участи в кабінеті і взагалі не дозволяє своїм членам входити в склад нового правительства. Пізніще зайшов до мене член партії соц.-фед. О. Шульгин (бувший Ґенеральний Секретарь заграничних справ) і повідомив, що партія ес-ефів ставиться, безумовно, неґативно до вступлення в нове правительство, але рівночасно О. Шульгин просив мене здержати остаточне зложення кабінету, з огляду на те, що партія одержала нову інформацію, яка потрібує обговорення. Одначе здержати зложення нового кабінету вже не можна було.

Сьогодня, 3. мая, кабінет вже зложено на діловім, персональнім принципі."

На питання кореспондента „Кіев. Мысли'", чим можна пояснити відбуті арешти громадських і політичних діячів та заведення цензури — „отаман" Василенко відповів: „Відбуті арешти де-яких діячів [арештовували переважно укр. соц.-революціонерів] пояснюються взагалі мірами обережности заздалегідь, і викликані вони особливостями сьогоднішніх виключних обставин. Арешти відбуто з ініціятиви осіб, що відограли видну ролю в цих обставинах. Та про арешти, як про систему і взагалі розправу з політичними противниками, не може бути мови. Одначе уважаю потрібним сказати, що проти тих осіб, котрі будуть вести діяльну аґітацію проти зміненого ладу, відкрито не признавати його і особливо закликувати до аґрарних і инших непорядків, буде вжито найрішучіщих заходів. В цім напрямі вже пороблено відповідні вказівки міністрам внутрішніх справ, військовому та юстиції. Що торкається заведення цензури для ґазет, то вона має тимчасовий характер і викликана знов-таки виключними обставинами хвилі: в найближчім часі цензуру буде скасовано". Само собою розуміється, що всі ці заяви „отамана" Василенка про „ліву" політику гетьм. уряду були безсоромною брехнею. Такі речи, як арешти політичних противників, ввійшли не то що в систему, а в голий, свавільний, нічим неунормований принціп-правило; так само сталось і з цензурою. С. Єфремов даремно писав кілька місяців поряд — по два рази на тиждень — про скасування безглуздої цензури: вона істнувала весь час гетьманщини. Та про це пізніще.

дали змоги зробити це. Повернення Центральної Ради до Київа і очищення території України від московського війська ставило знов на порядок денний скликання з'їзду. Він був потрібний з багатьох причин. Треба було переобрати Центральний Комітет Селянської Спілки і Всеукраїнську Раду Селянських Депутатів, освіжити і зміцнити звязки з Центральною Радою, намітити тверду лінію поступовання трудового селянства при нових обставинах, що ясно закидались вже на зміцнення поміщицько-німецької реакції. Вважаючи на все це, і було вирішено скликати Другий Всеукраїнський Селянський З'їзд на початок травня 1918. в Київі. Заздалегідь оповіщені про З'їзд місцеві ради селянських депутатів та селянські повітові і ґуберніяльні з'їзди почали надсилати своїх представників на З'їзд ще за кілька днів до відкриття його. Перші депутати прибули в Київ на передодні перевороту; але більшости депутатів довелося їхати до Київа саме в дні перевороту. Вже в дорозі селяне пізнали новий режим. Скоропадський, хоч ще й не став твердо на своєму гетьманському стільці, проте вже подбав, щоб не допустити З'їзду трудового селянства України. Німці і місцеві аґенти гетьмана арештовували селянських депутатів по дорозі — на залізницях та пароплавах і повертали їх назад або кидали в тюрми. Та все ж це не спинило приїзду депутатів. Почувши, що в Київі робиться щось недобре, що там вже пораються поміщики та сільскі куркулі, селянство направилось до Київа десятками, сотками тисячами — залізницею, пароплавами, фурами, пішки . . . Київ одразу переповнився селянами. На день відкриття З'їзду прибуло біля 12 тисяч селянських депутатів з усіх кінців, з усіх повітів, майже з усіх сел України. З'їзд відбувся (8.—10. травня). Спочатку спробували були відбути З'їзд одверто. Але на перше орґанізаційне зібрання прибули Німці з гетьманською російською офицернею і силою зброї розігнали селян. Президію і членів мандатної комісії З'їзду (в числі останніх і майбутнього члена Директорі Ф. Швеця) заарештували і кинули до тюрми. З'їзд було заборонено. На вулицях було збільшено німецьку варту. Гуртки селян розганялись, арештовувались. Після цього члени З'їзду потайки зібрались в околиці Київа, в так званім „Голосіївськім лісі".

Обурення і гнів охопив селянство. Всі були перейняті одним палким, непереможним бажанням: зараз же, тут-таки очистити Київ від поміщицько-добровольчої наволочи та їхнього ватажка, ворога працюючих мас ґенерала-поміщика Скоропадського. І тільки численне німецьке військо на Україні, тільки кількадесятьтисячна німецка залога в Київі врятували тоді від народньої розправи з „ясновельможним" гетьманом та його добровольцями.

Обміркувавши події, що стались на Україні, Другий Всеукраїнський Селянський З'їзд постановив „з призирством відкинути утворену панами, великими землевласниками і сільскими кулаками та капіталістами гетьманську владу, як явно самозванну й таку, що не має ніякої опори та признання з боку демократичних кол України" і закликати селянство до рішучої, безкомпромісової, збройної боротьби з гетьманщиною. З'окрема, що-до участи Німців у перевороті, З'їзд ухвалив:

„Вимагати, аби Центральні Держави не втручалися у внутрішні економичні і політичні справи Української Народньої Республики, і висловити свій рішучий протест і обурення з приводу того, що представники чужоземної влади брали активну участь, користуючись оружною силою, в клясовій боротьбі на Україні, в розгоні українського парляменту й у відновленню гетьманщини на Україні, яка підтримується лише невеличкою купкою землевласників і капіталістів, ворожих до Української Народньої Республики і до всіх здобутків революції.“

З'їзд закінчив свою працю слідуючою ухвалою-закликом до всього трудового селянства України (прийнятим одноголосно після докладу О. Щадилова):

„Другий Всеукраїнський Селянський З'їзд, який з'їхався від всіх повітів України і репрезентує собою двадцятьпять міліонів селянства, об'являє протест проти втручання Німців у внутрішні політичні справи України, що виявилось в державному перевороті, і заявляє всім громадянам Української Республики слідуюче:

1. Селянство не признає обраного поміщиками гетьмана;

2. Україна залишається Народньою Республикою зо всіма здобутками революції. Земля ні в якому разі не переходить назад у власність поміщикам, як то зазначає гетьман в своїй грамоті:

3. Селянство звертається до німецького народу і уряду з закликом — не йти проти українського народу і не допустити до пролиття крови двох цих народів;

4. За верховну центральну українську владу З'їзд визнає Установчі Збори, яким пропонує негайно зібратись;

5. Для підтримки Установчих Зборів і здобутків революції Другий Селянський З'їзд постановляє орґанізувати селянство по повітах в боєві дружини і підготовлятися до виступу. Селянство має виступати не окремо, самовільно, а тільки по наказу центральної орґанізації;

6. Селянський З'їзд звертається до всіх робітничих і демократичних орґанізацій з закликом встати на захист революції і здобутих в ній прав та обєднатись з селянством для боротьби з контрреволюцією.

Брати селяне! Земля і воля в небезпеці! Найшла чорна хмара на нашу країну, яка хоче знова пригнітити селянство і держати його в бідноті та темноті.

Встаньмо ж всі на боротьбу з контрреволюцією! Умрем, а землі й волі не оддамо!“

Така була однодушна оцінка гетьманщини трудовим, многоміліоновим селянством України. Тут не було мови про якісь компроміси, про якесь співжиття з гетьманщиною. Трудове — малоземельне і безземельне — селянство добре розуміло, всією істотою своєю відчувало, що з владою його давніх і запеклих ворогів-поміщиків не може бути мирного співжиття, що розвязання економично-соціяльних суперечностей, істнуючих між цими двома клясами, як і взагалі вислід боротьби між визискувачами і поневоленими працюючими масами, може залежати тільки від збройної, насильної перемоги одної з них. „Селянська голота“, як призирливо називали малоземельне і безземельне селянство „хліборобидемократи“ в своїм листі до „ясновельможного пана гетьмана“, добре розуміла, що від поміщиків, капіталістів і „сільських кулаків“ (отих „хліборобів-демократів“, що примазувалися до гетьманської влади) не ждати а ні землі (яка, в ліпшім випадку, від поміщиків перейшла б до сільських багатіїв), а ні політично-громадянських прав — тієї „волі“, цінити яку селянство вже навчилось за часів Центральної Ради.

Так само і для робітництва, навіть для найбільш поміркованої його частини, було ясно, що гетьманщина — це найчорніща, найгіршого ґатунку німецько-російська буржуазно-поміщицька реакція, яку необхідно за всяку ціну поборювати. Другий Всеукраїнський територіяльний Робітничий З'їзд (на якому російсько-еврейська фракція була чисельно більшою, ніж українська) що відбувся нелеґально в Київі майже одночасно з Селянським (13.—14. травня)*), в своїх постановах що-до оцінки гетьманщини і формулювання ближчих завдань трудових мас України в боротьбі з реакцією майже ні в чім не розійшовся з постановами селянського З'їзду.

Підкресливши, що гетьманський переворот являється справою рук німецько-російської буржуазії, Робітничий З'їзд вказав далі в своїй резолюції, що значіння цього перевороту і цілі, які ставить перед ним буржуазія, сягають далеко за межі України: гетьманщина являється початком боротьби всесвітньої буржуазії з революційними змаганнями працюючих мас всього світу. За задушенням революції на Україні мало йти задушення революції в Росії. Україна являлась тільки початком, форпостом в цій боротьбі. Заяви німецьких ґенералів і „отаманів-міністрів" Скоропадського про демократичність нової влади і з'окрема про її прихильність до ідеї суверенности української державности робітництво вважало лицемірством та маскуванням буржуазії. „Участь кадетів і инших споріднених з ними буржуазних ґруп в складі гетьманського правительства, невідповідального ні перед яким представницьким орґаном, — говорилось в резолюції З'їзду — мобілізуючи нові суспільні верстви на службу пануючим клясам, є тільки ширмою, що прикриває реакційний зміст цієї влади."

Закликаючи робітництво всієї України до орґанізації своїх сил і спільної з трудовим селянством боротьби з гетьманщиною, Робітничий З'їзд намітив такі конкретні цілі тої боротьби:

„1. Незалежна Українська Народня Республика.

2. Скликання Українських Установчих Зборів, які мають означити характер взаємин Української Республики з рештою частин буншої Росії.

3. Передача землі без викупу в руки трудового народу.

---

*) З'їзд цей було призначено (ще за часів Центр. Ради) Всеукр. Радою Робіт. Депутатів на 12. травня в Київі. На З'їзд мали прибути представники робітників з цілої території України; сподівались, отже, великого, многолюдного З'їзду. Одначе переворот розбив ці сподіванки. Скоропадський заборонив З'їзд цілком (як і перед тим селянський) і наказав арештовувати депутатів всюди, де їх буде знайдено. Німці і ріжні гетьманські посіпаки арештовували робітничих делеґатів в дорозі — в потягах і на пароплавах (по Дніпру), — і на місцях: в Київі, Харькові, Катеринославі і т. д. Але та частина делеґатів, якій пощастило ухилитися від арештів, не зважаючи на гетьманський терор і заборону З'їзду, постановила З'їзд відбути.

Підчас відкриття З'їзду було більше 200 робітничих депутатів з ріжних місцевостей України. На нім були представлені всі соціялістичні клясові партії, які працювали в той час на Україні (в тому числі і російські соц.-дем. большевики). З представників фракцій цих партій на З'їзді і було складено президію З'їзду. Через несприятливі обставини З'їзд скоротив свою проґраму, обмежившись обміркуванням тільки двох питань: 1. Біжучий політичний мент і 2. Утворення всеукраїнського орґанізаційного центру.

4. Широка законодатна охорона праці, державний контроль над продукцією, з участю робітників, і восьмигодинний робочий день.

5. Повна воля коаліцій, страйків, зборів, слова, друку і т. и.

6. Непорушність демократичних орґанів самоврядування та инших демократичних орґанізацій і загалом усіх вольностей, проголошених III і IV Універсалами У. Центр. Ради.

7. Повна рівноправність національностей і національно-персональна автономія для національних меншостей.“

Як бачимо, по сути це було домагання привернення тих порядків, методів і цілей державно-суспільного будівництва, які панували на Україні за часів Центр. Ради. Це був проґрам поміркованої частини демократії України, яка вважала соціялістичну революцію не на часі, яка на самому Робітничому З'їзді зустріла гострою критикою виступ промовця-большевика, котрий закликав робітництво не сбочувати в бік справ національно-політичних, порвати з гаслами демократичного парляментаризму і боротись за радянську владу і переведення соціялістичної революції на Україні.*) Та тим ясніще виступала (на тлі настроїв поміркованої частини робітництва) вся реакційність і цілковита неприємлемість гетьманщини для робітниче-селянських мас України.

Наприкінці своєї роботи постановив Робітничий З'їзд утворити особливу „Орґанізаційну Комісію“, на обовязок якої поклав, в числі инших справ, „інформацію і координацію всіх виступів робочої кляси в боротьбі з гетьманщиною.“

Близько до постанов Робітничого З'їзду стоять ухвали по біжучому моменту Пятого З'їзду (Конґресу) Української Соц.-Дем. Робітничої Партії, що відбувся в середніх числах травня в Київі. В справі державного перевороту Конґрес Укр. Соц.-Дем. Партії виніс таку постанову:

„1. Українська революція в своєму розвитку висунула гасла державної самостійности України і корінних соціяльних реформ, що вивели революцію за межі революції національної і поставили розвязання її завдань в залежність від факторів міжнародніх.

2. Державний переворот 29. квітня з проголошенням гетьманської влади є наслідок зростаючих впливів Центральних Держав та озброєного втручання їх війська у внутрішнє життя Української Республики; спираючись на клясу великих власників при піддержці буржуазії, за якими (великими власниками) йде частина дрібних власників, одіпхнутих в цей табор недоладною земельною політикою

---

*) Заслуговує на увагу те, що все робітництво, представлене на З'їзді, за виключенням російських большевиків, зрозуміло революційне значіння гасла самостійности української державности в боротьбі з гетьманщиною і поставило це гасло першою точкою — конкретною цілю боротьби з буржуазно-гетьманською диктатурою. „Робітн. Газета“ з приводу цього писала: „Це перший обєднаний виступ пролетаріяту України, коли він відмовився від орієнтації в бік Москви й Петрограду та звязав справу закріплення своїх здобутків (в революції) з удержанням Української Республики. Простий інстинкт самозахования робочих мас вказав їм, що гасло обєднання з Росією в сучасний мент є реакційним. Це гасло використовують зараз елементи, ворожі як демократії, так і українській справі, в інтересах реставрації ‚єдиної монархичної Росії.‘ Таким чином, ті представники робочих мас, що зібралися на З'їзді, виявили свій справжній клясовий розум . . . Інтереси демократії й українського народу вимагають, щоб Україна була самостійною державою, і всі ті кола демократії, які тягнуть до зєднання з Росією, ллють воду на колесо реакції. Ці кола мусять прислухатися до голосу Робітничого З'їзду.“

соц.-рев. більшости Центральної Ради, — цей переворот має метою знищення Української Державности і всіх здобутків революції.

3. Остаточне розвязання завдань української революції звязане з ростом революційного пролетарського руху на заході, —

— тому V конґрес УСДРП проголошує:

I. В сучасний момент зусилля пролетаріяту повинні бути направлені: а) на орґанізацію і збільшення своїх сил і рішучу боротьбу з усіма проявами, як контр-революції і антидержавних та антиукраїнських тенденцій пануючих нині верств, так і з проявами втручання війська Центральних Держав у внутрішні відносини України; б) на одірвання, шляхом орґанізованої політичної роботи, дрібних земельних власників від великих земельних власників; в) на навязання зносин з інтернаціоналом і утворення міжнародньої акції на користь України.

II. В політичній і національній боротьбі пролетаріят мусить висунути гасло негайного переведення виборів і негайного скликання українських Установчих Зборів.

III. В своїй роботі партія повинна провадити рішучу боротьбу за збереження всіх реалізованих здобутків революції.

IV. Партія всіма силами мусить вдержувать пролетаріят від виступів на шлях анархичної боротьби і направляти його на шлях орґанізованих політичних виступів."

В справі національно-державній (самостійности України) Конґрес УСДРП виніс ухвалу, якою рішуче порвав з недавньою автономично-федералістичною проґрамовою позицією партії.*) Зміст цієї ухвали такий:

„Зважаючи на те, що:

1. інтереси розвитку продукційних сил на Україні і звязаного з цим розвитку клясової боротьби пролетаріяту перебувають в непримиримому противенстві з імперіялістичними тенденціями російської буржуазії;

2. що боротьба російських большевиків з українською демократією показала, що й російський пролетаріят не зміг ще й досі увільнитися від впливів імперіялізму російської буржуазії і в своєму поході на Україну був лише сліпим наряддям в її руках;

3. що, таким чином, в сучасній Росії немає жадної кляси, на допомогу котрої в боротьбі за національно-політичну волю міг би сподіватися український пролетаріят і ціла українська демократія;

4. що при даних умовах гасло федерації підноситься передусім, як шлях до реставрації „единої, неділимої Росії", і найбільш в тому заінтересованими поміщицькими і буржуазними колами, —

— V Конґрес Укр. С.-Д. Роб. Партії вважає, що при даних умовинах лише одстоювання цілковитої самостійности України може дати, як Україні, в цілому, так і українському пролетаріятові зокрема, максімальне забезпечення їх вільного національно-культурного і соціяльно-економичного розвитку.

Разом з тим, V Конґрес УСДРПартії вважає необхідними при сучасних умовинах, які склались на Україні і в Росії, провадити рішучу боротьбу з гаслом федерації з Росією, як з гаслом, направленим проти української революції і проти інтересів українського пролетаріяту." **)

---

*) Дивись постанови IV Конґресу УСДРП (сентябрь 1917. р.) в національній справі, в яких партія стала на ґрунт федерації.

**) Цією постановою Конґресу остаточно формулувались проґрамові постулати УСДР Партії в національно-політичній справі. Подібного роду була і ухвалала Конґресу в земельній справі, яка звучить так: „Визнаючи, що життя підтвердило вірність аґрарного проґраму, прийнятого IV Конґресом партії, V Конґрес закликає товаришів до широкої його пропаґанди. В інтересах ясности, V Конґрес надає § 2. проґраму таку редакцію: „Всі землі приватних власників, що мають

В справі робітничої політики Конґрес став на ту точку погляду, що підчас зростаючої реакції і великого економичного безладдя загальні основи цієї політики повинні бути скеровані „не стільки на осягнення нових матеріяльних норм законодавства“, скільки на „фактичне закріплення за пролетаріятом способів впливу на збереження і дальший розвиток виборених підчас революції здобутків.“

Ліва частина української соціяль-демократії (незалежники) була на цьому Конґресі в великій меньшости, неорґанізована і розбита морально (централістично-шовіністичною, українофобською політикою російських большевиків на Україні підчас окупації ними України); її погляди через те зовсім не одбились в постановах Конґресу партії. Тільки пізніще (в часі Директорії) вона відродилась знова, скріпла і заявила себе окремим політичним чиником спочатку в загальних рядах укр. соц.-демократії, а трохи згодом — як окрема, самостійна партія.

Зовсім инакше відношення між лівою і правою частиною партії утворилося на IV З'їзді Української Партії Соціялістів-Революціонерів, що нелеґально відбувся в околицях Київа *) 13.—16. травня 1918. р. Хоч З'їзд випав і нечисленний — в той час багацько соц.-рев. було вже заарештовано гетьманцями, а ще більше переховувалось, уникаючи арештів, — проте фактичне відношення сил в партії було відбите на ньому досить вірно. Права і ліва течія були представлені на З'їзді майже в однаковій мірі, що, зрештою, причинилось до того, що З'їзд по де-яким питанням не зміг винести зовсім ніяких рішень. Доклади на теми порядку денного (1. Справоздання фракції в Центр. Раді і Центр. Комітету партії. 2. Сучасний мент і 3. Тактика партії) викликали надзвичайно бурхливі, гострі дебати. Як в оцінці минулої діяльности партії, так і в оцінці сучасного менту та в наміченню шляхів дальшої боротьби, викрилось велике, принціпове розходження між правим і лівим крилом партії.

Праве крило партії вважало революцію скінченою і пропонувало використати „передишку“ для „орґанізації мас, піднесення їх культурности, клясової і національної свідомости“ в умовах леґального або напів-леґального істнування партії, і де-які з провідників цього крила пропонували виходити в оцінці моменту і наміченню партійної тактики „з точки погляду збереження української державности“, як одного з найбільших здобутків революції, і, в згоді з цим, висловлювались навіть за участь в суроґаті парляменту — в Державній Раді, коли б вона була скликана гетьманом, і за „дружнє співділання соц.-рев., соц.-дем. і соц.-федералістів в цілях передачи влади в українські руки.“ В цей самий час ліва частина партії вважала революцію не скінченою, підносила передовсім значіння моменту соціяльно-економичного, протестувала проти „національно-державницької та еволюційної“ політики правої

власної землі більш встановленої норми, а також землі казенні, царські, князівські, удільні, церковні та манастирські повинно конфіскувати без викупу та передати в український земельний фонд. Норма земельної площі, вільної від конфіскати, встановляється земельними комітетами, відповідно місцевим умовам та якости землі.“

*) В Святошинськім лісі і в Пущій-Водиці (теж в лісі).

течії, висловлювалась проти „підмінювання“ клясової соціялістично-революційної боротьби трудових мас культурницькою аполітичною роботою „верхів“ партії і кликала партію в „підпілля“ — для орґанізації збройного повстання робітництва і селянства проти гетьманщини.

Для характеристики настроїв, що панували на З'їзді, і розбіжностей між правим і лівим крилом З'їзду наводимо тут уривки з промов, виголошених на З'їзді представниками лівої течії (призвищ промовців, на жаль, не можемо подати з тої причини, що в опублікованому за часів гетьманщини справозданню про З'їзд, яким ми користуємось, призвища участників З'їзду, в конспіративних цілях, подано умовними знаками — цифрами).

„Мент, який зараз переживає Україна — говорив „т о в. 6.“, — являється наслідком усієї попередньої тактики Центр. Комітету Партії і уряду, коли він поставив своєю ціллю боротьбу з большевиками. Гетьманщина єсть дальший розвиток тієї політики. Укр. Партія Соц.-Революціонерів, вступивши в Центральній Раді на шлях єднання з контр-революціонерами, привела до знищення влади промежуточних партій. Звідси треба виходити в оцінці моменту. Зараз в Українській Партії Соц.-Рев. маємо дві непримиримі течії, котрі не мають спільної мови. Коли одна частина соц.-рев. йшла разом з Німцями проти революції, друга, коли б мала змогу орґанізувати військо, билася б проти цієї першої частини. Не варт критикувати уряду, бо для нас ясно, що ми повинні були боротись з цим урядом зброєю. Цей уряд спірався на всіх, опріч свого власного народу. То була та сама гетьманська політика, коли шукалось опори в чужих державах. Назву соц.-революціонерів носили люде, котрі соц.-реи. не були. Коли товариші говорять, що ми повинні творити демократичну буржуазну республику, то це ясно характеризує ту течію.

Ми повинні це припинити — розійтись. Може в висновках що-до тактики ми зійдемось з правою течією, але предпосилки і психольоґія у нас ріжні. Це не повинно засліплювати нам очей і не затушковувати необхідности ‚розводу.‘ Ясно, що мусять бути викинуті з партії або одні або другі.“

А „т. 17“ продовжував:

„Основна причина банкротства та безсилости нашої партії — це те, що партія не була соціялістичною. Туди входили люде, що домагалися лише національної революції, і ті, що під прапором партії входили до уряду, щоб там творити „реальну політику“. Частина партії, котра обстоювала закликання на Україну німецького війська, мало цікавилась революцією. Вона придушила революцію у нас і задержала її в Ґерманії. Якою вгодно ціною ці типові „державники“ хотіли лише зберегти державу. Соціяльні завдання грали у них другорядну ролю. Вони готові зараз відмовитись від соціялізації землі, виставляючи її, як проґраму maximum, тоді, як при царському режимі це виставлялось як проґрама-minimum. А обєктивні умови тоді були не кращі від теперішніх.

У нас намітилось ясно дві групи: інтернаціональна і державники, котрі державу ставлять вище над усе. Як що ми не хочемо знов підносити національних гасел, розбуджувати національну ворожнечу, то мусимо відмовитись від тактики повстання. Нам необхідна партизанська боротьба невеличких по числу, свідомих боєвих отрядів, котрі вели б боротьбу не проти Німців, як таких, а боролись би з тією політикою, яка провадиться теперішньою владою.“

Наведемо ще кілька слів з промови „т. 18“:

„Між тими двома ґрупами, казав цей промовець, що намітились у нас, істнує глибоке росходження. Одні зовсім відкидають революціонізм, заміняючи його під цю хвилю еволюціонізмом. У других революціонізм соціяльної природи, а не тільки як метод боротьби. Маємо дві течії в партії: реколюційну і еволюційну. Остання — національно-революційна. Це відбилось на її роботі і в уряді і в Центральній Раді. Тепер, коли партії доводиться стати на ґрунт боротьби з контрреволюцією, росходження усугубляється тим більше, що ми розходимось і в нашій тактиці. З одного

боку культурницька робота і політична акція в формі опозиції. Це губить і затемнює клясову боротьбу. В тих орґанізаціях, які залишаються леґальними, ми повинні працювати леґально, але поруч з тим повинна бути і инша робота — революційна. Основна наша робота буде вестись в нелеґальних умовах.“

Відповідно до поділу на ліву і праву течію, було запропоновано з'їздові дві окремих резолюції по біжучому моменту, тактиці і оцінці минулої діяльности партії. Резолюція правої (урядової при Центральній Раді) течії звучала так:

„1. В минулий революційний рік партія, яка брала як найдіяльніщу участь у революції, спираючись на широкі народні маси, зуміла поставити і почасти здійснити цілий ряд своїх проґрамових постулятів. В своїй революційній діяльности партія спиралася головно на революційний ентузіязм мас та на підтриманню цими масами проґрамових гасел партії, і в цьому була її сила підчас революційного періоду. Але те, що тільки цей революційний ентузіязм і ці проґрамові гасла були головним чином підвалиною діяльности партії, було й її слабістю, бо, коли революційний ентузіязм мас почав, врешті, спадати, показалося, що партія не має иньших, орґаничних підвалин, які допомогли б їй удержатися надалі в ролі провідниці народніх мас і разом з тим задержати побідний хід реакції та модеризувати процес спаду революційної хвилі.

2. Переворот, який стався на Україні 29. квітня, створив ситуацію, яка не відповідає конфіґурації сил в країні і тим самим є ненормальною, з точки погляду громадської еволюції, є результатом насильної узурпації влади елементами, що не мають опори в країні. Тому одним з біжучих тактичних завдань партії є боротьба проти сучасного правительства за демократизацію політичного і соціяльного життя України. Для цієї боротьби партія повинна взяти активну участь в тому масовому рухові, який помічається з приводу перевороту, направляючи і використовуючи його в цілях привернення демократичного ладу на Україні.

3. Визнаючи, що відношення сил в країні не таке, щоби могла удержатися влада соціялістичних елементів суспільности, як то було в періоді розвитку революції, партія, підпираючи спроби демократизації влади і борючись за демократичний лад на Україні, сама не може приймати участи у владі і тому вважає виключеною можливість приходу партійних елементів на політично відповідальні становища в державі. Натомісць основною тактикою партії повинна бути орґанична, розрахована на довший період робота над скріпленням своїх позицій у масах і над орґанізацією самої партії. Для того треба взятися за ширшу роботу серед мас на місцях, орґанізацію сих мас під партійним прапором та в професійних орґанізаціях, а також за створення як найширшої сітки партійних підприємств — економичних, просвітних, видавничих і т. п. Тим способом період політичної стаґнації повинен бути використаний для орґаничного зміцнення партії, аби при найближчім підйомі революційної хвилі, наближення якого повинно бути одним з найголовніщих завдань партії, партія могла виступити більш підготованою й сильною.

Ця тактика стосується так до соціяльної боротьби, як і до національної, бо той оборот, який події прийняли на Україні, загрожує однаково і соціяльним і національним здобуткам української революції.“

Инакше виглядав проект резолюції, запропонований лівою частиною З'їзду. В цьому проекті не було і спомину про необхідність боротьби за демократизацію політично-державного ладу на Україні, натомісць досить виразно говорилось про необхідність рішучої, безкомпромісової і активної клясової боротьби не тільки з гетьманщиною, як з такою, але взагалі з світовою реакцією і капіталістично-буржуазним устроєм суспільства, за досягнення „остаточної перемоги соціялізму“. Одночасно резолюція засуджувала попередню діяльність Центрального Комітету партії і парляментської партійної фракції. Ось її зміст:

„1. IV З'їзд Української Партії Соціялістів-Революціонерів констатує, що з часу останнього (III) З'їзду партії керуючий орґан партії — Центральний Комітет, парляментська фракція та члени партії в уряді — збочили з того шляху, який виразно диктувався ідеольоґічними, проґрамовими та тактичними підвалинами партії і самими основами міжнародного соціялізму, в результаті чого партія збанкротувала і обєктивно сприяла успіху контрреволюції на Україні, встановленню монархії і знищенню всіх здобутків революції; що, загубивши авторітет у трудових мас, партія цілком здіскредитувала саме імя Української Партії Соціялістів-Революціонерів.

2. Визнаючи, що позбавлене своїх здобутків трудове селянство і робітництво України в дальнішому ході революції повинно гуртувати свої сили для остаточної перемоги над запанувавшою реакцією, і сподіваючись, що революційний рух на Вкраїні віллється орґанізовано у всесвітній революційний рух, — З'їзд —

а) лічить завданням моменту для революційно-соціялістичної партії широку орґанізаційно-революційну роботу в масах, аби запобігти дезорґанізованим виступам народніх мас, ослабляючим революційні сили демократії;

б) висовує наперед орґанізовану активну боротьбу, згідно традиціям соціялістів-революціонерів;

в) різко відмежовується від соціялістичних і несоціялістичних суспільних течій на Україні, які компромісовою політикою затемнюють завдання клясової боротьби;

г) вважає, що партія мусить непохитно прямувати до консолідації всіх революційно-соціялістичних сил, аби шляхом клясової боротьби досягнути остаточної перемоги соціялізму.“

В результаті голосовання перша резолюція — правого крила — зібрала більшість (дуже невелику) і, таким чином, немов би дала перевагу на З'їзді правій течії. В додаток до неї було ухвалено З'їздом ще слідуючу постанову в справі Установчих Зборів:

„IV З'їзд Української Партії Соціялістів-Революціонерів констатує, що единою народом обраною і законною владою на Україні є в даний мент Українські Установчі Збори, і визнає, що найближчим завданням всієї демократії України, в тому числі і Української Партії Соціялістів-Революціонерів, є рішуча боротьба за скликання в найближчому часі Українських Установчих Зборів.*)

Таким чином, немов би було обійдено гостре питання росколу партії. Одначе технична справа, переведена наприкінці З'їздом, а саме вибори нового складу Центрального Комітету Партії довершили роскол партії. З причин непостійности складу З'їзду (що викликалось тяжкими умовами конспірації), в склад нового Центрального Комітету (Л. Ковалів, Заливчий, Михайличенко, Лашкевич, При-

*) Питання про відношення З'їзду до роботи Центрального Комітету Партії і парляментської фракції зосталось одкритим, позаяк ні одна з предложених З'їздові резолюцій не зібрала більшости голосів. Так само залишилось одкритим і питанням про ревізію земельного проґраму партії. Запропонована „тов. 21“ резолюція в цій справі викликала палкі і довгі дебати, в результаті яких, одначе, більшість З'їзду, при голосованню резолюції, утрималась від голосовання, через що резолюція одпала. Ось зміст її: „Стоючи на основах соціялізації землі, як на проґрамі-maximum в межах буржуазного ладу, З'їзд визнає, що в даний мент, як проґрам-minimum, повинна бути проведена така реформа: земля, яка досі знаходилась в володінню приватних власників, до певної норми остається в доживотнім і спадщиннім володінню і виймається з товарообміну. Земельні участки, що перевищують цю норму, складають Український Земельний Фонд, поділ якого між тими, хто хоче обробляти землю власною працею, відбувається при реґуляції держави.“

ходько, Шраг і кандидати: Корж, Чечель) було обрано майже виключно представників лівого крила партії.

Скористувавшись цим, ліва течія (новообраний Центральний Комітет Партії) роспустила (через кілька тижнів) всі до того часу істнувавші орґанізації партії, перевела партію на нелеґальне становище і повела її роботу в напрямі свого світогляду і своїх переконань, іґнорувавши, як формальну ухвалу IV З'їзду партії, так і взагалі погляди правої, чи центральної, як вона себе пізніще назвала, течії партії. Своє розуміння сучасного моменту і тактику партії під ту хвилю ліва течія (Центральний Комітет Партії) формулувала в так званій „Плятформі Центрального Комітету Української Партії Соціялістів-Революціонерів", на якій ми спинимось пізніще. В орґані партії „Боротьба" (що почав виходити нелеґально, як тижневик, замісць щоденної партійної ґазети „Боротьба", закритої гетьманцями) Центральний Комітет повів одверту боротьбу проти правої течії, чим одрізував всякі шляхи до порозуміння між лівою і правою течією партії.

Викинута фактично з рядів партії, права течія її приступила (в короткім часі по з'їзді) до орґанізації своїх сил в формі окремої „Центральної Фракції Української Партії Соціялістів-Революціонерів", яка, зостаючися в лоні партії, одначе мала творити з орґанізаційного боку окрему цілість — з своїм центральним зарядом, не підлягаючим обраному на IV З'їзді партії Центральному Комітетові. В склад „Тимчасового Орґанізаційного Комітету Фракції" ввійшли — М. Шраг (що вийшов зі складу Центр. Ком.), М. Чечель, М. Салтан, І. Лизанівський, Вол. Залізняк, В. Голубович, Ю. Охримович.

Комітет цей видав до партійних орґанізацій і взагалі всіх членів партії свою декларацію-повідомлення, в якій виложив принціпово-ідеольоґічні і тактичні росходження між обома течіями в партії і закликав членів партії готуватися до слідуючого партійного з'їзду, який мав розвязати справу росколу партії.

„Події останніх місяців з вашого партійного життя, — писав Тимч. Орґ. Комітет Центр. Фракції УПСР в своїй декларації, — з'окрема той результат, яким закінчився IV Партійний З'їзд, що відбувся в Київі в дні 13.—16. травня, поставили партію в скрутне становище. Вийти з нього можна було, тільки вживши надзвичайних заходів, які не вкладаються в рямці нормального партійного життя і нормальної боротьби думок в межах партії.

Цих надзвичайних способів змушена була хопитися частина партійного з'їзду, іменем якої ми маємо честь нині говорити, а саме, ця частина з'їзду постановила, з огляду на утворене становище, виділитися в окрему фракцію, яка, зостаючися в лоні партії та підлягаючи постановам партійних з'їздів, разом з тим з боку орґанізаційного творить окрему цілість, має свій центральний заряд і не підлягає обраному на IV партійному з'їзді Центральному Комітетові. Ця фракція постановила називатися „центральною фракцією УПСР" і вибрала в особі нижчепідписаних Тимчасовий Орґанізаційний Комітет Фракції.

Щоб як слід зрозуміти це (наше поступовання), треба переглянути коротко історію внутрішніх відносин у нашій партії протягом останнього року. Як відомо, в партії здавна істнувала течія, яка прибрала собі назву „інтернаціоналістів"; називалась вона також просто і „лівобережниками". Була це невеличка ґрупа, що мала свої опорні точки головно в де-яких місцях Полтавщини і почасти Харьківщини. Ідеольоґія цієї ґрупи в багато де-чому ріжнилася і ріжниться від основної партійної ідеольоґії. Передовсім у відношенню до ідеї держави. Коли більшість партії визнавала і визнає національне визволення українського народу

— шляхом створення незалежної української держави — за неминучий стан і за конечну передумову успішности його боротьби за своє політичне і соціяльне визволення, то згадана ґрупа легковажила національно-державний момент, ставлячись до ідеї української державности менше-більше так, як ставилися і ставляться до ідеї української ж (а не російської) державности російські соціялісти-революціонери обох фракцій. Це перша кардинальна ріжниця.

Другою була ріжниця в розумінню методів клясової і взагалі масової боротьби. А саме, коли більшість партії визнавала основною методою політичну і професійну орґанізацію мас, виховання їх і орґанізовану боротьбу мас, розраховану на довший період, і то як на часи піднесення революційного руху, так і на часи його підупаду, згадана ґрупа меньшу увагу звертала на орґаничну роботу серед мас і взагалі меньше числилася з цими масами, надаючи виключне значіння тактиці революційно-повстанській. Коли шукати анальоґій, то більшість партії в цім пункті наближалася до позиції, на якій стоїть европейський соціялізм, а згадана ґрупа стояла дуже близько до позиції, яку займає в цім самім питанню російський большевизм. В взвязку з цим ця ґрупа виявила також велику нехить до всякої проґрами-minimum, в той час коли елементи, які нині складають Центральну Фракцію Української Партії Соц.-Революціонерів, все стояли на тій точці погляду, що проґрамові постуляти партії треба здійснювати, як шляхом революційної боротьби, так і шляхом орґаничної еволюційної роботи, з огляду на що проґрама-minimum і постепенність в осягненню проґрамових домагань зовсім не можуть з партійного становища вважатися за виключені. Це були й є основні ріжниці.

Таке становище вже давно потрібувало радикального полагодження, але не було можливости те зробити до партійного з'їзду. На жаль, і з'їзд не полагодив справи. Відбуваючи свої наради в надзвичайно ненормальних умовах, які виникли наслідком останніх подій і при яких багато делеґатів не могло просто попасти на з'їзд, він розбився на дві майже однакові частини, що не могли знайти між собою спільної мови. І хоч в найважніщих справах — в справі оцінки моменту і тактики на будуче — з'їзд став на позицію тих елементів, які тепер змушені були відокремитись в центральну фракцію, проте, з огляду на стан хиткої рівноваги, в якому з'їзд весь час перебував, сталося при виборах Центрального Комітету так, що ці елементи в новому Центр. Комітеті майже не дістали представництва.

Це останнє створило для партії безвихідне становище. Або ново вибраний Центр. Ком. схоче числитися з постановою з'їду — і в такім разі буде засуджений на бездіяльність, бо не зможе вести роботи проти власних поглядів, або він постарається цю постанову обійти в той чи инший спосіб — і тоді політика партії буде направлятися всупереч рішенням партійного з'їзду.

Отже потреба, з одного боку — створити орґанізований центр для тої частини партії, яка не може поділяти позиції теперішнього Центрального Комітету, а з другого боку — потреба вияснити, нарешті, чи наша партія має в своїй клясовій боротьбі засвоїти собі методи европейського соціялізму, чи піти шляхом російського анархичного бунтарства — ці причини спонукали нас до окремої орґанізації в межах партії.

Ми не сумніваємося, що цей фракцийний поділ триватиме тільки до найближчого партійного з'їзду, який ствердить правильність нашої позиції, бо ми переконані, що більшість партії за нами. Але щоб цей з'їзд, нарешті, розвязав справу, треба до нього підготуватися і ідейно і орґанізаційно."

Після цієї декларації роскол УПСР став довершеним фактом. Центральний Комітет Партії, розглянувши декларацію Центральної Фракції, різко осудив її і ухвалив: „1. Вважати утворення Центральної Фракції недопустимим, і 2. Заборонити членам партії брати яку-будь участь в її заснованню, як в центрі, так і на місцях." Замісць одної партії, стало жити дві окремі самостійні партії українських соціялістів-революціонерів.

* *
*

Коротко перебігаючи ті росходження, які так виразно виявилися в дні перевороту в рядах української демократії і які кидають світло, як на пройдений вже українською демократією процес внутрішньої діференціяції, так і на дальші етапи цього процесу, ми повинні зазначити, що, однодушно оцінюючи гетьманський переворот, як замах реакційної інтернаціональної буржуазії на українську революцію, спільно викидаючи гасло боротьби з гетьманщиною, українська демократія в той же час ріжно оцінювала ситуацію взагалі і не однаково формулувала завдання працюючих мас в ближчій революційній боротьбі. В той час, як праве, помірковане крило демократії ставило своїм завданням встановлення, чи власне реставрацію після повалення гетьманщини. Народньої Республики з тим соціяльно-економичним змістом, який вона мала при Центральній Раді, чи, навіть, з більш вузьким, обмеженим, ліва частина ставила инші цілі. Шлях, пройдений Центральною Радою, вона взагалі вважала пережитим. Основну лінію політики Центральної Ради, розраховану на співробітництво всіх — не тільки демократичних, але й дрібнобуржуазних ґруп, вона засуджувала і протипоставила цій політиці необхідність безкомпромісової клясової політики. Ліва частина демократії, перейнята почуттям інтернаціональної солідарности працючих мас, бачила в українській революції неподільну, складову частину великої всесвітньої боротьби працюючих, визискуваних мас за ідеали соціялізму. З цієї точки погляду, вона віддавала в українській революції перевагу моментові клясовому, соціяльно-економичному, над моментом національно-політичним і ставила соціяльно-економичний зміст української державности, що будувалась в революції, в залежність тільки від одної умови — успіхів міжнародньої боротьби працюючих за нове, соціялістичне суспільство. Звідси випливала й її тактика: ніяких компромісів з гетьманщиною; збереження у всій чистоті принціпів клясової боротьби; викривання клясових суперечностей між працючими і визискувачами і підготовка рішучої боротьби з буржуазією.

Инакшу, як ми бачили, тактику намічала права частина. Вона ставила своїм завданням передовсім збереження української державности і вважала можливим входити, в цій цілі, в співробітництво з українською дрібною буржуазією і, навіть, в де-які пертрактації з гетьманськими урядовими сферами. Вона, рахуючи, що революція спинилась на довший час, вважаючи, взагалі, що українська революція не мала в перейдений вже період внутрішніх сил і сприяючих обективних умов для переведення в життя і закріплення поставлених в її процесі соціяльно-економичних завдань, — видвигала на перший плян орґанізаційно-освідомлюючу, культурно-просвітну роботу в масах, одсовуючи збройне повстання на довший час і взагалі прихиляючись більше до методів боротьби „европейського соціялізму“, під чим розумілось віддання переваги парляментарно-еволюційним формам боротьби над революційно-повстанськими (2).

Та, не зважаючи на всі ці росходження, вся демократія — і ліве і праве крило її — конкретно стояла перед одним і спільним завданням — поваленням гетьманщини.*)

---

*) Вкажемо тут ще на відношення українських кооперативних кол до перевороту; зафіксовано воно в „Записці Центральних Українських Кооперативних

3. Чорне свято: гучний похорон революції і встановлення диктатури буржуазії (З'їзд „кадетів" і „протофісовців"). Захопивши державну владу в свої руки, буржуазія України поспішила відбути кілька своїх з'їздів, що мали урочисто одсвяткувати похорон революції й намітити загальний напрям і перші практичні кроки її клясової політики в трохи незвичайних для неї умовах, в українській державі. Початок в цім напрямку було зроблено „сіллю і розумом" російської імперіялістичної буржуазії — партією народної свободи, або так званих кадетів.*) що вперто і завзято боролись весь час революції проти ідеї не то що державної незалежности України, але навіть проти автономії її, а тепер, з милости німецьких ґенералів, були самою діяльною і впливовою частиною гетьманського правительства „самостійної" України. Щоб не псувати святочного настрою, кадетам в першу чергу треба було помирити це своє „самостійництво" з загальною українофобською політикою партії. Це й зробив, не без успіху, кадетський (краєвий) з'їзд, що відбувся у Київі 8.—11. травня, при близшій участи гетьманських міністрів, членів партії — Василенка, Ґутніка і Ржепецького.

Напрямок, в якому мала відбутись „розвязка" поставленого питання, намітив в своїй вступній промові, відкриваючи з'їзд, голова київського краєвого комітету к.-д. партії Григорович-Барський, заявивши, що „найвищі інтереси краю примушують нас пристосуватись („приспособиться") до нових форм державного життя та влити в них наш зміст". З'їзд цілком поділив цю тактику „приспособленія". Поперед всього було ухвалено, з огляду „на неможливість звязку з Центральним Комітетом партії в Росії і необхідну потребу керуючого партійного орґану на Україні", закласти окрему „временну" партійну орґанізацію на Україні, найвищою управою якої мав бути „делеґатський з'їзд пар-

---

Установ до німецького й австрійського послів в Київі". Гостро протестуючи проти участи Німців в перевороті, підкресливши, що встановлення гетьманщини являється грубим насильством над волею українського народу, українські кооператори писали в цій Записці далі: „Ясно передбачаючи страшні перспективи, які малює нам зроблений політичний переворот, ми кооператори, які завжди свідомо стояли осторонь од політики, примушені застерегти представників Центральних Держав, що цей переворот загрожує найгостріщою анархією в нашому краю, яка, безумовно, доведе до повної економичної руїни і кінець-кінцем до голоду.

Кооперація, яка брала найдіяльніщу участь в будуванню економичного життя, вважаючи на вищесказане, примушена тепер, окрім застережень, принести і свій протест проти перевороту, зробленого на Україні, і твердо сказати, що це порушує інтереси і нашої держави і держав німецьких, що в самий близький час, напевно, ясно стане видно, але чого поправити не вдасться." („Кооперативна Зоря", No. 5; 15. травня, 1918. Київ).

Таким чином, проти гетьманщини запротестувало все, що було хоч трохи демократичного в українському суспільстві. Одні тільки сільські куркулі — „хлібороби-демократи", під проводом українських і неукраїнських поміщиків, намагалися примазатись до нової влади, братаючись з ґенералом Скоропадським.

*) Російська „Партія Народной Свободы" инакше називається партією конституційно-демократичною = к.-д. = „кадети".

тії к.-д. на Україні“ та його „Головний Комітет“. *) Далі розвязали кардинальне питання про відношення партії до „проблеми“ гетьманської влади. Докладчих по цьому питанню, п. Крупнов, похвалившись тим, що кадети вели перед цим боротьбу проти „хищнической, насильственной, разрушительной“ влади Центральної Ради, доводив далі з захопленням необхідність самої діяльної участи партії в гетьманському правительстві. З'їзд вітав мудрого докладчика. Тільки деякі промовці (з більш наївних) висловлювали при цьому побоювання, що партія кадетів, вступивши до влади, „скріпить українську монархію і тим самим утруднить повстання загальноросійської монархії“ (Левицький, Єфимовський, Іваницький) і вперто домагалися від инших членів з'їзду ґарантій, що так не станеться, що робота кадетів в гетьманському правительстві піде не на скріплення української державности, а на відбудову „єдиної неподільної Росії.“ Величезною більшістю голосів (за — 70 голосів, проти — 13) з'їзд вирішив підтримати гетьманське правительство і взяти в ньому як найближчу і активніщу участь. Резолюція з'їзду по питанню про „проблєму влади“ звучала так:

„Вислухавши реферат київського краєвого комітету про орґанізацію державної власти, делеґатський з'їзд, лишаючися вірним ідеалам партії та її проґраму, перед погрозою небезпеки поневолення і загибелі краю від анархії та руїни признає необхідною участь партії в державній роботі і вважає можливим персональне вступлення своїх членів у нове правительство.“

Так обійдено було „підводний камінь“ і розвязано руки членам партії, які з жадобою накинулись на владу, не лякаючись навіть закидів в симпатіях до української державної самостійности. Погроза „анархії“, що виявилась була в часі революції в конфіскації селянством поміщицьких маєтків та в проєктах робітничої контролі над фабрично-заводською промисловістю, жадоба ласого життя, клясові економичні, шкурні інтереси сьогодняшнього дня могли оправдати в очах буржуазії багацько де-чого, а в тому числі і „приспособленіе“ до української державности, тим більше, що залишалась надія дійти через „приспособленіе“ до відбудови великої неподільної монархичної Росії. А щоб тій надії одразу ж надати реальних форм, кадетський з'їзд постановив (одноголосно) „уважати необхідним негайно надати московській мові („русскому языку“) права мови державної, нарівні з українською“, наперед знаючи, що таке „урівняння“ двох мов фактично цілком усуне українську мову з усіх державних установ, обсаджених російською бюрократією та буржуазією.

*) В дебатах над цим питанням були виголошені дуже характерні для кадетів промови. Так п. Іваніцкій (з Харькова), підкреслюючи „временный характеръ“ автономної орґанізації партії на Україні, сказав, між иншим: „Кромѣ того, я собственно не знаю, что понимать под термином ‚Украина‘. Не знаю, что это теперь, не знаю, долго ли придется нам имѣть дѣло съ этимъ названіемъ“. Якийсь пан Горшков висловлював своє незадоволення зі слова „временный“ і пропонував яскравіще зазначити, що окрема партійна орґанізація на Україні закладається тільки „впредь до установленія связи съ остальной Россіей“. Одначе більш розумні і „практичні“ кадети зацитькували таких надто наївних промовців, що не могли одразу збагнути всієї принади і зручности „приспособленія“.

Залишалось отже тільки намітити загальний напрям політики гетьманського уряду. Та тут не доводилось розводитись довго. Розуміючи добре, що політика і економика являються в сути річи одним нерозривним процесом і що для успішного розвитку його, в інтересах буржуазії, являється необхідним скупчення в руках буржуазії не тільки матеріяльних багатств, капіталів, але й всієї повноти політичної влади в державі, кадети і зазначили це в своїх резолюціях. „В основу відновлення зруйнованого господарсько-екомомичного життя на Україні“ — читаємо в постановах к.-д. з'їзду — повинна бути покладена поперед всього „тверда адміністративна власть“. Це — головне. А далі йшли подробиці, що консеквентно випливали з цієї основної позиції, а саме: розгон демократичних мійських і земських самоврядувань (в цілях припинення „демаґоґічної політики ґруп і партій в орґанах самоврядування, що випадково попали в ті орґани в більшости“), скасування восьмигодинного робітничого дня (або, як було зазначено в розолюції з'їзду, „залишення восьмигодинного робітничого дня з тим, щоб це не привело до пониження продуктивности праці“), обмеження в правах робітничих орґанізацій і т. д. А щоб полекшити собі переведення цієї політики в життя і по можливости обезсилити армію працюючих, кадети піднесли голос за необхідність „задоволення земельного голоду селянства шляхом викупу поміщицьких земель і продажу їх селянству у власність“.*)

Підвівши таким способам „ідеольоґічні“ основи для своєї роботи в українській державі і намітивши практичний плян ліквідації на Україні революційних здобутків (в тім числі і самої української державности), з'їзд закінчив свою працю виборами Головного Комітету партії, в склад якого увійшли між иншими і гетьманські міністри кадети — Василенко, Ґутнік і Ржепецький (3).

Та кадети тільки „поблагословили“ російсько-еврейську буржуазію на підпертя гетьманщини, дали свою вчену марку, підвели, так би мовити, принціпово-ідеольоґічні підвалини під ту роботу, а самий напрям роботи, конкретний плян її виробили безпосередньо сами „люде діла“ — великий з'їзд буржуазно-поміщицьких депутатів в Київі 15.—18. травня.

Як та чорна галич, злетілись з усіх кінців України представники всіх галузів буржуазної, визискуючої кляси: промисловці, торговці, банкири-фінансисти і поміщики — в числі до 1000 душ —

---

*) Ось уривок з резолюції з'їзду в земельній справі: „Делеґатський з'їзд признає необхідним для партії підтримувати ті ґрупи, котрі в основу земельної реформи візьмуть: а) охорону й закріплення дрібної власности; б) установлення найбільшого розміру землеволодіння і викуп державою всіх земель, більших від того розміру; в) установлення можливости для дрібних землевласників збільшувати свої земельні господарства шляхом надбання на власвість части земельного фонду. Разом з тим з'їзд підкреслює, що одночасно з збільшенням земельного запасу трудового господарства, треба прийняти цілий ряд мір по меліорації та для піднесення сільсько-господарської техники, головним чином, росповсюджування освіти народу, без чого, при збільшенню населення, земельна реформа дасть тільки тимчасові результати.“ Інтересно зауважити, що ці постанови кадетського з'їзду, як і инші в економичних справах, мало чим ріжняться від постанов ес-ефівського з'їзду, що одбувся майже одночасно з кадетським.

на велике свято похорону революції і відродження диктатури буржуазії. Треба було бачити бурхливу радість цих чорних круків! Треба було бути свідком їх незміряної вдячности німецьким ґенералам і гетьманові Скоропадському, що визволив їх з робітниче-селянської „неволі“, в якій вони перебували підчас Центральної Ради і особливо в дні большевицько-московської окупації України! Тепер вони могли знова зажити в ласощах і роскошах, тепер вони могли знова примусити працювати на себе кількаміліонову армію злидарів-пролетарів і бідаків-селян. Тепер вони могли відплатити, жорстоко відплатити повставшій голоті за всі ті образи, приниження, бідування і страхи за життя, яких зазнали за кілька місяців революції. Тепер настав час помсти!

Відкриваючи з'їзд, голова „комітету тимчасового союзу промисловців, фінансістів і сільських господарів на Україні“, п. Щеніовський коротко, але ясно, охарактеризував ситуацію: Минув час розмов, сказав він: ставаймо до діла. Гетьман привернув право приватної власности, без якого не може бути а ні культурного поступу, а ні суспільного життя, і заповів утворення міцної державної влади. Більшого, тим часом, не доводиться бажати. Ми можемо бути певні, що нове правительство узгляднить в своїй діяльности інтереси творчих, будівничих ґруп суспільства, інтереси промисловців, торговців, фінансістів і сільських господарів — землевласників. Ми можемо мати надію, що свої важніщі кроки нове правительство робитиме в повнім порозумінню з нами. Отже ще раз закликаю вас до діла.

На потвердження слів Щеніовського забрав слово предсідатель міністрів гетьманського правительства, Лизогуб. Вклонившись чорній галочі низенько і привітавши її сердечно, як представників „культури та творчих сил краю“, він сказав далі:

„Завдяки нашому патріотизмові і помочи заприязнених держав — Німеччини та Австрії, ми увільнилися від большевицьких банд і тепер стоїмо на порозі нового життя... Величезна праця жде нас, бо все треба зачинати знова... Першим завданням правительства буде привернення ладу та тривкого порядку, щоби кожний громадянин міг працювати, не побоючися за своє життя і маєток. Щоб заиести лад і безпечність, правительство вживе всіх заходів; сильною рукою задушуватиме всякі спроби викликати анархію і неспокої.“

За Лизогубом привітав буржуазно-поміщицьких депутатів міністр торгу та промисловости Ґутнік, який, почавши свою промову з лицемірних заяв, що гетьманське правительство не являється а ні поміщицьким, а ні буржуазним, а, мовляв, тільки безстороннім, надклясовим, „оборонцем держави, яко цілости“, під кінець своєї промови скинув з себе машкару лицемірства та „понадклясовости“ і одверто заявив:

— А зрештою, чого ми маємо соромитися чи лякатися слова „буржуазія“? Хіба ми не знаємо, хіба це не ясно всім, що тільки ми, тільки буржуазія в силі повести край до відродження! Отже хто, як не буржуазія, повинен взяти на себе політичну роботу?... Щоб перейти від дотеперішньої анархії і грабіжів до нових умов життя, треба виконати велику державну роботу. В тій цілі треба пробудити та змобілізувати всі творчі сили, треба утворити нормальні умови для приватної ініціятиви.“ *)

*) Пізніще з подібною промовою виступив на з'їзді і другий гетьманський міністр, Бутенко, який вітав з'їзд, як символ „пробудження буржуазних сил, які тільки й мають хист до державного будівництва“.

Радісне піднесення з'їзду після промов гетьманських міністрів досягло своїх верхів. Поміщики, промисловці, торговці і банкири заплескали в долоні, заворушились. Під бурхливі оплески прийняли внесення голови з'їзду п. фон-Дітмара*) подякувати міністрів за ласкаве слово і вислати до „ясновельможного пана гетьмана" делеґацію, щоб „поздоровити його з гетьманством і висловити певність та довірря, що під його ясновельможним проводом Україна стане на шлях культурного розвитку і зробиться матіррю всіх своїх громадян".

Приступивши до „ділової" праці, з'їзд поставив перед собою просте і ясне завдання: вказати гетьманові та його правительству на ті конкретні заходи, яких вони повинні вжити, спіраючись на німецьке військо, для охорони інтересів поміщиків, торговців, промисловців, банкирів і домовласників та для найгіршого й найтяжчого закріпощення працюючих мас. Питання „принціпового" характеру: „проблема влади" і справа державної самостійности України, що так багацько уваги забрали на кадетському з'їзді, мало цікавили „людей діла". На час істнування Совітської Росії вони приймали українську державність, як щось самозрозуміле, без довгих балачок. Адже ж це була їхня, буржуазна державність, а що носила вона назву української, то це була тільки форма, яку при инших умовах не трудно буде замінити на більш підходящу.

Чи не найдокладніще розглянув з'їзд питання про охорону поміщицьких інтересів. Кадетську обережність в цім відношенню з'їзд вважав зайвою, балачки про земельну реформу в будь-якій формі — шкідливими. Зачитану князем Голіциним (вироблену сільскогосподарською секцію по докладу проф. Білімовича) резолюцію в аґрарній справі з'їзд прийняв одноголосно. Ось її зміст:

„1. З'їзд вітає оголошене грамотою гетьмана відновлення приватної земельної власности, яке являється одним з основних способів можливого життя взагалі й тому має силу у всіх культурних краях. Тільки на принціпі власности можливий розвиток сільського і всенароднього господарства України.

2. Осягнення найвищої продуктивности сільського господарства повинно бути основною метою земельної політики правительства, з якою звязані не тільки економичні, але й культурно-політичні інтереси України, а разом з тим й істнування всіх верств населення. Тою метою повинні визначатися ті заходи, які матимуть на увазі при розділенню земельної власности.

3. Найкращим способом направити землю до найбільшої продуктивности є свобідна продаж і купівля її. При свобідній мобілізації землі інтереси селянства будуть забезпечені і, як в останніх десятиліттях, земля буде переходити саме в руки тих, хто зможе її як найкраще використати. Населення, що не матиме змоги завести сильні господарства, буде постепенно відходити від землі, а тим самим буде доведено до економичного упадку дрібні господарства. Великі ж і середні господарства зостануться в цілости.

4. Від уряду вимагається широкої — шляхом кредиту й инших заходів — допомоги у відбудові продуктивности сільських господарств. Крім цього, належить вжити відповідних заходів, як в ділянці земельного устрою і аґрономичної допомоги, так і у відношенню забезпечення збуту сільскогосподарських продуктів. Треба також дбати всіма силами про розвиток промислу й иншого нехліборобського зайняття, щоб дати працю і малоземельному населенню."

---

*) До президії з'їзду входили, крім фон-Дітмара, граф А. Бобринський, князь А. Голіцин, князь В. Кочубей, В. Демченко, А. Добрий, Дьяков і инші.

Не задовольняючись майбутніми великими державними кредитами „на відбудову продуктивности“ поміщицьких маєтків, з'їзд прийняв додаткову до наведеної резолюції постанову, в якій домагався, аби гетьманське правительство „допомогло“ поміщикам відібрати від селян „розграблене майно разом з відшкодованням“, тоб-то з контрибуціями з селянства.

Вирішивши „долю“ поміщиків, з'їзд перейшов до рятування великих міських домовласників, які, як сказав докладчик по цьому питанню проф. де-Мец, дуже набідувалися „від часу поповнення городських дум нецензовими елементами“. З'їзд постановив домагатися від гетьмана:

„1. Зміни міського статуту в напрямі забезпечення широкої участи цензових елементів у городськім самоуправлінню — між иншим шляхом збільшення вікового цензу виборців до 25 літ, встановлення вимоги проживання в данім місті не меньше 3 років та введенням 3-х куріяльної системи виборів;

2. як найшвидчого перегляду всіх законів, які обмежують право власности на доми.“

Так було підкріплено і розшифровано до кінця домагання кадетського з'їзду про розгон демократичних орґанів самоврядування.

Перейшовши до оборони інтересів промисловців, з'їзд виніс низку постанов, справлених проти робітничої кляси, яку трактувано на з'їзді взагалі, як рабів капіталу і дармоїдів.*) Головну увагу було звернуто на те, щоб робітництву було одібрано всяку можливість орґанізовано і масово боротись за заробітну платню і скорочення робітничого дня. В цій цілі з'їзд постановив домагатись, щоб гетьманське правительство:

„1. Точно реґляментувало права робітництва на вільність коаліції в сфері охорони своїх професійних інтересів, без права втручання їх в господарське життя підприємства і розпорядчі права адміністрації.

2. Переглянуло виданий тимчасовим російським правительством закон про вільність страйків.

3. Щоб було негайно признано недійсними колективні договори, як і окремі угоди, пороблені з нарушенням норм права, реґулюючого ці договори, і встановлено на далі, що колективні договори можуть виникати лише при добровільній згоді з обох боків.

4. Щоб довгота робочого часу нормувалась не инакше, як при відповіднім зазначенню правових громадських умов праці: внутрішніх, міжнародніх, життєвих і економичних кон'юнктур, і щоб зменьшення довготи обовязкового робочого часу провадилось тільки з відповідною поступовістю, зі збереженням нормальної продуктивности праці — без скачкових нарушень економичного життя краю.“ **)

Ставши далі в оборону купців-спекулянтів, з'їзд висловився за припиненя всякої боротьби зі спекуляцією, замаскувавши свою постанову в формі домагання „увільнення від реквізиції заліза й инших товарів, які не появляються на базарах через страх власників їх перед рекві-

---

*) Гетьманський міністр Бутенко, намічаючи засоби до підняесення продуктивности промисловости взагалі і залізнодорожного господарства з'окрема, сказав: „Треба в першу чергу знищити дармоїдство по-між робітництвом.“

**) Між иншим, з'їзд ухвалив, по докладу Є. Родовича, домагатися встановлення для робітників на залізницях „справедливих норм платні... які були до революційного періоду“, тоб-то фактично зменьшення платні проти ставок дореволюційного періоду.

зицяни". Не будемо спинятись тут на постановах з'їзду в фінансових справах. Зазначимо тільки, що в плянах орґанізації фінансів на Україні торговельно-промислова і фінансова буржуазія одверто виходила виключно зі своїх клясових інтересів, не роблячи великої ріжниці між державними коштами і своєю кешенею, дивлячись на державну скарбницю, як на вірне джерело безконечних кредитів „для відновлення економичної діяльности".

Так було намічено конкретні заходи до реалізації диктатури буржуазії! Щоб певніще переводити це гасло в життя, з'їзд постановив утворити спеціяльний буржуазно-поміщицький союз, так званий „Протофіс" *) (рада поміщиків, фабрикантів, заводчиків, банкирів і купців, або, як називали її самі організатори — „союзъ представителей промысла, торговли, финансовъ и сельскаго хозяйства").

Одушевлений майбутніми втішними для буржуазії перспективами, голова з'їзду п. фон Дітмар, закриваючи з'їзд, виголосив надзвичайно інтересну промову (зафіксовану в тогочасних київських ґазетах), в якій гаряче закликав буржуазію до немилосердної боротьби „з соціялістами, які стоять під прапором Карла Маркса". Буржуазія, — говорив цей представник „культури та творчих сил": повинна взяти участь в державнім будівництві, як шляхом економичної, так і політичної роботи. Не треба і не можна уникати політики! Буржуазія не повинна обмежуватись тільки тими посадами, які їй пропоновані, але повинна, мусить йти до захвату всієї державної влади!

Одсвяткувавши похорон революції, буржуазія, не гаючи часу, приступила до переведення в життя своєї диктатури. Трудові робітничо-селянські маси України стали перед жорстокою помстою озвірілої буржуазії.

Розділ II.

Здійснення диктатури поміщиків і капіталістів.

4. Лицемірні заяви ґенерала Скоропадського і його правительства. Буржуазія завше і у всіх державах намагалась прикрити свою грабіжницьку клясову політику брехливими заявами про те, що немов би вона дбає не лише про свої шкурні інтереси, але передусім, про інтереси „цілої держави", про загально-людський добробут, про інтереси культури, поступу і так далі. Цією випробованою стежкою брехні і лицемірства пішов і гетьман Скоропадський та його правительство, зявляючи перед українським і західноевропейським громадянством про свою відданність українській державности, про свій щирий демократизм, про збереження й охорону громадянських і політичних свобід, про радикальні соціяльно-економичні реформи, направлені на оборону інтересів працюючих мас Ми наведемо тут без жадних змін заяви Скоропадського й Лизогуба

*) Промисловість, торгівля, фінанси, сільське господарство.

зроблені ними зараз же після захоплення влади в свої руки, щоб потім, на тлі фактів з діяльности цих панів, виявити все те безграничне нахабство, до якого може доходити буржуазія в своєму лицемірстві.

Почнемо з „Заяви-декларації“ гетьманського правительства, опублікованої 10. травня 1918. Ось її зміст:

„До правительства надходять вістки, що аґітатори, котрі, очевидно, заінтересовані в тім, аби сіяти заколоти й анархію в нашім краю, роспускають злобні вістки, немов би на Україні привернено скинене народом самодержаве, при чім самодержцем є гетьман, що нове правительство стає на шлях реакції, який змагає до того, щоб відібрати у народа всі здобуті ним політичні і громадянські свободи, що буцім-то складене з великих поміщиків і капіталістів це правительство зовсім де дбає про задоволення земельного голоду українського селянства, а також справедливих соціяльних домагань робітничої кляси, та вкінці, що по свому духу правительство є ворогом української нації та її молодої, ще не зміцнілої державної самостійности.

При недостаточнім освідомленню широких мас населення подібна злоумисна аґітація може мати успіх і викликати безпорядки, здавлення яких, необхідне в інтересі збереження державного порядку та спокою, може потягти тяжкі, де-коли кріваві жертви. Тому правительство вважає своїм обовязком звернутися до населення України з поясненням, що всі наведені чутки — це або злобна клевета тих, кому чужі інтереси українського народу та хто для осягнення власти не бридиться негідними способами політичної боротьби, або плід непорозуміння, що випливає з недосить вдумливого і серйозного відношення до переживаних подій.

Гетьман не змагає стати самодержцем. Назва гетьмана — це є втілення в історичній, національно-українській формі ідеї незалежної і вільної України. Стоючи на чолі українського правительства, гетьман тим самим відновляє і закріплює в народній свідомости думку про виидбиральні народні і козацькі вольности. Грамота гетьмана положила початок нової епохи в історії державного життя України і свідчить про те, що не може бути мови про змагання нового правительства до подавлення української національности, її мови, культури і державности. Навпаки, оминаючи васильства і наглі зміви, правительство рівночасно міцно проводитиме в життя ідею дальшого та всестороннього розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови в школі та державних і громадських орґанізаціях і зміцнення усіх форм української державности. Рівночасно признає правительство права також усіх инших національностей, які живуть на території України; воно має повну пошану до їх культури і не виступить з ніякими мірами гніту й нетолеранції супроти якоїсь частини своїх горожан.

Головна задача правительства, котре має тимчасовий переходовий характер, — зміцнити на Україні державний лад і в умовах повного спокою та справжньої волі довести країну до хвилі скликання народнього представництва, котре висловить справжню, ніяким напором з ніякого боку непофальшовану волю українського народу що-до будучого державного ладу України. Вироблення відповідного виборчого закону є предметом найближчих заходів правительства, і в цій дуже важній справі воно сподівається помочи людей державного досвіду і наукового знання.

Господарська й земська самоуправа надто дорогі сьогоднішньому правительству, в склад якого увійшли особи з довгою минулою громадянською діяльністю на полі місцевого життя, і підозріняя, немов би правительство бажало зменшити права місцевого самоуправління й усунути з неї широкі верстви населення, повинні з тої причини зовсім відпасти. Одначе досвід останнього часу показав, що правильне поставлення місцевого господарства можливе тільки під умовою притягнення до цієї справи більше підготованих елементів, для чого потрібно буде зберігти загальний демократичний характер земських і міських управ, внести у виборчий закон до цих інституцій такі зміни, котрі забезпечували б продуману та плодотворну роботу для добра місцевого населення.

Правительство не думає нарушати якісь політичні свободи, але в трівожні часи, які переживає наш Рідний Край, по таких тяжких іспитах інтереси державного ладу повинні стояти на першім місці і, коли в поодиноких випадках в імя цих вищих інтересів правительство буде приневолене хопитися строгих мір, так це виключно на час до привернення спокою в краю і повороту умов нормальної творчої державної роботи, якої сьогодня є так багато. Не осуджування, а підтримки має право ждати правительство в безмежно труднім ділі, довершуванім ним в таких тяжких умовах, яких ніколи не переживала ще Україна.

Так само несправедливі обвинувачування правительства в службі інтересам великих земельних власників і в повнім забуттю насущних потреб селянства. Під господарським оглядом сильне селянство є в такім хліборобськім краю, як Україна, підставою народнього добробуту, і правительство вже приступило до вироблення пляну земельної реформи, поставивши собі твердою ціллю зарадити земельному голодові бідних землею і безземельних хліборобів. Правительство не думає ні піти шляхом скасування приватної власности, ні шляхом небезпечних експеріментів, яких не знає ще ніяка культурна країна, ні шляхом руїни хліборобської культури, котра творить підставу народнього господарства України. Одначе правительство не спиниться перед ніякими жертвами, щоб створити на Україні здорове, забезпечене землею селянство, котре було б зватне в найвищій мірі побільшити продукцію. Ті земельні посілости в приватнім посіданню, які треба вивласнити для цієї цілі без шкоди для інтересів хліборобської культури, закупить держава і за необтяжаючі ціни передасть потрібуючим хліборобам. Подробиці земельної реформи, побудовані на сих основах, виробиться при помочи діячів, які мають довірря населення.

Так само справедливі домагання робітників, не звернені на те, щоб підірвати рідний промисел, все стрінуть підтримку й поміч правительства, а професійні союзи, наскільки вони займуться обороною професійних інтересів, користаються з боку правительства повним признанням.

Правительство не уважає потрібним оголошувати широку проґраму законодатної роботи, бо остання належить до будучого народнього представництва. Одначе правительство вважає себе зобовязаним здійснити зараз, сьогодні, ті законодатні міри, котрі необхідні для привернення порядку в краю, зміцнення власти й утворення нормальних і культурних умов управління та державного господарства.

З усього сказаного ясно, які фальшиві поголоски, котрі поширюються поміж народом, якими прихованими понуками, скерованими не для добра народу, але на новий тяжкий іспит для народу, перейняті аґітатори, котрі розсіялися по цілій країні. Правительство, яке не спиниться перед ніякими мірами в цілі поборювання їх шкідливої діяльности, закликає усі розумні й державно-настроєні елементи до енерґійної невтомної праці в імя рятунку краю перед згубною анархією, грабіжами, насильствами, убийствами і безглуздим марнуванням народніх грошей, в імя утворення міцного державного ладу, опертого на законі й дійсній волі та поважанню найважніщих прав людини, які так довго топтано безкарно ногами. Тільки при спільнім згіднім змаганню цих суспільних елементів збудується вільна, незалежна, могуча Україна.

Предсідатель Ради Міністрів і міністр внутрішніх справ Ф. Лизогуб. Міністр народньої освіти і тимчасо вовиконуючий обовязки міністра заграничних справ М. Василенко. Міністр фінансів А. Ржепецький. Міністр торговлі та промислу С. Ґутнік. Міністр харчування і тимчасово викон. обовязки міністра хліборобства Ю. Соколовський. Міністр шляхів Б. Бутенко. Міністр праці Ю. Ваґнер. Міністр справедливости М. Чубинський. Міністр народнього здоровля В. Любинський. Вик. обовязки міністра війни отаман Ліґнау.

Київ, 10. мая 1918."

За цією „демократичною" і „самостійницькою" декларацією з'явилася в німецькій ґазеті „Berliner Tageblatt" (а потім і в инших) ще більш „демократична" і „самостійницька" розмова самого „ясновельмож-

ного пана гетьмана“, а також і Голови Ради Міністрів Лизогуба, з кореспондентом згаданої газети (д-ром Л. Ледерером).

„Гетьман ґенерал Скоропадський, — читаємо в газеті: зупинився на тих дебатах, які саме відбулися в головній комісії Райхстаґу з приводу подій на Україні. Здається, — сказав гетьман: що де-хто вважає мене в Німеччині за реакціонера й запевненого прихильника федерації з Великоросією. І те й друге невірне. Я смію запевнити, що моя проґрама і демократичні вимагання цієї проґрами йдуть навіть далі, ніж у панів Шайдеманів і Давидів. Я не думаю, щоб вони почали здійснювати і довели б до такої далекої земельної реформи, як я це хочу зробити та як це мені вдається. Я не бажаю тільки скасувати право власности на землю, як це зробив попередній уряд в III Універсалі, і тримаюся тієї думки, що кожна реформа мусить переходити в порядку та спокою. Моя Вітчина не може стати ґрунтом для соціялістичних експеріментів. Також неправдива думка, немов би я хочу перетворити Україну знова в частину бувшої російської держави. Далі гетьман заявив, що, не будучи шовіністом, він являється Українцем по походженню і поглядах. Торкнувшись питання про мову, гетьман відзначив те, що широкі кола українського населення не говорять по-українському.*) Тому українська мова не може бути єдиною мовою. Кожному з урядовців треба дати можливість на протязі кількох місяців вивчитися української мови. А тих, хто не використає цього терміну, усунеться. Можливо, сказав гетьман, що в майбутньому буде тісніщий економичний звязок з Росією, але це питання дальшого розвитку подій, яких ніхто передбачити не може. Але й тоді Україна не перестане бути цілком самостійною, вільною і незалежною державною одиницею. Гетьман признав договір з Центральними Державами, заявляючи, що він зробить все можливе для переведення договору в життя. Я маю, — сказав гетьман, — звязок, хоч ще й неофіціяльний, з представниками Центральних Держав. При сучасних умовах я мушу цінити піддержку і присутність німецького війська, допомогою котрого, між иншим, користувалися й ті, хто був передо мною. Я думаю, що тепер ми скоріще зможемо зібрати в країні хліб, який належить Центральним Державам. Непорозуміння, які істнували досі, надалі зникнуть через те, що українська влада виявлятиме діяльність поруч з німецькою і австро-угорською владою. Поліпшиться також фінансовий стан країни. Гроші, що зібралися у селян, знова появляться на ринку після того, як селяне одержать можливість не тільки обробляти землю, але й купувати її на власність з поділених на участки на продаж державних земель і ланів земельних власників. Я, розуміється, не обдурюю себе — закінчив гетьман — що-до труднощів, які доведеться нам перемогти. Але я беру на увагу співробітництво всіх елементів, які люблять порядок і бажають працювати. Туга за порядком та спокійною роботою в моїй бідній Вітчині за час панування анархії зросла до нечуваних розмірів.“

За ґенералом Скоропадським „росписався“ перед Европою в своїй „соціялістичности“ і поміщик Лизогуб, похваляючись тим, з якою легкістю вдалось їм розігнати Центральну Раду і як „радо“ зустріло все населення нову владу.

„Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб, — читаємо в „Berliner Tageblatt“, — в початку розмови відзначив ту легкість, з якою новому урядові вдалося взяти владу в свої руки. Одержані з ріжних місць відомости відмічають безболізність переміни влади. Немає лише відомостей з де-яких повітів, не достає поки що відомостей з Харькова. Окремі заколоти, як, наприклад, в Радомислі й инших малих пунктах, для припинення котрих закликано німецьке військо, виявилися спорадичними і незначними. Др. Ледерер висловив здивовання з причини того, що соціялістичний уряд так швидко відмовився від опору. Це є наслідок того, — заявив п. Лизогуб, — що попередній уряд в дійсности міде не мав справжніх прихильників. Праві партії й партії центру

*) До речи, сам Скоропадський не вмів а ні говорити, а ні писати по-українському. (Авт.)

обіцяли новому урядові свою піддержку, і премер має надію, що швидко завоюється й довірря соціялістичних кругів, тому що й в цих колах прагнуть спокою. Наше гасло — робота, а не політика. При цім ми не хочемо відбирати права народові самому визначити майбутню й остаточну форму правління. Справа національного зібрання, яке скличеться по виборах, вирішити, чи країна хоче лишитися при гетьмані або встановить якесь инше правління, чи бути Україні монархією або реснубликою. Ф. Лизогуб закінчив свою розмову заявою, що уряд буде направляти шкоду, котра явилася наслідком війни й анархії. Потім видасться закони про вибори, і самій країні буде дано можливість рішити про свою дальшу долю. Своє право на істнування новий уряд доведе своєю працею."

Нарешті, подамо ще тут уривок з розмови Ф. Лизогуба з співробітником чорносотенного „Голоса Кієва".

„Найближчим і головним завданням правительства є — сказав Ф. Лизогуб — утворення твердої власти, спокою і ладу в краю. Ми вважаємо себе за тимчасове правительство, завданням якого є забезпечити життя і приватну власність населення та наблизити хвилю, в котрій населення могтиме свобідним вибором заявити, якого устрою бажає собі в будучині. Заявляю, що я вважаю Україну зовсім самостійною державою, не зважаючи на зближення з Німеччиною. На питання, чи мається на увазі які шляхи до зближення з Росією, відповів Лизогуб, що поки-що під теперішню хвилю Україна є на воєнному стані з Великоросією. До Київа приїхала російська мирова делеґація, і з нею саме тепер провадить переговори міністр заграничних справ. В дальшій розмові заявив предсідатель міністрів, що державною мовою зістається українська мова, а міністерства національних меньшостей зліквідується. Що-до земств і мійських самоуправ — в недалекій будучині буде окрема нарада в справі перегляду законів про виборм та в справі реорґанізації закона про земські й мійські самоуправи. Що торкається власти в поодиноких місцевостях, уже назначено ґубернських і повітових старостів, що заступлять давніщих комісарів; з давніщих комісарів не назначено нікого. Що-до Державного Сойму, заявив Лизогуб, в найближчій будучині виробиться виборчий закон для нього. Нарешті, що-до свободи преси, тут думка правительства така, що свобода преси мусить бути й буде, одначе не допуститься спроби викликати клясову боротьбу чи боротьбу проти істнуючого устрою. Винуватців потягнеться до судової відповідальности."

Так лицемірно заявляв буржуазний уряд і ґенерал Скоропадський про свій „демократизм", про свою „любов" до народу, про свої гуманні наміри, щоб під покрівлею цих заяв зручніще здерти останню шкіру з того народу, щоб втопити українського робітника і селянина в морі крови, щоб протоптати стежку до єдиної неділимої царської, реакційно-поміщицької Росії.

5. Знищення громадянських і політичних свобід (задушення преси і політичний терор). Першою справою буржуазного уряду на шляху укріплення диктатури поміщиків і капіталістів було цілковите задушення по всій Україні всієї демократичної преси — в рівній мірі української, руської і еврейської. В першу чергу було замкнено орґан УПСР — щоденну ґазету „Боротьба" і орґан Центрального Комітету Селянської Спілки — щоденну ґазету „Народня Воля". Припинення цих ґазет йшло поруч з бандитським розгоном II Всеукраїнського Селянського З'їзду і Всеукраїнського Робітничого З'їзду, про який ми вже згадували вище. Далі було закрито цілу низку инших ґазет, як в Київі, так і на провінції: в Харькові — „Мысль Народа", в Одесі — „Земля и воля", в Катеринославі — „Наш Луч" (орґ. соц.-дем.), в Херсоні — укр. ґазету „Дніпро", в Сумах — „Луч", в Гомелі — „Вістник

Мійського Самоврядування", знова в Харькові — „Народнє Діло" і так далі. Ту ж пресу, що залишилась, взято було (особливо українську „Робітничу Газету", „Нову Раду", „Літер.-Науковий Вістник" і инші, в тому числі й кооперативні часописи) в лещета дикої, безглуздої попередньої цензури, що випередила далеко цензуру бувших царських часів. Ніяка вільна думка, ніяка критика диктатури буржуазії, ніяка правдива звістка про становище на місцях і про діяльність аґентів уряду там, ні одна серйозна статя про потреби селянства і робітництва не допускалася цензурою.*) Ґазети день-у-день світили білими шпальтами і безнадійно скаржились на цензуру та доводили буржуазії необхідність скасування її. С. Єфремов (укр. соц.-фед.), писав в „Новій Раді" з приводу гетьманської цензури:

„Я пережив на своєму віку цензуру самодержавну часів Горемикіна-Плеве, пережив колишню ‚весну' Святополк-Мірського, пережив період ‚конституційних' конфіскат, штрафів та процесів, закуштував трохи військової цензури, навіть большевицької зазнав, — але, скажу по совісти, більш безтолкової цензури, як тепер, я не знаю. Тоді, принаймні, були спроби поставити якісь межі слову, в яких воно могло вже безборонно обертатися; були якісь закони, проти яких слово почувало свою носилу і могло не пертись на рожен; була хоч система, з якою так чи инакше мусів рахуватися, хто брав на себе важкий хрест письменника. Нічого цього тепер нема. Навіть нема системи". **)

Поруч з задушенням слова йшло повне знищення волі зібрань для робітників і селян, навіть для кооперативів, повне приголомшення всякого суспільного публичного життя, що носило хоч тінь демократизму. Для підкріплення свавільства місцевої гетьманської влади міністерство внутрішніх справ циркулярно (телеґрамою No. 114—183) на імя ґуберніяльних і повітових старостів та комендантів заборонило всякого роду зібрання. Дійшло до того, що навіть кооперативи не могли відбувати своїх звичайних ділових загальних зборів, які вони за царських часів відбували вільно і без яких не можуть обійтись, і Центральний Український Кооперативний Комітет мусів особливими докладними записками випрохувати у ґенерала Скоропадського, що обіцяв Західній Европі перевершити своїм демократизмом німецьких соціяль-демократів, дозволу на відбуття чергових річних загальних зборів кооперативів для складання справоздань, вибору нових управлінь і вирішення инших господарських кооперативних справ. Про якесь партійне життя чи професійні робітничі та селянські збори, з'їзди не могло бути й мови.

Адміністративне свавільство, клясова помста набрали страшних форм. Єдиним засобом політичної боротьби буржуазія визнавала масові

*) Між иншим, гетьманською цензурою не дозволено було до друку в „Літературно-Науковім Вістнику" статі М. С. Грушевського з приводу річниці III Універсалу, в якій проводилась думка про невміручість відродженої української державности в народніх республиканско-демократичних формах.

**) Інтересно, що преса робила спробу боронитись проти попередньої цензури страйками. Так, редакції одеських часописів, одержавши офіціяльне повідомлення про введення попередньої цензури, скликали (18. травня) надзвичайне засідання комітета одеської преси з участю представників редакцій газет, на якому було рішено, вважаючи акт про заведення цензури порушенням одного з головних завойовань революції — волі преси, негайно припинити вихід всіх одеських часописів. Постанова була переведена в життя: страйк тягся кілька день. Цензури, звичайно, після цього не було скасовано.

арешти своїх політичних противників, розстріли їх без суду і якого-будь слідства, висилку в німецькі концентраційні табори. Арештовували в першу чергу українських соціялістів-революціонерів і взагалі українську інтеліґенцію: голов Народніх Управ, Земельних Комітетів, голов селянських спілок, членів Центральної Ради, арештовували всіх, кого запідозрювали в большевизмі: селян, робітників і інтеліґенцію. За якийсь тиждень-два-три всі тюрми на Україні було переповнено робітниками і селянами; концентраційні лаґери — українською інтеліґенцією. Культурно-просвітні робітничі і селянські орґанізації припинили свою діяльність через тяжкі репресії гетьманського уряду.*) На відчити, театральні збори українского робітничого клюбу в Київі (що був під впливом укр. соц.-дем. і нічим не завинив в большевизмі) кілька разів під-ряд являлись озброєні російські добровольці офицери („ґвардія“ Скоропадського), вносили заколот, припиняли працю, переводили арешти. Праця українських соц.-дем. робітничих орґанізацій в Київі, Катеринославі й инших місцях була унеможливлена терором старостів, комендантів і німецьких військових властей.

Робітниче-селянське, демократичне населення України було тероризоване, жило в постійній трівозі, непевне свого життя, ховаючись по лісах та льохах від гетьманських розбійників. Натомісць роскошували поміщики та капіталісти, розцвітала буржуазна, реакційна, монархична московська преса, орґанізовувалась, відбуваючи свої безконечні з'їзди (домовласників, мукомолів, поміщиків і т. д.), буржуазія,**) цінично вишукуючи все нові й нові способи визиску і поневолення працюючих мас.

„Робітнича Газета“ (No. 282, 30. травня 1918.) писала про політичний терор буржуазії в покаліченій цензурою передовій статті слідуюче:

„Преса поставлена в становище, при якому істнувати майже неможливо. Більшість соціялістичних газет уже закрито; ті, що виходять, то так ретельно цензуруються, що не лишается нічого живого.

Безправя, відсутність всякого ‚правового порядку‘, во імя якого наче б-то зроблено й переворот, відбиваються на всьому життю. Навіть при самодержавному режимі істнували де-які правила і закони, на підставі яких арештовували, цензурували, зачиняли газети і т. д. . . . . Уряд самостійної національної держави допускає (а може й ухваляє) утиски проти проявів національного життя, просвіти закриваються, книжки з робітничої книгарні рахуються крамольними.

Зате відживає ‚союз рускаго народу‘, і його діяльність не зустрічає перепон. Чорносотенне духовенство може вільно вести його чорну руйнуючу роботу“. . . .

Політичний терор, розстріли й арешти, направлені головним чином проти української революційної демократії й українських політичних та громадських діячів, набрали таких розгнузданих і цінчних форм, що гетьманське правительство примушене було (чи не німецькими властями)

---

*) Страхіття гетьманського режима досить яскраво і повно змальовані в меморандумі Всеукраїнського Земського З'їзду до гетьмана, який ми наводимо нижче.

**) В другій половині червня відбувся в Київі з'їзд мукомолів, а в першій половині червня з'їзд домовласників, який ухвалив заснувати постійну раду домовласників України. На з'їзді домовласників лаяли революцію і добрим словом згадували старі дореволюційні часи та вихваляли царські порядки (проф. Богаєвський вихвалював „царя-освободителя“).

опублікувати в кінці травня особливе „Урядове повідомлення“, в якому старалось виправдати себе в справі арештів і ще раз лицемірно заявляло про свою прихильність до ідеї української державности та толерантне відношення до українських громадських діячів. Ось характерні виривки з цього повідомлення:

„Останніми часами надзвичайно поширилася аґітація, що хоче викликати в суспільности занепокоєння і посіяти в ній підозріння, ніби-то український уряд цілком байдуже ставиться до зроблених останніми часами арештів і ніби-то багато осіб арештують виключно за те, що вони були переконаними українськими громадськими діячами. . . . Уряд завжди дивився на зарядженні арешти, як на тимчасовий захід, обсяг якого немянуче мусить скоротитися в міру наступлення більш спокійних умов державного життя, і був заклопотаний можливо швидким направленням належного розбору всіх наново повставших справ. Він давно поставив на чергу це пекуче питання, і 28. цього травня засідання ради міністрів одноголосно затвердило низку заходів, завдяки котрим справи про арештованих мусять швидко рушитись вперед, в якому б порядкові та якою владою не були б зроблені арешти. Ще більш зловмисною та брехливою являється друга з вищезазначених чуток. . . . Ніколі по волі українського уряду ні один чоловік не був і не міг бути заарештованим тільки за те, що він Українець та український громадський діяч. Уряд державної і самостійної України, очевидно, не міг йти шляхом переслідування тих ідей, які звязані з його державним істнуванням. Але він не міг бути та не буде бездіяльним в тих випадках, коли має перед собою злочинну аґітацію і злочинні вчинки, чим би ці вчинки не прикривались, бо становище Українця, тим більше українського громадянського діяча, не увільняє нікого від найпершого державного обовязку скоритися законам та визнати власти, що опираються на ці закони“.

Так довелося Ф. Лизогубові після наведеної вище брехливої та хвалькуватої заяви про безболізність переміни „влади“ говорити зараз же про „лікування“ тої великої „болісті“, яку викликав переворот.

Та заяви заявами, а справжнє діло, яке робила буржуазія, посовувалось своєю чергою, швидким темпом вперед, в раз наміченому напрямі — захоплення всіх апаратів державного управління в центрі і на місцях в „свої“ надійні руки і скріплення у всіх галузях життя диктатури поміщиків та капіталістів.

В цій цілі „на верхи“ було покликано бувших царських міністрів та сановників, „досвідчених“ прислужників буржуазії — чорносотенних професорів університетів, духовенство, продажних журналістів та письменників, а внизу — на ріжні адміністративні посади — зголодніле монархичне офицерство, славнозвісну „доброволію“, поміщицьких синків, котрі обняли посади старостів, комендантів, отаманів, голов ріжних комісій і орґанізували спеціяльні „карательні отряди“ для розстрілів селян і робітників.*) На 99 % були це переконані монархисти, Велико-

*) Для історії зберіглись призвища адміністраторів (ґуберніяльних і повітових старостів) ґенер. Скоропадського. Ось кілька з них: чернигівський — Малахов, горішне-дніпровський — Дементьев, новомосковський — Комаров, олександрівський — Ключніков, славяносербський — Кудрянов, маріупольський — Харадатаєв, отаман міста Одеси — ґенер. Мустафін, елисаветградський — Верещагін, ананівський — Корбе, харківський — Плєщев, ізюмський — Ярцев, зміївський — Сас-Тісовскій, винницький — Ренненкампф, лятичівський — Соловйов, корочанський — князь Волконскій, гадяцький — Мельніков, константиноградський — Фляґе, лубенський — Ґрачов, миргородський — Лапов, прилуцький — Домонтович, роменський — Русанов, пирятинський — Юскевіч і т. д.

роси по національности, що не то що не знали української мови, але просто не визнавали ні самої української нації, ні української культури, ні української державности. Підбор адміністраторів робився в найліпший спосіб. Міністерство внутрішних справ й инші брали списки бувших царських російських міністрів, їх товаришів, директорів департаментів і инших урядовців царського бюрократичного апарату і там вишукували для себе співробітників, а через те, що в більшости всі ці „фаховці“ від самодержавя перебували на терені Совітської Росії, гетьманське правительство орґанізувало перевозку їх з Росії на Україну в спеціяльних потягах піднявши з приводу цього дипльоматичні переговори з Совітським Правительством.*) На вищі урядові посади призначення відбувались за рекомендацією капіталістичних і поміщицьких орґанізацій. Свого часу було надруковано в київських газетах інтересний список осіб, складений союзом поміщиків, які рекомендувались ґен. Скоропадському „на высшіе посты в правительствѣ“ („Роб. Газ.“ ч. 285, 2. червня 1918.“). В тому спискові знаходимо в числі инших і слідуючих „державних мужів“: сподвижників бувш. ґен.-ґубернатора Галичини україножера ґрафа Бобринського; ґен.-лейт. А. Потовуса і О. Крилова; бувших урядників управління київського ґенер.-ґубернаторства: А. Неверова, князя Жевахова, П. Забуґіна, бувшого пом. попеч. київської шк. округи Базаревича, бувшого предводителя дворянства винницького повіту ґрафа Д. Гейдена, київського великого домовласника Дьякова.

Обсаджуючи всі посади „своїми людьми“, поміщики й капіталісти при цьому цілком іґнорувала дрібну українську буржуазію, що покладала такі великі надії на гетьманщину, що наївно сподівалась забрати апарати державного управління в свої руки і стати, коли не пануючою, то хоч рівнорядною з великою буржуазією клясою. Ми пізніще докладніще спинимось на становищі дрібної буржуазії при гетьманщині, тепер же згадуємо про її „прикре“ становище лише для того, щоб підкреслити виразніще великобуржуазний реакційний курс гетьманського правительства, що залишав на боці не тільки демократичні, але навіть і співзвучні йому дрібнобуржуазні кулацькі елементи. Наскільки одразу ж одірвався ґенер. Скоропадський від дрібної української буржуазії, з котрою побратався в день захоплення влади в свої руки, видно, між иншим, з надрукованого в „Новій Раді“ листа лідера українського куркулівського селянства С. Шемета до предсідателя ради міністрів „хлібороба“ Лизогуба. Нарікаючи на те, що Лизогуб не додержує даних ним „хліборобам“ обіцянок що-до напряму політики і співробітництва з українською куркульнею, С. Шемет, спинившись з'окрема на складі утвореної Лизогубом комісії по виробленню нового закону про вибори до земських самоурядувань, писав:

*) Як це робилося, видно з „Докладної записки“ тов. міністра внутрішніх справ Вішневского до міністра внутрішніх справ (22. V. 1918. 452/538) з перечисленням 10 призвищ ріжних урядовців старих російських міністерств, віце-ґубернаторів то-що, яких Вішневскій пропонував „запросити з Росії для потреб Української Держави“. Міністр внутрішніх справ одіслав цю записку до мін. закорд. справ з проханням „вжити заходів для дозволу ва в'їзд з Росії на Україну“ згаданих в записці осіб. („Роб. Газ.“ No. 285, 2. червня 1918.)

„В вашій комісії немає ні одного чоловіка, котрий би користувався українською мовою в життю, як своєю рідною; немає ні одного, котрий би мав право сказати, що він є Українець, після того, як все життя твердив: я Русскій“.... А в кінці листа писав: „Пане Голово, в перші дні вашого головування ви казали мені, що не підете за прикладом есерівського уряду, що адміністрація на місцях і взагалі уряд весь не буде вузько партійним — однобоким, неукраїнським, що політика уряду буде національна.“

Та Лизогуб знав, до чого йде. Хуторянин Шемет просто не розумів, що саме ця „однобокість“ політики і з клясового і з національного (поскільки велика національно свідома українська буржуазія була незначною своїм числом і впливом) погляду, являються суттю, душею нового курсу політики, що инакше не могла і не хотіла робити буржуазія України, допявшись до влади. *)

Українські працюючі маси, українські соціялістичні клясові партії, брали практичну лекцію на тему клясового характеру сучасної буржуазної держави; в тюрмах, в німецьких концентраційних таборах, тероризовані і загнані в підпілля, в повстаннях проти насильників робили вони оцінку своєї роботи в минулому, зважували вартість своїх парляментарно-демократичних ідеалів і звязаних з ними методів революційної боротьби визискуваних з визискувачами і гнобителями.

6. Розгон демократичних орґанів самоврядування — земств і дум і реставрація буржуазного самоврядування. Про розгон земельних комітетів гетьманським урядом тут не доводиться говорити: цей розгон

*) Для діскредитації поваленого уряду Центральної Ради і виправдання свого бандитизму у відношенню до попереднього уряду і Центральної Ради німецькі ґенерали орґанізували невиданий ще в історії „цівілізованих“ народів німецький судовий процес на Україні над де-якими бувшими міністрами УНР. 22.—24. липня німецький полевий військовий суд розглядав у Київі справу арештовання і вивезення з Київа до Харькова банкира Доброго, що був одним з німецьких аґентів по орґанізації економичного визиску України Німеччиною і одним з вдохновителів реакційного перевороту. Як обвинувачених, було притягнуто: військового міністра О. Жуковського (укр. соц.-рев.), директора адміністративно-політичного департаменту Ю. Гаєвського, начальника київської міліції П. Богацького, начальника карно-розвідочного відділу міліції Красковського і урядника міліції Осіпова. Малося притягнути до суду ще й міністра внутрішніх справ М. Ткаченка (укр. соц.-дем.), який сховався. Підчас вже самого процесу було притягнуто, як обвинуваченого, і Голову Ради Народніх Міністрів В. Голубовича (укр. соц.-рев.). Обвинувачував військовий прокурор др. Тройде. Оборонців з боку підсудних не було. Міністрів О. Жуковського і В. Голубовича було засуджено: першого — на два роки і шість місяців, другого — на два роки тюрми, решту — по одному року тюрми. 26. липня німецький комендант ґенер. Вайке затвердив цей засуд полевого суду, і міністрів разом з иншими підсудними було вкинуто до тюрми. Визволило їх вже тільки народне повстання проти ґенер. Скоропадського і його уряду.

Підчас суду прокурор Тройде поводився надзвичайно грубо, образливо, цілком як бандит. Ріжними провокаціями (допитом зомлілого Ю. Гаєвського, істерикою його дружини і так далі) йому вдалося знервувати і вибити з рівноваги В. Голубовича і тим штовхнути його на „признання своєї вини“. Німецькі ґенерали після цього процесу тріумфували. В дійсности ж це „признання“ було, з одного боку, наслідком бажання В. Голубовича полекшити долю инших підсудних, з другого — провокації Тройде. Інтересно, що гетьманське правительство, яке так вихвалялось своєю силою і „самостійництвом“, не посміло і пальцем кивнути, щоб процес над українськими громадянами і міністрами відбути не в полевім німецькім, а українськім суді.

був „в порядку річей“, його заповів ґенер. Скоропадський ще в своїй „грамоті“. Та за розгоном цих революційних клясово-селянських орґанів пішов розгон і демократичних, позаклясових, обраних на підставі демократичного виборчого права орґанів місцевого самоврядування — міських дум і народніх управ (земств).

Директиву для розгону земств і дум дав, як було згадано вище, з'їзд протофісовців. Уряд Скоропадського-Лизогуба, хоч лицемірно й заявляв, що він і не помишляє про утиски проти демократичних орґанів самоврядування, проте з перших же днів своєї діяльности взявся ретельно до знищення земств і дум. Гетьманські „орли“, якими було обсажено всі адміністративні посади на місцях, розуміли своє завдання у відношенню до демократичних самоврядувань, як дуже просте: „тащіть і не пущать“. Кляснчну формуліровку цього розуміння дав охтирський повітовий староста (Григорьєв) в своїй оголошеній потім в пресі („Робітнича Газета“ за 11. червня 1918.) розмові з членами повітової земської управи: „на управу у меня єсть кнут“, — сказав щиро цей типовий лизогубівський адміністратор. І „кнут“ — німецький і добровольчеський пішов гуляти.*) На початку травня було розігнано рівенську повітову Народню Раду, арештовано голову Ради Сумневича, заступника голови Денисенка й инших місцевих українських громадських діячів і одвезено в Німеччину в табор для воєнно-полонених. Народня Управа стояла після цього кілька тижнів зачинена. В ці ж дні розігнано наказом коменданта катеринославську міську думу і відновлено в правах стару дореволюційну буржуазну міську управу; розігнано олександрівську міську думу і земську повітову управу. Трохи пізніще було розігнано одеську міську думу та миколаєвську і реставровано старі дореволюційні буржуазні управи, потім канівську та липовецьку повітові земельні управи з одночасним арештом голови канівської управи д. Сліпченка й инших українських діячів (4). Так швидко було розігнано, тероризовано всі демократичні думи і земства на Україні, відновлено в міських думах хазяйнування великих домовласників, в земствах — поміщиків.**)

Щоб затушкувати якось дійсне значіння розгону демократичних самоврядувань і якось оправдати цей свій бандитизм в очах суспільства, правительство ґенерала Скоропадського ухвалило перевести „ревізію діяльности орґанів самоврядування“ з метою діскредитації демократичних

*) Зразком офіційних зносин між старостами і Народніми Управами може служити слідуючий обіжник уманського повітового старости до волостних Народніх Управ (звичайно, на московській мові): „Приказываю волостной Народной Управѣ собрать все военное казенное имущество, оставленное какой-либо войсковой частью, а также находящееся у жителей района волости, и немедленно передать по описи уманскому коменданту“. Уманський „диктатор“ йшов у порушенню прав самоврядовання далі, ніж бувші царські аґенти.

**) На 9. травня був призначений з'їзд представників усіх міст України, і, як і треба було сподіватись, гетьманська рада міністрів визнала з'їзд невчасним, і він був заборонений Лизогубом. Земствам України пощастило відбути (в другій половині червня в Київі) конференцію, яка винесла низку побажань що-до зміни урядового курсу політики у відношенню до земств. По ухвалі конференції було подано гетьманові і голові Ради Міністрів спеціяльну докладну записку; одначе ні конференція, ні її записка не мали впливу на політику ґен. Скоропадського.

самоврядувань. В поясняючій записці до проєкту відповідного закону міністр внутрішніх справ писав:

„Вибори в орґани місцевого самоврядування, які здемократизували їх, відбулись в ненормальних умовах. Частина населення, найбільш свідома і пригідна для громадської праці, була тероризована, примушена, за незначними винятками, усунутись од всякої участи у виборах. Наслідком цього було те, що більша частина повітових народніх управ і мійських дум не відповідає вимогам моменту — утворення нормальних сільськогосподарських зносин, порушених відсутністю влади, зміцнення державного ладу та української державности. Де-які з цих орґанів самоврядування підчас большевизму не тільки не боролись з анархією та руйнуванням, а навпаки, своєю руїнницькою діяльністю чинили ще більше безладдя, вносили безпорядок в громадянське і державне життя України. . . . Немає нічого дивного, що населення, переважно найбільш солідна його частина, не має довірря до орґанів місцевого самоврядування, не хоче платити податків. . . . . Маючи на увазі, що продовження руїнницької роботи осіб, випадково ставших на чолі орґанів місцевого самоврядування, може цілковито дискредитувати ці орґани перед населенням, відчувається неодкладна потреба вжити екстренних заходів до усунення анархичних елементів від участи в справах місцевого самоврядування“. . . . .

Цими „екстренними“ заходами і мали бути — в додаток до бандитського розгону дум і земств старостами та комендантами, арештів членів управ і висилки їх в табори для полонених — гетьманські ревізії, що „повинні були (як сказано в тій же пояснюючій записці) викрити всі незаконні вчинки орґанів місцевого самоврядування, порушення ними прав населення, котрі довели ці орґани до упадку і зросту до них недовірря з боку населення“, а тимчасом „до викриття“ намічених злочинів заборонялись земські збори, *) вибірались старостами гроші з земських кас (Брацлавське земство й инші).

Поруч з цими „екстренними“ заходами, справленими на ліквідацію демократичних орґанів місцевого самоврядування, ґенерал Скоропадський вживав і инших, більш основних і далекосяглих. В середині травня було утворено при міністерстві внутрішніх справ комісію для перегляду закону про вибори до мійських самоврядувань, в складі майже виключно старих „батьків міст“ — великих домовласників, під головуванням київського домовласника, бувшого голови старої дореволюційної київської думи, п. Дьякова. Комісія ця одкинула принціп вселюдного виборчого права, поставила собі ціллю утворення цензових буржуазних мійських самоврядувань і в такім напрямі повела всю свою роботу. (Вироблені цією Комісією „Тимчасові Правила про вибори в мійські думи“ затверджені були радою міністрів в серпні 1918.) В кінці травня роспочала свою роботу друга комісія по перегляду земського статуту в складі

*) Цікавою ілюстрацією до цього являється відношення міністра внутрішніх справ до київського ґуберніяльного старости про заборону скликання зборів київського ґуберніяльного земства. Ось текст цього документу: „Українська Держава. Міністерство внутрішніх справ. Департамент місцевого самоврядування. Відділ земський. 10. липня 1918. р. No. 202. Д. Негайно. До п. Київського Ґуберніяльного Старости. На відношення Ваше від 18. червня с. р. під 653 про дозвіл скликати Київські Ґуберн. Земські Збори, повідомляю, що скликання цього зібрання до вияснення наслідків ревізії управи, згідно закону 8. червня с. р., я нахожу завчасним, про що прохаю Вас сповістити негайно Ґуберн. Управу. Міністр по справах внутр. Лизогуб.“

визначних реакціонерів-поміщиків під головуванням князя Голіцина. Робота її пішла в тім же напрямі, що й робота комісії Дьякова, а саме, в напрямі ліквідації демократичних (а разом з тим і українських по характеру своєї культурно-освітної і державної діяльности) земств і передачи цих земських орґанів до роспорядження поміщиків — російських монархистів, ворогів української державности. *)

Це останнє особливо турбувало не тільки українську демократію, але й дрібну українську буржуазію. Ліквідація демократичних земств і будування на їх місці цілком поміщицьких в корені підрізувало ґрунт української державности, що в формах УНР виросла в великій мірі на базі демократичних земських самоврядувань. Ми згадували вже про лист „хлібороба-демократа" С. Шемета до Х. Лизогуба, в якому С. Шемет висловлював своє незадоволення саме з цієї тенденції гетьманського правительства — утворити поміщицьке земство. Про цю небезпеку писала й українська преса, вказувала на неї й Всеукраїнська Спілка Земств в своєму меморандумі до гетьмана. Та це буржуазію, звичайно, не обходило. Вона в своїй подавляючій більшости мирилась з українською державністю, тільки як з тимчасовим злом, і через те патріотичні гнів і сльози української дрібної буржуазії її зовсім не зворушували.

Поміщикам і буржуазії треба було мати орґани самоврядування в своїх руках, і вони до цього йшли одверто і рішуче.

7. Переслідування та виморювання голодом робітництва і руйнування економичного життя України. Похід буржуазії проти робітничої кляси почався з заборони військовими та цівільними гетьмансько-німецькими властями робітничих страйків, заборон робітничих з'їздів та зборів, з розгону робітничих орґанізацій. Здебільшого ці репресії мотивувались політичними причинами: мовляв, страйки економичного характеру допускаються, забороняються ж тільки страйки політичного характеру, як писав, приміром, в своєму наказі (в першій половині травня) Ґуберніяльний Комендант Катеринославщини. Та ці мотиви були тільки машкарою, про яку дуже часто власти забували і одверто забороняли всякі страйки взагалі, як це робив, приміром, німецький комендант м. Київа, ґенерал Вейке (В одному з своїх наказів — 10. червня 1918. — цей ґенерал писав, що до його відома дійшло, ніби істнує замір улаштувати в місті страйки, і що він наперед „серйозно попереджає людність не брати в них участи", погрожуючи неслухняним репресіями з боку німецького війська. Та той самий катеринославський Комендант, що в наказі погрожував робітникам тільки за політичні страйки, коли застрайкували робітники міських катеринославських підприємств з економичних мотивів, заявив (міському голові), що страйкуючих робітників буде звільнено і вислано за межі України, а їх місце заступлять австрійські безробітні. Так само на Херсонщині ґубернатор Морґенштерн своїм наказом (в другій половині травня) взагалі забороняв всякі

*) Про мотиви одкинення принціпа загального виборчого права п. Єфимовський писав в „Гол. Києва": „Ніяк не хочуть зрозуміти, що в Росії маси є дикуни, котрим не може бути доручено піклування про державні і громадські орґани влади. . . . . Принціп обмеження виборчих прав ми вітаємо".

страйки, дбаючи „про забезпечення діяльности промислових підприємств, доконче потрібних для добра населення і німецького війська“. Для страйкуючих цим самим наказом встановлялась і кара — тюрма до двох років і штраф в розмірі 7.500 карб..

Так само заборонялися робітничі з'їзди та збори, без огляду на характер їх. В середині травня катеринославський Комендант заборонив з'їзд залізничників, попередивши, що коли б у відповідь на заборону залізничники застрайкували, то їх буде вислано за межі України — в німецькі табори. На Чернигівщині старости підряд забороняли збори професійних спілок (Клинці, Новозибківський фабрично-заводський район). Військовою силою розігнано було збори робітників конотопських залізничних майстерень, збори, на яких мала зробити доклад робітнича делеґація, що їздила до Київа за платнею робітникам. Взагалі, що-до залізничників, гетьманська влада вживала особливо рішучих заходів. На південних і північно-донецьких залізничих шляхах було одразу розігнано всі робітничі комітети — орґанізації професійного характеру.*) В донецькім і катеринославськім вугляних районах підряд розганялись професійні шахтярські спілки та культурно-просвітні орґанізації. На цукроварнях (Полтавщина, Київщина, Поділля і т. д.) також унеможливлювалась робота професійних робітничих спілок (спілки позбавлялись помешкань або й просто розганялись). Такою „адміністративною практикою“ гетьманських і німецьких місцевих властей та репресивними заходами буржуазної адміністрації проти промислових підприємств орґанізоване робітниче життя руйновалось в самій своїй основі, в своїх первістних фабрично-заводських клітинах. На верхах, в центрі, гетьманське правительство вдавало, що немов би воно не замишляє нічого злого проти професійно-економичного робітничого руху, і навіть дало можливість (після розгону всеукраїнського робітничого з'їзду) відбути всеукраїнські залізничі з'їзди і Першу Всеукраїнську Конференцію Професійних Союзів (21.—26. травня 1918.). Одначе тут була тільки инша форма, а ціль та сама, яку собі ставили старости та коменданти на місцях, розганяючи всякі з'їзди. Що-до залізничих з'їздів, то гетьманський уряд, граючи на національнім моменті, поставив собі ціллю розбити і дезорґанізувати залізнодорожне робітництво: він лицемірно заявляв про свою підтримку національних українських професійних робітничих орґанізацій на залізницях, одночасно шукаючи в цих останніх спільника для себе в боротьбі з загальними робітничими залізнодорожними орґанізаціями (інтересно, що в Київі в цей час відбулось два залізничих з'їзди: національно-український і територіяльно-український). Не шкодливою була для гетьманського уряду і меньшевицька конференція професійних союзів: ховаючи революцію і закликаючи робітництво до мирної співпраці з буржуазією, конфереція ця обєктивно робила гетьманському урядові на початку його істнування велику послугу, а саме — допомагала леґалі-

*) На одному з своїх засідань гетьманська рада міністрів (в початку липня) вирішила (по докладу мін. шляхів) припинити правосильність зареґістрованого в київськім суді статуту професійного союзу служащих, майстрів і робітників правобережних залізниць до видання нового гетьманського закону (замісць закону Временного Правительства) про реґістрацію і затвердження подібних статутів, по якому союз мав наново зареґіструватись.

зації цього уряду.*) На політику буржуазного уряду ці з'їзди не вплинули в жадній мірі; як до них, так і після них (і чим далі то все більш одверто), на місцях розганялись всякі робітничі з'їзди, зібрання, руйнувались професійні робітничі орґанізації, велася за допомогою військової сили боротьба з економичними страйками.**)

Почуваючи за собою силу, капіталісти одразу порушили заключені підчас революції колєктивні договори з робітничими орґанізаціями. З виступів цього роду особливо яскравим був розрив колєктивного договору товариством цукроварів України (в травні місяці). В своєму листі (опубликованому в свій час в пресі) до Професіонального Союзу працьовників в цукровій промисловости цукрові королі писали, що вони розривають колєктивний договір через те, що умови праці, визначені в ньому, доводять їх до страт, шкодять інтересам краю і держави. Так само мотивували порушення колєктивних договорів капіталісти й инших галузів промисловости. Замісць колєктивних договорів, встановлялась сваволя заводської адміністрації, а то й просто адміністративно-військова практика. В Миколаєві порядок праці на заводах встановляли німецькі військові власти; в инших місцях — німецькі власти, коменданти і старости, обороняючи при цьому виключно інтереси капіталістів. „Повітові старости, писав чернигівський комісар праці до гетьманського міністра праці в червні 1920., вважають за свій обовязок торкатись економичних конфліктів робітників з промисловцями і власно полагоджувати ці конфлікти; забороняють зібрання професійних спілок, які дозволені статутами спілок". Капіталісти і правительство спільно виступали тут проти пролетаріяту, намагаючись розбити та розпорошити його, щоб тим лекше потім гнітити і визискувати його по одинці.

Поруч з цим капіталісти оголосили продовження робітничого дня і почали зменьшувати по всій Україні заробітну платню, не зважаючи

*) На Всеукраїнській Конференції Професійних Союзів було присутних біля 500 делєґатів, в числі їх меньшевиків і бундівців двіста з лишком, „серп" — 32, поалє-ціон — 18, укр. соц.-дем. — 30, рос. соц.-рев. — 15, укр. соц.-рев. — 4, большев.-комун. — 70, лів. соц.-рев. — 15, анархистів — 13. В резолюції з'їзду про тактику економичної боротьби між иншим сказано: „Становище на Україні не лишає місця для яких би не було ілюзій в дусі большевизму. Робітники мусять рішуче порвати з цим напрямком, який приніс непоправиму шкоду робітничому рухові, фактично скасувавши економичні орґанізації робітників". Робітничий рух, говориться далі в резолюції, на довгий період мусить носити оборончий характер, обстоюючи коаліцію, 8 годин. роб. день, колєктивні договори, фабрично-заводські комітети. З позітивних наслідків роботи конференції треба підкреслити визнання конференцією потреби всеукраїнського обєднання професійного руху, як в будівництві окремих союзів, так і в справі утворення загально-українського центру. Конференцією засновано всеукраїнський професійний центр в формі Всеукраїнської Ради Професійних Союзів. Конференція підкреслила необхідність, щоб діячі профес. руху звертали увагу на національні особливости і потреби того робітництва, яке вони обслуговують, відповідно рахуючись і пристосовуючись до цих потреб (доклад Рафеса).

**) Підчас страйку горноробочих Горлівського району (в донецькому басейні ґуберніяльний староста і комендант вчинили справжній терор над робітниками(Староста оголосив, що він буде вважати страйкарів за державних зрадників, а комендантура нагаями забивала страйкарів до смерти. („Роб. Газ." ч. 289. 8. червня 1918.).

на безперервний зріст дорожнечи на всі товари, а в тому числі й на продовольчі продукти і взагалі на предмети першої необхідности. В своїм бажанню висмоктати з робітника як найбільше капіталісти доходили до нечуваної розгнузданости. В константинівському районі (на Катеринославщині) адміністрація заводів (Дружківського й инших) запровадила (в середині травня) 12-ти годинний робочий день, одночасно зменьшивши робітникам платню („Роб. Газ.“ ч. 272, 17. травня 1918.). На Чернигівщині так само капіталісти орґанізовано зменьшили заробітну платню на фабриках і заводах. На багатьох цукроварнях робітничий день було збільшено до 9—10 годин, а на де-яких (як, приміром, Новоселецька) і до 12 годин. На залізницях так само було збільшено робітничий день з одночасним зменьшенням платні на 50 %. *)

Ще гірші умови праці встановлялися для сільськогосподарських робітників — в поміщицьких маєтках. Богодухівський повітовий староста, Н. Смаковський, особливим наказом встановив для робітників селянсько-господарської праці робочий день „отъ восхода до захода солнца“ з зазначенням, що „никакія забастовки, стачки и агитація ни въ коемъ случаѣ не допускаются“ і що „виновные в нарушеніи указанныхъ въ объявленіи правилъ будутъ немедленно арестованы и привлечены къ законной отвѣтственности“. В цім же наказі встановлялись, за згодою з поміщиками (про що сказано в самім наказі), ставки заробітної платні (згаданий наказ надруковано в ориґіналі — на російській мові — в „Роб. Газеті“ ч. 290, 9. червня 1918.).

Та найбільш тяжкими для робітництва і злочинними по своїх наслідках були льокаути та навмисне масове припинення капіталістами праці цілої низки фабрик, заводів та инших підприємств. Почуваючи свою силу і в той же час не почуваючи абсолютно ніяких обовязків ні перед робітництвом, ні перед „краєм та державою“, про що так часто говорили капіталісти, коли їм треба було погіршити умови праці робітника, підприємці на спинялись ні перед чим, викидаючи десятки, сотки тисяч робітників на вулицю, на голодну смерть, і руйнуючи економичне життя краю льокаутами і повним припиненням праці підприємств. Льокаути і припинення праці підприємств почалось зараз же після гетьманського перевороту. В першій половині травня в бахмутському повіті припинились хемичний, шкляний, зеркальний, пляшечний і залізнопрокатний й инші заводи, де працювало біля 20 тисяч робітників. Тоді ж стали трубочні й инші заводи в Катеринославі, почався льокаут і закриття майже всіх підприємств в Славянську на Харківщині, чим викидалось на вулицю тисячи робітників. Те саме робилось на Чернигівщині та в инших промислових районах. Про „працю“ в цім напрямі капіталістів на Чернигівщині комісар праці чернигівського району

*) Зменьшення платні залізничникам давало себе відчути тим болючіще, що робітники залізниць вже кілька місяців зовсім не одержували платні. У відповідь на зменьшення платні на залізницях почались спочатку окремі страйки, які потім виллялись у великий всеукраїнський залізнодорожний страйк (в середині липня). До речи, страйки відбувались в ці місяці не тільки на залізницях, але широкою хвилею розіллялись по всій Україні, захопивши ріжні галузі торгу і промисловости. Гетьманський уряд, не зважаючи на самі суворі заходи, не міг припинити цієї хвилі страйків.

п. Петровський писав слідуюче в своїм офіційнім докладі до міністра праці (в червні 1918.):

„На Чернигівщині набереться лише 50% працюючих робітнивів. Окрім занепаду промисловости через брак сирівців та палива та инші відомі обставини, безробіття підтримують самі власники, які пориваються скрізь провести льокаути з метою знищити революційні здобутки робітників. Инакше ніяк не можна визнати поведення промисловців, які орґанізовано відмовляються виконувати істнуючі закони та розпорядження уряду Держави по робітничому питанню. А саме: самовласно ліквідують підприємства, порушують колективні умови, зменшують платню робітникам, одмовляються брати участь у примиряючих камерах та третейських судах, усовують з посад робітників, особливо членів фабрично-заводських комітетів, не визнають та іґнорують ці комітети, порушують закон про 8 год. роб. день та инше.“ („Роб. Газ.“ ч. 299, 21. червня 1918.)

Далі йшло в докладі перечислення фабрик та заводів, які припинили працю.*)

Не дивно отже, що фабрично-заводська промисловість на Україні цілком завмерла, економичне життя краю зруйнувалось в самих своїх основах, армія безробітних зросла до нечуваних до того часу розмірів, а разом з цим зросла страшна нужда в робітничих масах, запанував цар-голод.

Під кінець травня статистика безробітних, по даних мійських бірж праці та по инших джерелах, виказувала слідуючі числа (беремо їх з докладу Департам. Громад. Роб. при Міністр. Праці):

Київ. — По даних Біржі Праці: Металістів 808, дерево-обробщиків 268, сільськогосподарських 226, чорноробочих 1.983, будівничих 504, інтеліґентів і конторщиків 975, решта 234. Загальне число безробітних в Київі, включаючи дані з инших джерел, 15.000. Бердичів — всього зареґістровано Біржами Праці безробітних 1.160 (металістів 73, дерево-обробщиків 57, чорноробочих 107, будівничих 95 і т. д.), загальне число безробітних, включаючи дані з инших джерел, 2.500. Біла-Церква — загальне число безробітних 600 (в числі їх металістів 94, дерево-обробщ. 36, будівничих 29, чорноробочих 28); Кременчук — всього зареґістровано Біржами Праці безробітних 7.629 (в числі їх: металістів 944, дерево-обробщиків 280, будівничих 738, чорноробочих 3.410), загальне число безробітних, включаючи дані з инших джерел, 8.000. Винниця — по даних Бірж Праці, безробітних 1.392 (металістів 132, чорноробочих 378, будівничих 113), загальне число безробітних включаючи дані з инших джерел, 2.500; Прилуки — загальне число безробітних 4.000. Катеринослав — зареґістровано Біржами Праці безробітних 13.427 (металістів 1.210, дерево-обробщиків 291, будівничих 2.000, чорноробочих 5.100), загальне число безробітних, включаючи дані з инших джерел, 40.000; Черкаси — всього безробітних 2.500; Ізюм і повіт — всього безробітних 5.000; Маріуполь — всього безробітних 3.000; Луганськ — всього безробітних 5.000; Бахмут — всього безробітних 2.500; Бердянськ — всього безробітних 2.500; Радомисль — всього

*) Після цього докладу п. Петровського було звільнено (наказом по міністерству) з посади.

безробітних 5.000; Рівне 2.000; Луцьк — 1.000; Проскурів 1000; Миколаїв — 24.000; Одеса — 20.000; Херсон — 25.000; Харьків — 25.000; Ніжин — 1.000; Чернигів — 1.000; Загальне число безробітних в перечислених пунктах — 180.600.

Відомости ці далеко не повні: багацько промислових пунктів, де число безробітних сягало великих розмірів, тут зовсім опущено (Клинці, Славянськ і т. д.), в перечислених пунктах статистика не обхопила всього числа безробітних. Пізніще число безробітних, в звязку з льокаутами і припиненням праці підприємств, зросло ще дужче. Робітництво почало буквально голодувати.

Кореспондент „Робітничої Газети“ писав з Катеринослава про становище там робітництва:

„Катеринославське робітництво находиться в найтяжчому положенню. Ні один димарь не курить на численних фабриках та заводах. Картини в робітничих кварталах своєю життьовою яркістю переважають знаменяті нариси Енґельса про положення робітничої кляси в Анґлії. Справжній голод взяв робітника. Пролетаріят, що має хоч маленький звязок з селом, тікає туди, щоб хоч живим зостатись. І так не тільки в Катеринославі, а й по цілій Катеринославщині, особливо в районі Криворізькому. Рудники й шахти позатоплювано, промисловці роблять явний саботаж, аби тільки виморити робітників голодом.“

Звичайно, зазначене дописувачем з Катеринославу „виморювання робітників голодом“ провадили капіталісти по всій Україні. На робітничих кістках вони будували свій добробут: зазнавши холоду й голоду, розбите і вимучене робітництво мало пізніще зробитись „слухняним“, мало погодитись на найтяжчі умови праці, на найдовший робітничий день і на наймізерніщу заробітну платню — цього хотіли досягти капіталісти своїми льокаутами, масовим припиненням праці фабрик, заводів, майстерень, копалень.

При такій системі виморювання пролетаріяту, при обставинах, коли сотки тисяч робітників сиділи без роботи, голодуючи і даремно марнуючи свою силу, не можна було, звичайно, й думати про розвиток економичного життя країни, про відродження промисловости, зруйнованої роками війни, про що лицемірно заявляли капіталісти на своїх з'їздах та ґенерал Скоропадський зі своїм урядом в грамотах, деклярацiях, розмовах з журналістами. Система льокаутів і закриття підприємств була єдиною „творчістю“ капіталістів в области фабрично-заводської промисловости. На більше капіталісти не спромоглись: завдання боротьби з загальною економичною руїною, завдання налагодження господарчого життя краю вони не могли виконати і не виконали. Руйнуючи економичне життя України, вони дбали тільки про дві річи: казенні субсидії, до яких привчив їх старий царський уряд, та про дезорґанізацію пролетаріята голодом з метою запровадження нечуваного визиску робітників.*)

*) Заходи, намічені правительством Центр. Ради для боротьби з безробіттям — орґанізація громадських робіт, відновлення праці підприємств, що припинились підчас війни і т. д., — були, звичайно, цілком іґноровані правительством поміщиків та капіталістів. Тільки но в середині серпня Рада Міністрів ухвалила „для підтримання безробітних орґанізувати громадські роботи“ і асіґнувала на цю справу невелику суму з коштів державної скарбниці.

8. Поміщицька „земельна реформа“, катування селянства і селянські повстання. Заворушення серед селянства почалось з часу видання відомого наказу ґен. Айхгорна в земельній справі, яким поверталося поміщиків в бувші їхні маєтки. Скасування і розгон ґенер. Скоропадським земельних комітетів послужили гаслом для загального повстання трудового селянства на Україні. Не зважаючи на те, що і Другий Всеукраїнський Селянський З'їзд (розігнаний гетьманом)

До характеристики економичної політики гетьманського уряду треба додати тут ще кілька слів про велику експльоатацію України Німцями та австрійцями, яку вони провадили на очах, а часом і за допомогою гетьманського уряду. Поперше, Німці вивозили з України багацько ріжних товарів, сирівців і хліба, реквізованих у населення, без жадного підрахунку. Тенденцію до такого роду „товарообміну“ Німці й австрійці виявили зараз же по вступі на територію України, але уряд Центральної Ради рішуче повстав проти цього, пригрозивши ріжними ускладневням в разі самовільного вивозу товарів з України. Гетьманське правительство, настановлене самими Німцями, давалю їм в цім відношенню велику свободу. По-друге — гетьманський уряд заключав з Німцями явно невигідні для України фінансово-економичні договори. Першим таким договором була так звана „фінансова угода України з Центральними Державами“, заключена 18. травня 1918. Ще при уряді Центральної Ради Німці пропонували зробити Україні позичку в той спосіб, що УНР мала продати Центральним Державам своїх серій на 400 міліонів карбованців на дуже невигідних умовах, що, зрештою, повертало справу на позичку певної суми Україною Центральним Державам. Справа ця розглядалась тоді в двох урядових комісіях (під головуванням В. Мазуренка, а потім Соколовського); перша згоджувалась продати Центр. Державам українських серій тільки на 200 міл. карб., з умовою, щоб українському урядові було видано готівкою за ці серії дві третини їх вартости, це б-то $133^1/_3$ міл., а Центр. Держави пропонували тільки 100 міліонів, решта ж мала лежати на біжучому рахунку в банках Центр. Держав; на цьому і розійшлись; друга комісія визнала, що віддавати навіть $^1/_3$ (це б-то $66^1/_3$ міл. карб.) серій на умовний біжучий рахунок Центральним Державам невигідно для України, і зовсім зріклась від ухвали цієї операції, зазначивши, що операція в сути річи зводиться до позички не Україні, а навпаки — Україною Центральним Державам. Гетьманський уряд, мабуть, із вдячности до Німців за розгон Центральної Ради зразу пішов на уступки: підписав договір не на 200 міл., а на 400 міл. карб., з тим, що Україна давала Центр. Державам готівкою на 400 міл. карб. українських серій, а собі брала з них готівки лише на 200 міл.; другі ж 200 міл. мали лежати умовно в банках Центральних Держав, або, инакше кажучи, „багатий“ гетьманський уряд позичив „бідним“ Центр. Державам 200 міл. карб.

Пізніще (10. вересня) було заключено новий торговельний договір України з Центр. Державами, строком до 1. липня 1919. Згідно цьому договору, із загальної кількости врожаю тільки 65% мали лишитись на Україні, решта ж 35% — (біля 100 міл. пудів) мала бути вивезена до Центральних Держав. Крім того, з України мали вивозитись сирівці — худоба, махорка, руда, метали і т. п. На Україну мали бути привезені головним чином сільськогосподарські машини. Але останнє тільки так писалось, а „вимовлялось“ инакше. Справа була в тому, що сільськогосподарських машин і сама Німеччина в той час не мала. Замісць с.-г. машин, Німці везли на Україну вина, коньяки то-що. Навіть і та невелика кількість с.-г. машин, яку було привезено на Україну з Німеччини на показ, не могла бути використана: машини були дуже поганого виробу і мали надзвичайно високі ціни.

З'окрема заслуговує на увагу хижацька господарка фінансового відділу Союза промисловців, торговців, банкирів і поміщиків (Протофісу). На підставі документів, захоплених після повалення гетьманщини, „Робітнича Газета“ (ч. 426, 2. січня 1919., стаття „Протофісіяда“) подала такі відомости про цю діяльність:

„Головну ролю у ‚Протофісі‘ грали представники ‚Фі‘ себ-то фінансів. Це була міцно збита ґрупа російських банків, управління яких, вигнані

і Центр. Комітет УПСР постановили і закликали селянство не робити сепаратних виступів, які могли бути без великого труду задушені німецьким військом, в травні місяці вся Україна горіла в огні повстань: горіли поміщицькі маєтки, підпалені селянством, горіли селянські села, підпалені німецькою артилерією.

з Петербурґу, приїхали до Київа. До ослаблення Ґерманців перша скрипка в ґрупі ,Фі' належала представникові ,Русскаго для внѣшней торговли Банка' в особах п. п. Доброго і Криличевського, але коли Німці були розбиті, ,Протофіс', розуміючи, що політична діяльність являється головним услівям успіху всіх його инших операцій, вирішив керування цією діяльністю передати негласно ившій ґрупі, котра опірається на капітал анґлійських банків, гадаючи, що та ґрупа може мати політичну вагу. Підстави ж для цього були такі. Ще в 1917., на початку революції, в Петербурзі зорґанізувався негласно синдикат з анґлійських капіталістів, метою якого було — купівля цукроварень України, монополізація промисловости і забезпечення відповідним земельним фондом цього підприємства для дальшого розвитку. Головою синдикату став банкір Лич; але цьому панові було незручно бути на чолі синдикату, і через те на його місце було поставлено підставну фіґуру — К. І. Ярошинського, пана з сумною славою в фінансових колах. На імя Ярошинського було куплено акції заводів та банків, через котрі провадилися операції по фінансуванню. Так справа була майже зовсім налагоджена; були зацікавлені відповідні урядові кола посадами в управах банків і видачею великих хабарів. Синдиціровання повинно було бути переведено головним чином через ,Русскій Торгово-Промышленный Банк', але, завдяки большевицькому переворотові, цей плян не був здійснений в Петербурзі, і центр ваги було перенесено на Україну, в Київ. Сюди переїхали управи відповідних банків і підприємств. Тут характер цих орґанізацій перемінився...

,Протофіс' починає впливати на політику гетьманського уряду в. бажанім для себе напрямі. Відома записка 10 міністрів була продиктована не бажанням знайти спосіб порозуміння з Державами Згоди, а головним чином тим, що фінансові кола прагнули до того, щоб не випустити України зі сфери свого впливу, розуміючи добре, що самостійна Україна загрожувала їм не тільки втратою політичного впливу, але й значними матеріяльними втратами. Після того як Німці загубили своє значіння і уряд Скоропадського став провадити русіфікаторську політику, ,Протофіс' добився закону про признання дійсними уповноважень петербурзьких управлінь. Цей закон обійшовся ,Протофісу' 500.000 карб., які були зібрані з управ петербурзьких банків і виплачені визначним урядовцям міністерства фінансів. Другою побідою ,Протофіса' був дозвіл вивозити за кордон гроші, що давало можливість покалічити і загубити емісіонну діяльність Державного Банку. З моменту перехода керовництва в ,Фі' до анґлійської ґрупи пан Ярошинський провадить фінансову діяльність в слідуючих рамках: реалізується велика кількість фіктивних цінностей і комбінацій і виручені гроші (иноди через підставну особу) вивозяться за кордон в чужоземні банки. Шляхом самих інтенсивних хабарів в міністерствах, головним чином у військовім та продовольчім, одержуються підряди, поставки, замовлення й инше, иноді зовсім міфичні; видаються величезні аванси й асіґновки, і все це робиться з Державного Банку, з такої криниці, з якої, здавалось, можна черпати без кінця. Таким чином, за короткий час Державний Банок вичерпав всю суму дозволеної йому емісії; гроші пішли невідомо куди, зовсім не залишивши сліду в народнім господарстві. Щоб оформити діяльність Синдикату в спекулятивних справах і мати всюди свої відділи, Ярошинський відчиняє ,Міжнародне Транспортне Страхове Варантне Товариство' (Трансвар). Це Товариство розвиває величезну спекулятивну торговлю, головним чином харчовими продуктами. Щоб поширити його операції, аґенти Товариства зацікавлюють німецьке Центральне Залізниче Правління у Київі і міністерство харчових справ. Більшість нарядів, перевозок

Першим ступнем поміщицько-буржуазного правительства в земельній справі було (після гетьманської грамоти і основних „законів“) видання (в половині травня місяця 1918.) „Тимчасових правил про встановлення і предмети відомства ґубернських і повітових земельних комісій.“ Після цих правил комісії засновувались по всіх ґуберніях і повітах України і мали працювати „під керовництвом міністра хліборобства“. Склад земельних комісій встановлювався цілком поміщицько-бюрократичний, з домішкою селянської куркульні. В розділі I „Правил“ читаємо про це:

„а) Предсідателя комісії земельних справ назначає міністр хліборобства; далі в склад Комісії входять:

б) двоє сталих представників від місцевого союзу власників і хліборобів. В місцях, де є кілька орґанізацій хліборобів-власників, кожна орґанізація посилає в комісію по два сталих представники;

в) сталий представник судового відомства, по роспорядженню міністра юстиції;

г) сталий представник від земської управи;

д) волосний старшина або предсідатель волосної земської управи тієї волости, якої торкається розглядана справа, і представник лісного відомства;

е) податний інспектор, по призначенню управляючого казенною палатою.“

Ці поміщицько-бюрократичні комісії мали працювати „по правилах, встановлених для бувших землеустроїтельних комісій“ за царських часів. Вони мали „виконувати обовязки колишніх установ по селянським і землеустроїтельним справам, передбачених окремим додатком до т. IX св. зак. видан. 1912. і т. X ч. 3. того ж св. зак. видання 1912.“ В розділі IV „Правил“ перечислено безпосередні обовязки повітових земельних комісій; це перечислення яскраво вказувало, для кого творилися нові установи і чиїм інтересам вони повинні були служити. В ст. 13. цього розділу читаємо:

„Повітовим земельним комісіям доручається:

а) повернути власникам (в першу чергу дрібним хліборобам) їх хазяйства, при чім, коли понадобиться, комісії звертаються за допомогою до губернських і повітових голов;

б) помогти власникам при підрахунку величини їхніх страт, а також побудити населення до добровільної видачи розібраного майна та до добровільного поповнення страт;

в) вирішати непорозуміння між власниками і населенням при використовуванню посівів на чужій, самовільно захопленій або по розпорядженню скасованих земельних управ, землі і т. д.“

В родзілі V „Правил“ доручалось ґубернським чертежним установам „в перший обовязок видати власникам встановлені кріпосні акти

і комбінацій в офіціяльні книги не занотовувалось. Товариство увійшло в тісний звязок з консульськими представниками України за кордоном і дало інструкції допомагати синдикатові.

За всі ці спекуляції ‚Протофіс‘ віддячився гетьманському урядові в той спосіб, що, коли гетьманським міністрам і самому Скоропадському довелося тікати з Київа, ‚Протофіс‘ заздалегідь перевів за кордон в Стокгольм гроші для уряду.“ ‚По згоді з німецькою владою, — читаємо в „Роб. Газеті“ — пересилку грошей (для гетьманських міністрів) доручено було особливим курерам. За останні часи туди вислано було біля 20,000.000 карбов., з якими виїхав бувший начальник гетьманського штабу ґенер. Аккерман.‘

і документи.“ Зазначеним в „Правилах“ земельним комісіям скасовані селянські земельні комітети мали, під загрозою суворих кар, здати всі свої справи й відчити.

Як бачимо, наведені „Правила“ не тільки леґалізували основні думки айхгорновського „земельного закону“, але й розвивали та поглиблювали їх. Поміщикам надавалось леґальне право вживати для оборони своїх маєтків військової сили, а також „дбати“ про повернення забраного підчас революції селянами майна і „поповнення срат“, инакше кажучи — роскривався повний простір для карних експедицій проти селянства і накладення на села нічим необмежених контрибуцій на користь збіднілих за час революції поміщиків. І поміщики скористувались цим своїм „правом“ як найкраще. Почалась вакханалія контрибуцій і жорстоких екзекуцій, почались справжні бої з селянами.

Ще до видання зазначеного закону, а особливо після нього, ґуберніяльні і повітові старости та коменданти почали силою одбірати від селянства все те майно (зерно, знаряддя, худобу і т. д.), яке перейшло до селянських рук, згідно законам і роспорядженням уряду Центральної Ради. Поміщики входили в „свої права“ в маєтках, відбираючи землю у селян вкупі з урожаєм і підраховуючи „страти.“ Бачучи все це, селяне почали випасати сіножати, озимину та ярину на бувших панських ланах, щоб хоч таким способом, „використати“ вкладену на засів ланів працю і не дати поміщикам скористати з неї. Такі випаси і нищення засівів і рубка лісу набрали широких розмірів на Херсонщині, Київщині, Полтавщині і в инших ґуберніях. Поміщики кинулись до старостів, комендантів, до самого правительства за німецькою військовою допомогою. Управа союзу поміщиків телеґрафувала (17. V) з Одеси до ради гетьманських міністрів:

„Селяне, передбачаючи відібрання від них земель з урожаєм, які вони зайняли до приходу чужоземного війська на Україну, виганяють на сіножати й озимину худобу, стараючись знищити врожай поміщицьких земель. Це загрожує великими наслідками для цілого краю і шкідливо відібеться на хлібному вивозі. Тому управа настоює, щоб було вжито заходів в справі охорони засівів шляхом розіслання по цілому краю окремих австро-німецьких відділів.“

А що й Німцям було не так легко охоронити поміщиків від селянства, доки в селянства була зброя, почалося обеззброювання Німцями сел, що часто переходило в справжні бої. Про один з таких боїв читаємо в „Роб. Газеті“ (ч. 277, 24. травня 1918.):

„20. травня в ямпільському повіті (на Поділлю), на ґрунті обеззброєння селян, сталась між австрійськими військовими частинами та селянами бійка; вбитих з боку селян більше 30, ранених двоє, двоє згоріло; у австрійців — забитий один та ранених семеро. Села Качківка, Писарівка, Клембівка та Дзиґівка обеззброєні та зайняті австрійським військом; йде обеззброєння инших сел. Підчас бійки виникла пожежа в селі Качківці, де згоріло більше 150 хатів.“

Спочатку Скоропадський та Лизогуб замовчували справу війни з селянами, і з їх наказу цензори викреслювали в ґазетах найменьший натяк на них, але з кінця мая, коли вже було смішно пробувати втаювати повстання і твердити (як то був зробив на початку Лизогуб), що

немов би „звістку про гетьманський переворот людність стріла з радістю і цілком спокійно“, — гетьманське „Українське Телеґрафичне Аґенство“ з урядових джерел почало публикувати відомости про „анархичні, большевицькі та бандитські“ виступи на селах. Хоч ці публикації й намагались говорити більше про втихомирення селянських повстань та „заспокоєння“ населення, проте і в них ми зустрічаємо часто виразні страшні червоні рядки боротьби українського працьовника-селянина за землю і свою людську гідність. Подамо тут виривки з кількох таких звідомлень „Укр. Тел. Аґенства“, а також з хронікальних газетних заміток, пропущених цензурою:

„Одеса, 25. V. Головний окружний комісар оголосив, що всяка навмисне зроблена шкода засівам, нищення лісів, харчових продуктів і сільських господарств буде каратись суворим чином. Винуваті будуть покарані військово-полевим судом.

Могилів, 26. V. З приводу виникших демонстрацій селян, австрійцями переводиться обеззброювання. В одному селі арештовано 31 чол., котрі не хотіли видати зброї.

Чернигів, 25. V. В Козелецькому повіті щоденні підпали й грабунки. Для боротьби з анархичним елементом українського війська мало. На межі Кролевецького та Сосницького повітів зорґанізувалася большевицька банда і розграбила фільварок.

Полтава, 25. V. Ґуберніяльний комендант просить дозволу сформувати при коменданті Костянтиноградського повіту осібну кінну сотню для охорони маєтка герцоґа Мекленбурґ-Стреліцького. Цей маєток селяне руйнують і грабують.

Катеринослав, 25. V. У Верхнедніпровському повіті розграбовано одного поміщика.

Суми, 29. V. В хотинській економії ґрафа Строґанова селяне запалили майже всі будівлі. Горить ґрафський палац міліонової вартости. В підпалі і грабунках беруть участь села Річок і Ястребенна. Для втихомирення з Сум послано отряд.

Кременчук, 29. V. На ґрунті земельних відносин вбито великого землевласника Ґусева в його маєткові.

Київ, 30. V. З Чигиринського повіту повідомляють, що селяне громлять Будянську й Остянську економії. У Звенигородському повіті також грабують.

Київ, 30. V. Повстанський рух по Україні: В Костянтиноградському повіті настрій населення кепський, горять маєтки, землевласників забивають. В Гадяцькому повіті ведеться большевицька аґітація. В Пирятинському повіті ведеться аґітація проти істнуючої державної влади. В Роменському повіті земельні комітети не слухають роспорядження повітового старости, пасуть худобу на хлібах і рубають ліси. Ведеться аґітація проти влади. В Золотоноському повіті населення розхвильоване. В Прилуцькому, Миргородському, Хорольському та Полтавському повітах ведеться большевицька аґітація. В Ізюмському повіті настрій населення неспокійний. В Білгородському повіті роззброєння селян йде дуже тяжко; селяне ховають зброю, хто де може. В Рильському повіті населення дуже прихильно ставиться до большевиків; в ніч на 21. травня бандою було обстріляно караульних козаків із кулеметів і рушниць. Бій йшов біля 20 хвилин.

Київ, 5. VI. По відомостях військового міністерства, австрійське військо стріляло з гармат по селу Окна, Ананіївського повіту на Херсонщині. Австрійське військо, довідавшись, що селяне села Окна мають багато зброї, оточили село і наказали видати всю зброю, попередивши селян, що, коли вони не видадуть зброї у призначений строк, по селу буде одкрито вогонь. Селяне не виконали цього наказу і не віддали зброї. Крім того, велика юрба селян прорвалась через лінію війська і, засівши на хуторі Флора, укріпилась там і одкрила кулеметний вогонь по війську. Австрійська артилерія випустила по селу сім набоїв,

після чого селяне видали зброю, яка у них була. Матрос, що командував селянами, застрелився.

Київ, 10. VI. В Радомисльському повіті в с. Ораному вбито поміщика; в цьому ж повіті пограбовано маєток ґрафині Браніцкої. В маєтку Раєвських в Чигиринському повіті ґрупа озброєних селян стріляла в тих, що працювали на полі. Другого дня німецькі військові частини приступили до обезброєння с. Суботова. Суботівці не віддавали зброї по добрій волі, і тоді Німці пустили по Суботову коло 20 снарядів з гармат. Убито трьох.

По відомостях військового міністерства, в Канівському повіті почалося повстання, яким керує Веливченко. Там вбито 5 салдатів і 1 офицера, поранено 12 салдатів.

У Звенигородському повіті в де-яких місцях по карательним отрядам почали стріляти. Є жертви. Отряди стріляли з гармат. На місце бунту прибуло німецьке військо."

Підпалювання маєтків і вбивство поміщиків (чого, до речи, майже не траплялось за часів Центральної Ради) являлись відповіддю на той терор, який запровадили поміщики з Німцями в селах; відповіддю на „карательні" добровольче-офицерські загони, які били селян різками, заганяли чоловіків і жінок з дітьми в воду — в ставки й иншими способами знущались з селянства, масово розстрілюючи селян; відповідю на тяжкі поміщицькі контрибуції, накладені на селянську голоту.

Про поводження гетьманських властей на Полтавщині дописувач „Боротьби" (нелеґ. орґану Центр. Ком. УПСР) писав:

„Коли було знято справу повертання майна до поміщицьких маєтків, селяне одразу ж попробували гайдамацьких нагайок та німецьких куль (Золотоноський, Корсунський та Кобеляцький повіти). Обурення селян дійшло до краю, коли почалося безґрунтовне знущання з селян. Були випадки розстрілу селян через девять десятого (с. Попівка) за те, що селяне не видавали своїх кращих заступників .... Найбільше в тямку селянам даються повітові старости. Як на приклад, можна вказати на Полтавського повітового старосту Мгембріева; не задовольняючись безкрайніми карами селян, він, врешті, дійшов до того, що по заяві кількох „хліборобів" Тахтаулівської та Диканьської волостей, що їм селяне не повертають майна, накладає на кожну волость від села по 60.000 карб., 60 штук свиней і инш., і похваляється, що в противному разі карною експедицією геть знищить села."

Що-до контрибуцій, то бували такі випадки, коли, приміром, на село, що мало 200 хатів, накладалось поміщиком 2,000.000 карбованців. В рахунок контрибуцій поміщики примушували селян відбувати в своїх маєтках панщину. („Боротьба" ч. 3, жовтень 1918.)

Найбільших розмірів набрала війна селян з поміщиками на Київщині, де селянськими повстаннями пізніще керував лівий укр. соц.-рев. М. Шинкарь (бувший Начальник Київської Військової Округи за часів Центральної Ради). Подаємо тут за „Боротьбою" (ч. 2, жовтень. 1918.) характеристику цих повстань, їх гасел і напрямку:

„Незабаром після розгону селянського з'їзду в Звенигородському повіті відбулося перше повстання. Згодом повстання обхопило майже весь повіт. Поволі через де-який час воно перекинулось на Київщину і почасти на Уманьщину. Крівавим терором при допомозі Німців повстання подавлялось. Не зважаючи на тяжкий терор з боку уряду, повстання не припинялось, а тільки з Лисянки переходило до Звенигородки, Богуслава, до Корсуня і т. д.

Останній час повстання захопило Сквиру і почасти Таращанський повіт, захопило потім Бердичівщину і Васильківщину. Словом, треба констатувати, що з появленням на село карательних отрядів вся Київщина повстала. Повстання набірає все більш і більш широких розмірів, про що яскраво

свідчить те, що незабаром, частина ґубернії опинилася в стані повстаиня. Повстанчеські сили можна зважувати і підраховувати на основі офіціяльних повідомлень і почасти по безпосереднім звідомленням уповноважених партійних товаришів. Наприклад, канівські власти повідомляють: орґанізована банда селян в кількости 6000 чоловік захопила багато сел, сили її зростають і т. д. Повстанчеські отряди були значних розмірів і нараховували до де-кілька тисяч чоловік.

Першою, як було зауважено, повстала Звенигородщина з орґанізованим центром в Лисянці. З точних джерел маємо такі відомости. Початок повстания був цілком стихійний, без проводу яких би то не було партійних серйозних орґанізацій. Вибухло повстання через провокаційні заходи Німців і представників гетьманської влади. До повстання властям і Німцям було відомо, що Звенигородка має сильні і добре налагоджені антиурядові орґанізації, але ніякими способами не удавалось їх розкрити. Через те власти й Німці рішили прискорити вибух, аби таємні орґанізації себе виявили і таким чином можна було би з ними своєчасно розправитись. За-для цього були зроблені порки і знущаиня в цілому ряді сел. Селяне не витримали і повстали. Елемент орґанізаційно свідомий приєднавсь тільки згодом з ціллю надати рухові орґанізованости.

Що торкається гасел повстанців і вимог, то в цьому відношенню одностайности не помічається, але здебільшого — вимагали повернення добутих революційних прав і вольностей, відновлення діяльности Центральної Ради і скликання в найблизчий час Установчих Зборів. Документом, що потверджує це, можуть служити умови миру під Звенигородкою повстанців з Німцями. Німці обіцяли довести вимоги до відома вищих своїх властей. Було гасло і обєднання з Росією. На Канівщині в більшости повстання йшли під гаслами большевиків. Так, коротко кажучи, уявляються повстаняя на Київщині в головних своїх складових елементах.

Як висновок, треба підкреслити, що так чи инакше, а повстання є факт, і що, чим далі, воно набірає все більш значних розмірів. Сумне явище, що повстання відбувається не під одним гаслом, що шкідливо відібється на напрямку майбутнього перевороту. Ріжниця гасел приведе до змагання центральних політичних орґанізацій в разі успіху всеукраїнського повстання. Отже на нас лягає обовязок по змозі надати рухові певну орґанізованість. Що торкається відношення партійних орґанізацій до повстання, то в цьому напрямку вони твердо стояли і стоять на тому, що потрібно вести не повстання, а партизанську боротьбу. Делеґати до повстанців одсилались з наказом ліквідувати великі сили і розбиватись на боєві таємні орґанізації, партизанські отряди."

Знищення диктатури буржуазії, повернення здобутих в революції прав і вольностей, відновлення діяльности Центральної Ради, скликання Установчих Зборів, а то і домагання заведення народоправства в формі рад селянських і робітничих депутатів — ось ті глибші гасла, ті цілі, за які накладало трудове селянство своїми головами в боротьбі з ґенералом Скоропадським, російською, німецькою й українською буржуазією.

Та буржуазія не хотіла бачити цих цілей в тій боротьбі, яку вело селянство, вона мовчала про них, вона кричала про анархію, бандитизм, грабіжництво і в той же час вперто, послідовно, жорстоко, і дійсно по-бандитському вела далі свою лінію — лінію скріплення своєї клясової диктатури, повернення до своїх рук награбованих раніш багацтв й зосередження в своїх руках нових матеріяльних цінностей, лінію повного економичного і політичного поневолення працюючих мас. За наведеними вище зразками поміщицького законодавства в земельній справі пішли инші, не менш яскраві.

В першій половині червня, після настійних домагань ґен. Айхгорна і барона Мума,*) які булі занепокоєні хвилею повстань на Україні і загрозою знищення врожаю, гетьманська рада міністрів ухвалила тимчасовий земельний закон, головні основи якого зводились до слідуючого: перше — одна особа має право набувати сільськогосподарської землі не більше 25 десятин. Друге — спілки окремих осіб мають право набувати таку кількість землі для сільського господарства, яка не переходила б кількости, яку мають право набувати участники спілки кождий зокрема. Третє — протягом двох років по затвердженню купчої записі набутий спілкою маєток повинен бути розмежований між членами спілки на окремі участки з тим, щоб кожний володів не більше, як 25 десятинами. Четверте — державний земельний банк набуває сільськогосподарські і лісові землі без обмеження розмірів і банк має їх розпродувати, на основі нового закону, тоб-то не більше 25 десят. на кожну особу. Пяте — в разі порушення вищевказаних правил, вся набута на одну особу звиш 25 дес. земля переходить без винагороди до скарбу після рішення суду.

От і вся „земельна реформа". Поміщик міг продавати свою землю окремим селянам чи державному земельному банкові, міг і не продавати. Ґенерал Скоропадський та поміщик Лизогуб хоч і заявляли, що „не спиняться ні перед якими заходами" для задоволення селянства землею, одначе на ділі не вважали потрібним хоч в малій мірі вплинути на поміщиків в напрямку продажу ними землі селянам чи банкові. З другого боку, зовсім не чіпав новий закон питання про опреділення цін на землю — це також полишалось на волю поміщиків. Єдине, що встановляв закон, це норма в 25 десятин, поверх якої нікому не вільно було набувати землі; таким способом малось на увазі шляхом вільної і повільної мобілізації землі утворити на Україні верству „кріпких мужиків", маленьких поміщиків-фармерів, про яких мріяла українська хліборобсько-демократична партія, а ще раніще один зі стовпів старої самодержавної царської Росії Столипін. Нема чого говорити, що це була ніяка реформа, хоч проти неї і виник цілий рух серед поміщиків.**) Не тільки безземельне селянство, голота, але навіть і трохи заможніще малоземельне селянство не могло з неї скористати: землю міг купити тільки сільський кулак, котрий збив копійчину, визискуючи селянську голоту. Для селянської ж бідноти залишалось одно — німецьке військо, офицерські карательні загони, контрибуції.

Трохи пізніще (на початку липня) Рада Міністрів виробила ще один закон (затверджений гетьманом в середині липня) про так звані „ліквідаційні комісії" (ґуберніяльні і повітові), які мали прийти на зміну

*) Представника правительства Німеччини на Україні.

**) Поміщики Золотоноського повіту (на Полтавщині) подали в липні місяці 1918. дуже інтересну „Заяву панові Гетьманові" (підписану головою поміщицького союза Рудковським і секр. Кліментовичем), в якій поміщики, між иншим, домагались, щоб „постанова про обмеження набування й продажу землі була скасована, з огляду на те, що вона являється явно-соціялістичного напрямку і має метою підкопати той ґрунт непорушної власности, на якому тільки й може тривко будуватися держава". Пізніще поміщики виступали кілька разів в такім же напрямку.

тимчасових комісій, що реґулювали справу збірання урожаю 1918. року. В склад цих комісії мали входити: повітовий староста, представники міністерств земельних, внутрішніх, судових і фінансових справ та державного контролю, представник повітової земської управи і по два представники від поміщиків і багатих селян — земельних власників. Мета комісій опреділялась законом так: комісії мали відновити в дореволюційних формах порушене землеволодіння, а також подбати про повернення поміщикам забраних у них по законах революційного часу підприємств, рибних промислів, інвентаря і иншого майна, а також і про повернення відшкодовання за страти, понесені поміщиками підчас революції, і за користування майном, про виплату селянами поміщикам за посіви, зроблені на поміщицьких землях. Одним словом, узаконення на майбутнє того здирства, яке вже переводили поміщики за допомогою карательних експедицій, накладаючи на села міліонні контрибуції. *)

Нарешті, завершенням поміщицької творчости в земельній справі явився „Закон про засоби боротьби з розрухою сільського господарства“, затверджений ґенералом Скоропадським 8. липня 1918., яким заводилась справжня панщина для селянства (на зразок тої, яку в свій час хотів завести при правительстві Керенського Верховний Главнокомандующий ґенерал Корнілов). Ось зміст цього закону:

„1. Надати ґуберніяльним земельним комісіям право під керуванням і з затвердження міністра земельних справ видання обовязкових постанов про примусове використовування живого і мертвого сільськогосподарського інвентаря власників, котрі не вповні використовують його у власних господарствах, для робіт у других господарствах, для перевозок, які мають державне значіння.

2. Надати ґуберніяльним земельним комісіям право, під керуванням і з затвердження міністра земельних справ, видаця обовязкових постанов про норми платні за сільськогосподарчу працю та про примусове виконання місцевим населенням строчних сільсько господарчих робіт.

3. Надати право ґуберніяльним земельним комісіям в тих обовязкових постановах, які вони видаватимуть, визначати за порушення цих постанов кару — арешт до трьох місяців, штраф до 500 карб. Накласти на повітових старостів обовязок призначення на винних цих кар. Постанови про те повітових старостів можуть бути оскаржені до ґуберніяльних старостів: рішення останніх по цих скаргах остаточні.

4. Установити кару з заміною тюрмою строком до одного року чи призначення до примусових громадських робіт на такий же строк за слідуючі вчинки, коли за них по закону не установляється суворіща кара: за силоміцне псування і знищення засівів врожаю зібраного хліба, за свавільне закриття чи припинення сільських робіт, а також і за підбивання до таких вчинків.

5. Діла про вчинки, які зазначені в ст. 4, розглядаються в звичайному судовому порядкові по-за чергою.

---

*) Міністр внутр. справ І. Кістяковський (що заступив після Лизогуба) в своїм обіжнику (розісланім в серпні місяці) одверто писав про те, що ліквідаційні комісії мають продовжувати справу карних загонів, в иншій тільки формі, звичайно. „З виданням статута тимчасових земельно-ліквідаційних комісій, — писав Кістяковський: установлено законний порядок що-до повернення збитків, які мають землевласники, і повернення одібраних у них маєтків, а також й інвентаря. Тимчасом у багатьох місцевостях все ще й досі провадять свою діяльність удержувані на приватні кошти карательні загони („отряды“), які чинять ґвалтовні речі“.

6. Закон цей перевести в життя по телеґрафу".*)

Таким чином, віддавався селянин разом зі своєю худобою, возом і иншим інвентарем в повне роспорядження поміщиків. А ні відмовитись від праці в поміщицькому маєткові, а ні вимагати певної платні за свою працю він не міг. Повертались справжні кріпацькі часи: селянина намагались зробити рабом, власністю пана; нема чого говорити, що таке „законодавство" ґенер. Скоропадського тільки підливало оливи в огонь.

На селах діялось щось страшного. Здавалось, не було ніяких меж знущанням над селянством. Не задовольняючись контрибуціями, поміщики намагались знищити селянство фізично і морально, вживаючи нечуваних, ображуючих людську гідність середньовічних кар, ґвалтуючи жіноче населення. Людей брав часом одчай. До Центрального Комітету Всеукраїнської Селянської Спілки весь час прибували селянські делеґації, сотнями надходили протоколи сільських громад з усіх повітів України з проханням визволити селянство від того лиха, „якого самі старіщі люде не памятають", як завше вказували селяне.

Наводимо тут для характеристики становища на селах витяг з протоколу-прохання громади села Бісівки, Ляховецької волости, Острожського повіту на Волині, надісланого до Центрального Комітету Селянської Спілки саме влітку. Вказавши на тяжке селянське життя, безправство і свавільство поміщиків, селяне писали:

„У поміщика Яворського, який сам за часів Центральної Ради зрікся свого маєтку, випадково якоюсь проходящою військовою частиною забрано трохи майна. Перед Великоднем, коли наступила гетьманщина, поміщик привів до нашого села Німців. Було заарештовано щось чоловіка 14-тьох, котрі були поміщиком начитані зі списка, но чогось через якісь власні міркування, чи які причини, усіх одпустив до дому, тільки речі, які в кого є, щоб привезли і щоб повернули солому, котру в нього розібрали. Солому йому повернули, а хто не мав, то віддав йому грішми; також були повернуті йому усі речі, котрі селяне розібрали, а ті речі, котрі большевики вивезли, то де ж ми їх могли взяти. Через де-який час він знов зібрав усіх своїх прибічників і переказав через них, щоб люде порахувались з ним та заплатили йому 20.000 карбованців. Таку суму для нашого села де було взяти, та й за що платити, коли ми не винні (у нашому селі 120 хат, село бідне) та зараз і грошей не було де взяти, а треба було що-небудь продати, а більше треба було хліба з поля дочекатися та продати і тоді можна було гроші віддати. Так пройшло аж до роспорядження уряду про зформування карательних отрядів. Поміщик, змовившись з міліцією навіть другого повіту та з начальником державної варти м-ка Білогородки того ж таки повіту, почав збірати ‚сход' у селі. Хто йшов, того зараз зачиняли в льох, а хто не хтів іти, того виконавці волі панської (люде карател-

*) В додаток до цього закону треба нагадати ще про „Закон про передачу хліба врожаю 1918. р. державі", затверджений Скоропадським в середині липня 1918. Згідно цьому закону, вся кількість хліба врожаю 1918., за винятком кількости, потрібної для харчування і господарських потреб володаря, поступала по твердим цінам (встановленим Врем. Правительством в 1917. році) в роспорядження гетьмано-німецького уряду. За ухиляння від „добровільної здачи" хліба закон погрожував реквізиціями. Хоч закон цей було складено немов би взагалі для всіх хліборобів — поміщиків і селян, проте направлений він був виключно проти селян, які від нього і потерпіли багацько. Поміщики не були в спілці з продовольчими й иншими орґанами і продавали свій хліб по вигідним цінам.

ного отряду) били, скільки їм бажано було, і заставляли силою йти та гроші нести. Хто приніс гроші, того відпускали до дому, но проти тих, хто може колись за правдою вспоминавсьта на кого поміщик злість мав, били, скільки могло здоровля витримати, по голому тілі нагайками. Знущались, тішились стільки, скільки їм бажано було, навіть таких старих били, котрі нездужали на ‚сход' іти (їх били біля своїх хат). Били також жінок та знущались над ними так, що одна жінка збожеволіла. Хто не мав грошей, то забирали з хати подушки, килими, взагалі все, що мало цінність, та держали до тієї пори, поки не приносив чоловік грошей. Це доставалось усім без розбору, крім його прибічників. А щоб люде не могли повтікати з села, то в селі по всіх шляхах були розставлені постові, а це все було як раз у жнива, як хліб на полі сам просив праці. Дякуючи тільки сусідньому поміщикові, котрий дав у борг людям більше як 20 тисяч карбованців, та кільки худоби рогатої, котра годувала нам дітей, продали, то тоді троху загодили. Певно тисяч 50 заплатили, бо саме менше брав з хати 700 карб., а то й по півтори тисячи, тільки не взяв зі своїх прибічників. Певної суми не знаємо, скільки взяв, бо трудно дізнатись: усяка людина залякана, що боїться озватись про це; а ще більше бояться одкрито виступити та шукати правди, а врешті писали повітовому старості, то нема ніякої відповіді, та ще де-кому (писали), але щось усі мовчать. Здається, що вже повинен закрити всю цю справу, а проте ще не задовольнився його син, бо його — самого поміщика — вбили в другому селі, де теж збірав таку контрибуцію; він був управителем тамошнього маєтку і шукає ще виноватців та хоче запакувати чоловік 10 до вязниці.

Такого знущання ніхто не памятав; самі старші люде не памятають такого лиха.

Допіро треба додати, що цей самий поміщик, Яворський, був Поляк, тяжкий ворог українства, бо ще на початку революції почав свою орґанізацію проти українства і вспів прихилити більш як третю часть села до себе та проводив усе польське. Навіть, окрім Поляків, котрих у нашому селі є досить, пристало до його орґанізації де-скільки Українців. Таким робом, виростала страшенна ворожнеча між Поляками та Українцями, через що він клав усі сили, аби помститись на тих, хто не пристав до його орґанізації; і помстивсь, бо дер гроші з противних йому та в додаток і набив добре.

Щиро прохаємо вас порадити нам, куди звернутись, щоб захистити себе від такого звущання та від неправдивої контрибуції; куди не писали, то гаяли тільки час, а користи нема ніякої. Маємо певну думку, що ви не залишите нашого прохання без відповіді, а може й ваше юридичне бюро взяло б цю справу на себе, звичайно, по уповноваженню та й за кошти.

При цьому для відповіді посилаєм 2 карбованці марками.

Прохачі селяне села Бісівки: (підписи, печатка)."

Та що могли відповісти на все це революційні орґанізації та партії? Здавалось, найліпша рада була б взяти в свої руки провід над тими повстаннями, що весь час йшли на Україні, обєднати їх в могутній суцільний повстансько-революційний фронт і збройною силою скинути з гетьманування ґен. Скоропадського, розігнати карательні отряди, вигнати з маєтків поміщиків, — коротше кажучи — повалити диктатуру буржуазії і взяти державну владу в свої — робітничеселянські руки. Селянство і видвигало цю думку не оден раз, добре розуміючи, що боротьба з поміщиками, боротьба з контрибуціями і знущаннями, боротьба за землю, волю і звичайну людську гідність може закінчитись успішно тільки в тому разі, коли вона набере виразного політично-державного характеру, а не лише сепаратних, порізнених аґрарних розрухів. В де-яких повітах селянство викидало домагання повернення Центральної Ради, в инших домагалось скликання Україн-

ських Установчих Зборів; подекуди викидало загальні гасла боротьби „за землю і відновлення прав та вольностей“; були випадки, як ми вже згадували і вище, коли селянство боролось за владу рад (селянських і робітничих). Провідник найчисленнішого і найбільш орґанізованого повстанського ядра на Київщині, Шинкарь, вів розмови з Головою Центральної Ради М. Грушевським про необхідність надання рухові форм всеукраїнського селянсько-робітничого повстання; закликав старого Грушевського йти до повстанців і стати на чолі руху, запевняючи, що одного імени його буде досить, щоб огнем запалала вся селянсько-робітнича Україна і спалила в тому огні до-щенту поміщицько-буржуазну диктатуру.

Та обставини не сприяли тому, щоб підняти загальне повстання на Україні. Великою, дисціплінованою німецькою армією, що сягала числом до семи корпусів і була слухняною зброєю в руках реакційних німецьких ґенералів, не можна було легковажити. Хоч би й як щиро відгукнулись на заклик до повстання робітниче-селянські маси, хоч би яку велику повстанську армію вдалось з них зформувати, все ж роспочинати в той час війну з реґулярною німецько-австро-угорською армією на Україні було дуже і дуже небезпечно: така війна могла би закінчитись нещадним винищенням українського працюючого населення. Вязало руки також і неясне відношення до справи повстання (під проводом української революційної демократії) Совітської Росії. Підтримуючи ріжні авантюри з „робітниче-селянськими урядами України“, які формувалися час-від-часу в Москві і безуспішно пробували наступати на Україну, Совітська Московщина в той же час зовсім не виявляла бажання звязатись з українською революційною демократією і не подавала ніяких надій на підтримку повстання з свого боку, коли б воно виникло. Повстання могло розпочатись і при байдужости до нього з боку революційної Московщини могло бути подавлене арміями Центральних Держав. Все брали на увагу і політичні партії, і Селянська Спілка і старий Грушевський, якого хотіли бачити на чолі всенароднього повстання де-які селянські повстанські загони.

Селянство вислухувало всі ці міркування, але спинити своєї збройної боротьби не могло, хоч і несло великі втрати в боях з гетьманськими карательними отрядами та з реґулярним німецьким військом. Повстання то розбурхувались, то на якусь хвилю стихали. Але селянин і в думці не мав того, щоб хоч на хвилю скоритись банді розбійників, грабіжників і насильників на чолі з ґенералом Скоропадським і поміщиком Лизогубом. Від хати до хати, від села до села перебігала думка про необхідність масового, одночасного по всій Україні селянського виступу проти катів. Зусилля Української Партії Соц.-Рев. і Центрального Комітету Всеукр. Селянської Спілки, направлені до того, щоб здержати селянство від передчасних сепаратних виступів, що здебільшого кінчались тільки задушенням їх і немилосердними розстрілами селянських витажків, не мали успіху.*) Селянство не могло стерпіти гетьмансько-поміщицького

*) 28. червня 1918. Центр. Комітет Всеукр. Ради Селян. Депутатів оголосив відозву (у виривках надруковану в пресі) до селянства, в якій, вказуючи на окремі сепаратні неорґанізовані селянські повстання по всій Україні і на їх

терору та знущання і бралось за зброю в надії, що таки вдасться повалити панування поміщиків та капіталістів і повернути назад соціяльно-економичні і політичні здобутки української революції, які селянин вже мав, відчував, розумів і цінив.

9. Українська дрібна буржуазія бе на ґвалт (Заснування Українського Національно-Державного Союзу). Ми вказували в свій час на ті великі надії, які покладала українська дрібна буржуазія на гетьманський переворот. Слідом за хліборобами-демократами пробували „побрататись“ з гетьманом й инші українські буржуазні ґрупи і передовсім українські соціялісти-федералісти. На урочистім відкриттю Українського Клюбу в Київі (19. травня) с.-ф. Л. Старицька-Черняхівська в своїй промові, зверненій до присутнього ґенер. Скоропадського, висловлювала певність і тверду надію, „що ті, хто зараз держить у своїх руках долю України, користатимуться допомогою щирих синів України та спільними силами виведуть її на шлях самостійного вільного життя“. Ґенерал Скоропадський відповів на це в своїй промові, що в основу політики він кладе демократичні принціпи і буде щиро їх додержуватись. На вечері, що була влаштована після „офіціяльної частини свята“, „щирі сини України“ (др. Лукасевич, А. Ґаліп і инші) знова вітали „ясновельможного пана гетьмана“ і висловлювали певність, що він не забуде їх своїми милостями, а ґенерал Скоропадський в своїй промові „ще раз прохав вірити, що він уживе всіх заходів до того, щоб Україна була вільною і незалежною“, і обіцяв працювати спільно з українською дрібною буржуазією. І, справді, жмені „щирих синів України“ ґенерал Скоропадський дав хліб (Д. Дорошенко, І. Красковський, П. Холодний, С. Шелухин, О. Шульгин, П. Стебницький, І. Саліковський, Слівінський, А. Ґаліп, др. Лукасевич, Карпинський і ще кілька осіб одержали ріжні призначення в гетьманському уряді). Але тільки жмені і то більше як окремим особам, персонально, так би мовити, а не як представникам певної кляси. Загальний же напрям політики, весь урядовий апарат — в центрі і на місцях — залишався цілком в монопольному володінню великої аґрарної і промислової буржуазії, яка в своїй діяльности зовсім іґнорувала українську дрібну буржуазію, полонивши і надію українського міщанства та куркулів — „ясновельможного пана гетьмана“.

Ріжні українські „хлібороби“, самостійники, ес-ефи почули, що ґрунт з-під їх ніг усовується, що укохані їхні мрії про гетьманщину, як українську дрібнобуржуазну державу, розвіваються, що не вони,

---

згубні наслідки (розстріли селян і підпали цілих сел), закликав селянство до орґанізації і звязку з Центр. Комітетом. Щоб ввести орґанізаційну роботу між селянством в леґальні рямці (подібно до того, як велась орґанізаційна робота серед робітництва в формі професійних спілок), Центр. Комітет Селоспілки виробив статут для орґанізації селянства на місцях в професійні селянські спілки „для захисту клясових і професійно-економичних інтересів, а також для обєднання всього українського селянства на ґрунті культурного та ідейного політичного розвитку селянства,“ 6. липня відбувся з'їзд членів Всеукр. Ради Селянських Депутатів, який ухвалив заходи, пороблені Центр. Ком. в справі орґанізації селянства.

а инша кляса надає зміст гетьманщині і стає в ній пануючою. І от тут і починається шамотня української дрібної буржуазії, починається нервування, виникає думка про необхідність зробити опір тому непрошеному панові, що силоміць вдерся в „рідну хату, збудовану з таким трудом“, і сів на покуті, поставивши „господаря“ її в дверях, як наймита. „Хлібороби-демократи“ почували найбільшу кривду. Вони, що стільки постарались для повалення „анархичної і розбійницької“ Центральної Ради, вони, що, можна сказати, „вільними голосами“ обрали гетьмана і навіть носили його на своїх горбах по цирку після обрання, тепер були в меньшій пошані, ніж навіть „підмочені“ своєю роботою в Центральній Раді соціялісти-федералісти. Становище було зовсім прикре, і з нього треба було шукати виходу. Таким виходом і було утворення в травні місяці Українського Національно-Державного Союзу Партією Демократів-Хліборобів, Українською Партією Самостійників-Соціялістів, Українською Трудовою Партією, Партією Соціялістів-Федералістів і Обєднаною Радою залізниць України та Головною Радою Всеукраїнської Почтово-Телеґрафної Спілки. Останні дві орґанізації, в наслідок національної боротьби українського робітництва з московським, боротьби, що підтримувалась почасти і гетьманським урядом в цілях дезорґанізації робітництва взагалі, попали до рук націоналістично-настроєних елементів українського робітництва (переважно інтеліґентських), які з мотивів національного характеру і тягли ці орґанізації до співробітництва з українською дрібною буржуазією.

Свою діяльність Український Національно-Державний Союз почав з меморіяла, поданого ґенер. Скоропадському 24. травня, в якому дрібна українська буржуазія писала „своєму гетьманові“ слідуюче:

„29. квітня цього року стався державний переворот, наслідком якого Українська Центральна Рада та її уряд припинили свою діяльність і вся влада управління перейшла до Гетьмана України й поставленого ним нового уряду. Україна нині управляється призначеним Гетьманом кабінетом міністрів на точній підставі указаних в грамоті законів про тимчасовий державний устрій України. На призначений Гетьманом кабінет міністрів, як це свідчить заява п. Гетьмана з'їздові Хліборобів-Демократів і офіціяльні акти, видані урядом в роз'яснення майбутньої його політики, покладено обовязок здійснити тверду владу на Україні, завести лад і спокій в Державі, при забезпеченню інтересів, як широких працюючих верств, так і всього люду на Україні, проводити тверду національно-державну політику в напрямі скріплення самостійности Української Держави і забезпечення інтересів українського народу, що створив Державу та служить її підвалиною, при повній толерантности до инших народів України.

Але цих завдань і обовязків утворений кабінет міністрів не виконує і виконати не може. Політика і діяльність його йде зовсім в протилежнім напрямку. Кабінет міністрів є не-український по своєму складу і по своїй політичній орієнтації. В кабінет міністрів не ввійшли представники українських політичних партій і українських громадських ґруп (українські діячі), які власне і творили Українську Державу. В новий кабінет міністрів ввійшли російські кадети, октябристи та взагалі представники тих громадських не-українських ґруп, які завжди вороже ставились до українського руху і до української державности, поборювали їх з усих сил в імя „єдиної, неділимої Росії“. Антинімецька орієнтація цих партій і ґруп, орієнтація в бік Антанти, всім давно й загально відома. Ці партії та ґрупи вславились на Україні своєю обрусительною, антидемократичною діяльністю, і тому прикликання їх до власти цілком справедливо утворило повне недовірря в українськім народі до

Гетьманського уряду в справі належного відношення з його боку до інтересів українського народу. Своєю політикою і діяльністю новий уряд дає ґрунт і підстави для повного недовірря і навіть ворожого відношення до нього широких народніх мас.

За нового уряду поширив свою автидержавну й антиукраїнську діяльність „Русскій Союзъ“ на Україні, який поставив собі ясну мету: мобілізацію сил для відбудування „единої неділимої Росії.“ В цей союз входять члени ріжних російських партій, від демократичних до крайніх реакціонерів, отже й ті партії та громадські ґрупи, до яких належать і члени сучасного кабінету міністрів. Члени „Русскаго Союза“ на Україні притягуються новим урядом до державної роботи. Завдання: завести лад і спокій на Україні — не тілько не досягається, а осягаються результати, діяметрально протилежні.

Заборона з'їздів земств, міст, а особливо робітничого й селянського з'їздів, розгін останнього навіть з допомогою збройної сили, в той час як дозволяються з'їзди представників капіталу, торговлі і великої земельної власности, тільки може переконати широкі працюючі маси в тім, що новий уряд стоїть на варті не їх інтересів. Наслідки заборони селянського з'їзду страшні: ця заборона кинула бідніще селянство в розпуку і безпорадність; через те повстала скрізь страшна ненависть до господарів-хліборобів, убийства їх, підпали, знищення, спаші посівів і таке инше. Зміна комісарів і комендатів, а часом їх увязнення без суду та слідства й настановлення на їх місце осіб не-української орієнтації, а то й україножерів, часом з бувших жандармів і поліцейських приставів, які, замісць боротьби з анархією, борються з українським елементом урядового апарату та з українським елементом громадських і державних інституцій. Разом з тим розвязуються демократичні орґани самоврядування і реставруються старі цензові думи і земства. Така однобічна в інтересах великої земельної власности й капіталу, безтактна, а то й жорстоко брутальна діяльність новопоставленої адміністрації обурює всі верстви українського народу, а надто селян. Нова адміністрація відкрила скрізь похід проти українства й українського руху, припиняє діяльність „Просвіт“; українські діячі, а то й просто свідомі Українці на провінції переслідуються і арештуються. Нарід має всі підстави переконатись, що йде рішуча і безоглядва реставрація старого ладу в національнім і соціяльнім розумінні. Уряд провадить таку політику, як би революції зовсім не було, і цілком іґнорує утворену революцією свідомість народніх мас. Рішуча і послідовна заміна по всіх міністерствах українського елементу не-українським елементом, головним чином великоруським, витиснення з ужитку української мови по міністерствах — довірря новому урядові не утворять.

В суді знову запанувала російська мова, яка поки-що обявлена рівноправною з українською. Суддями, навіть на вищі посади, призначаються люде і не з громадян Української Держави. Міністр судових справ дбає не про утворення українського суду, а про збереження прав і привилеїв бюрократів бувшої самодержавної Росії. В міністерстві освіти, найважніщім для нашої молодої Держави в її будучім розвитку, ми маємо міністром хоч і Українця родом, але російського кадета, який ніяк не може відійти від тактики та практики своєї партії, найшкідливіщої для нашої державности, і, завдяки його розпорядкам, державна мова, що потрібує в школі найбільшої підтримки, залишається на власні сили в боротьбі з московською, яка досі єдина панувала в школі; увільнення новим міністром всіх директорів та інспекторів шкіл і заявлена ним автономія шкіл, при нових виборах на ці посади шкільними радами, що складаються з денаціоналізованих елементів, вихованих у ворожнечі до української ідеї, наперед забезпечує усунення українських педаґоґів від керовництва освітою. Разом з освітою треба звернути увагу на церкву, яка обявлена паном Гетьманом державною. А проте за час гетьманства войовничий настрій московської церкви набрав особливої сили: іде похід проти українського собору, заводяться нові митрополії, нагінка на Українців-духовних збільшується до крайности, наша державність в церкві замовчується або проти неї робляться одверті виступи та взагалі робиться все можливе, щоб за всяку ціну не допустити до утворення автокефальности нашої церкви. Наше військо, що відограло головну ролю по відбудованню нашої держави й серед якого єсть найбільше патріотів і фаховців всякого роду зброї, нині свідомо руйнується і заміняється московським елементом або в кращім разі цілком байдужим до української справи.

Виконуючий обовязки міністра — людина Україні стороння, а має змінити його ґенерал,*) про якого нам відомо лише те, що, виложивши торік під Фокшанами два корпуси Українців (VII і VIII), вживав потім заходів, аби зашкодити українізації війська дорученої йому армії. Витісняючи скрізь з армії Українців, заводиться рядом, замісць контр-розвідки, політичну шпіонажу, куди набіраються на службу особи, ворожі не тільки українству, але і всякій державности (як, наприкл., большевики). Морське міністерство, що так нам потрібне, бо гине наша дорогокоштовна фльота, зовсім не зорґанізоване. Земельна справа, така болюча і така небезпечна в цей час, яка потрібує для себе найбільшої уваги, передається в руки такого „діяча", який, підбором собі товаришів (не-Українців) і відношенням до своїх співробітників по міністерству, зразу ж зумів викликати проти себе лише загальне обуревня. Земельні закони Тимчасового Російського Уряду й Центральної Ради грамотою п. Гетьмана скасовані, а нові навіть не намічені, що дуже хвилює українські народні маси. На чолі міністерства праці також повинна б стояти людина з Українців, близька до робочих мас, а не фаховець-професор, сторонній дорученій йому справі, через що і в міністерстві ми бачимо відміну попередніх законів і повну недостачу ініціятиви утворення нових. На чолі міністерства фінансів поставлена людина, добре відома українському громадянству по своїй попередній праці в Татьянівськім Комітеті, яко свідомий ворог української ідеї. На чолі міністерства торгу і промисловости поставлено кадета, добде відомого ворога української державности і біржевого спеціяліста, а зовсім не фаховця дорученої йому справи; чоловіка, який буде тягти (і вже тягне) до забезпечення інтересів окремої кляси людей, а не до постановки діла в державнім розмірі і до самостійности нашого торгу та промисловости й незалежности їх від московської держави; для цього в першу чергу ним проводиться скасування державної контролі над торговлею і портофранко на московськім кордоні.

Української мови міністр не признає, а тому наказав, щоб всі реферати подавались йому на московській мові. В міністерстві харчових справ тов. міністра, йдучи проти постанови Всеукраїнського Союза Земств, дає розпорядок про передачу всього майна Союза Земств і Городів центральним московським інституціям. Міністерство закордонних справ цілком здезорґанізоване: нема ні міністра, ні його товаришів, ні закордонного представництва. А справа — наше сучасне міжнародне положення — вимагає до себе пильної уваги. Справи з Кримом, Бесарабією, нашими східніми сусідами (Південно-Східнім Союзом), справа миру з Московщиною, холмська справа і, нарешті, полагодження непорозумінь по нашим мировим умовам з Центральними Державами — все це потрібує негайного розвязання, бо кожний день проволікання несе нашій державі несчислені збитки. Найважніща інформаційна орґанізація уряду — Державне Телеґрафне Аґенство доручено старорежимникові й найгіршим ворогам українського руху — галицьким москвофілам, які роблять офіціяльною мовою Аґенства московську мову.

Таким чином, вся політика нового уряду тільки збільшила анархію і заколоти по селах: швидким темпом стихійно наростає озлоблення селянських мас, які почули себе непевними що-до одержання землі, про що селянство мріяло цілі віки. Большевизм знову почав набирати сили по селах. Почались ексцеси, озброєний опір, пожежі, спаш на поміщицькій землі, викошування сходів, жорстока розправа з тими, що на з'їзді хліборобів тягли руку велико-земельних власників, і т. и. З'явився і почав ширитися стихійний аґрарний терор. При таких умовах ніяка збройна сила в справі запровадження спокою і ладу на Україні допомогти не зможе. При таких умовах Українська Держава не зможе виконати своїх обовязків по мировому договору з Центральними Державами. Все доводить, що сучасний кабінет міністрів врятувати державу від анархії й безладдя, установити тверду владу, оперту на довіррю народа, та зміцнити самостійну Українську Державу не зможе, і тому низше підписані українські партії й орґанізації висловлюють йому вотум недовірря. Добрий державний лад може завести тільки національний демократичний кабінет, складений в більшости з відомих українських діячів, взагалі з осіб української орієнтації, які б мали повне довірря широких українських мас.

Київ, 21. травня 1918 р.

---

*) Йде мова про ґенерала Раґозу.

В імени українських партій і орґанізацій підписали уповноважені: Української Партії Самостійників-Соціялістів, Української Трудової Партії, Партії Демократів-Хліборобів, Партії Соціялістів-Федералістів, Обєднаної Ради Залізниць України, Головної Ради Всеукраїнської Почтово-Телеґрафної Спілки.“

Висловивши вотум недовірря гетьманському правительству і поставивши перед ґенералом Скоропадським вимогу українізації політики і всіх державних орґанів на Україні, з паралельною демократизацією їх в дрібнобуржуазному розумінню, Національно-Державний Союз тижнем пізніще звернувся зі скаргою на прикре становище української дрібної буржуазії в Українській Державі до німецького народу.

„У страждання і пониженню пробував український нарід під московським пануванням більш, ніж два з половиною століття, — писав в цій скарзі Національно-Державний Союз. Зачинена була книга життя його. Але в глибинах народнього духа невпинно горіла ідея вільної самостійної України. І коли велика революція струсонула іржавий, трухлий орґанізм Росії, з-під попілу та руїни з'явився молодий нарід, щоб поквапно утворити свою самостійну державу. Та ледве була оголошена перед цілим світом відроджена Українська Держава, ледве український нарід зробив мирову згоду з Центральними Державами, як колишній поневольник України — московська нація оголосила криваву війну українському народові, і в формі так званого большевизму московський нарід залив своїми варварськими ордами територію України; московські варвари мстилися за відокремлення України. Одурюючи темні селянські маси демаґоґічними закликами, московські орди плюндрували, грабували й руйнували Україну. Але, руйнуючи український нарід, вирізуючи його інтеліґенцію, вони виразно щадили московску та жидівську кольонізацію на Україні. Метою московської навали було знищити українську самостійність, вирізати провідників українського народу. На горе собі, пізно зрозумів український нарід справжні цілі Москвинів. Він дав себе одурити брехливими словами і, замісць того, щоб збройною рукою витрощити насильників і викинути їх з України, щоб на завжди свою самостійність і незалежність забезпечити, український нарід здебільшого пасивно відносився до большевицької навали. Тодішнє українське правительство змушене було облишить столицю України, Київ, і незабаром побачило, що навіть істнування самої Української Держави загрожене.

В цей грізний момент воно обернуло свої очи до великого і могутнього німецького народу, з яким Українці ніколи не ворогували на всім протязі своєї історії, народу, до якого Українці мають традиційну пошану. І од цього народу Україна одержала великодушну поміч. Німеччина, а потім Австро-Угорщина, послали кожда своє військо на поміч Україні. Ті війська прийшли, щоб допомогти українському військові вигнати з України московські орди. До внутрішніх справ Української Держави допомогове військо не мало втручатися, як про це свідчить зміст телеґрами канцлера Гертлінґа у відповідь на телеґраму українського міністра-президента Голубовича, в якій є, між иншим, отсі слова: „Я маю сміливість заявити, що як тільки ви прийдете до переконання, що справа німецьких військ скінчена, негайно буде даний наказ про їх вивід.“ Українська інтеліґенція з ентузіязмом витала його великодушну поміч, український нарід великодушно приймав гостей-визвольників і охоче ділився з німецьким народом хлібом—сіллю.

Але по мірі того, як німецько-австро-українські війська виганяли з України московські орди, почала дуже зростати ненависть до українського народу у тих, хто був радий цим ордам, хто ненавидів ідею Української Держави, кону поневолення українського народу йде на користь. Москалі, Жиди та польська шляхта побачили себе загроженими зростом української державности і, безсильні стати до одвертої боротьби, вони почали свої потайні інтриґи. Це — хатні вороги українського народу. В большевицько-московськім наїзді добачили українські Москалі повернення свого національного панування над українським народом, повернення єдиної Росії; через те навіть поміщики-Москалі, ликаючись соціяльної проґрами большевиків, витали вороття пануючої

московської мови й московського кулака над Україною. Жидівський нарід, буржуазія якого вже цілком з'асимілювалася по мові з Москалями, бачить у відокремленню України територіяльне скорочення своєї торговельно-промислової діяльности, а в національнім і культурнім відродженню українського селянина вбачає безпосередню загрозу свому звиклому способові життя торговельного посередника. Жидівський нарід прагне єдиної Росії і ненавидить українську самостійність. Польська шляхта, маючи величезні маєтки на Україні, неприхильно ставиться до державного відродження українського народу. Отже, обєднані ненавистю до українського народу, Москалі, Жиди і Поляки добачають свій порятунок тільки в тім, щоб український народ пересварити з німецьким. Гасло до цього подали представники московської та жидівської демократії, що на правах членів Центральної Ради засідали в Малій Раді і робили безконечні запити. Роздмухуючи де-які малозначні вчинки з діяльности німецького війська й надаючи тим вчинкам першорядне державне значіння, вони систематично й свідомо провокували українсько-німецькі відносини. А тимчасом і московсько-жидівська буржуазія почала нашіптувати проти українського народу вцевняючи німецьке командування, що зрілої інтеліґенції української немає, що увесь нарід український складається з простонароддя, дикого та некультурного. Московсько-жидівська буржуазія, вказуючи на склад Центральної Ради, впевняла, що ніби инших культурних людей, як ті, що в Центральній Раді, український нарід зовсім не має. З другого боку, Москалі й Жиди посередно й безпосередно впевняли українського селянина, що Центральна Рада продала Україну Німцям, що Німці прийшли з тим, щоб повернути землю панам, щоб не допустити ніяких політичних та соціяльних реформ, щоб поневолити Україну або при нагоді заплатити Україною Анґлії, Франції та Московщині.

Українська інтеліґенція — національно-свідомі верхи українського народу були саме тоді відіпхнуті українськими лівими соціялістами від усяких впливів і значіння, і через те вони не мали змоги запобігти ворожим заходам московсько-жидівського компльоту, який мав тим більшу силу, що його підтримували й польські поміщики на Україні. Завдяки цим сварам, помалу утворялось між Німцями й Українцями обопільне непорозуміння. Коли ж виникли непорозуміння ще й між українським правительством, яке вміло говорити тільки мовою соціялістів, і військовим німецьким командуванням, яке говорило мовою войовників, тоді надійшли зміни відносин, і первісні цілі набрали зовсім нового характеру: принціп невтручання до внутрішніх українських справ був нарушений.

Тимчасом в українськім народі відбувалася природня і здорова реакція проти утопійних, нежиттєвих і шкідливих захоплень, особливо в аґрарній справі. Ця реакція йшла двома шляхами: одна частина землевласницького селянства, зорґанізована в союзи ще за московського самодержавя земськими начальниками, йшла під проводом московських і москофільських поміщиків; друга частина хліборобів, зорґанізованих українською інтеліґенцією та поміщиками-патріотами, була під проводом цих останніх. Орґанізації йшли нарізно, але і тих і других обєднувало бажання оборонити принціп власности, загрожений від соціялістів-утопістів. Та коли українські провідники хліборобів хотіли тільки ґрунтовної реорґанізації Центральної Ради й правительства введенням буржуазних українських елементів, в той час московські провідники хліборобів, підшиваючись під українську шкуру, хотіли повного знищення самої ідеї Центральної Ради. Треба зазначити, що саме тоді і в Центральній Раді назрівала реакція проти лівих соціялістів.

Замісць виждати й дати самому українському народові змогу подужати свою хворобу і знайти шлях до трансформації своєї революційної влади, німецьке військове командування взяло участь у перевороті. А творючи цей переворот, німецьке військове командування увійшло у згоду не з українськими, але з російськими провідниками. І треба рішуче зазначити, що московські поміщики ніколи не зважились би й не здолали б зробити перевороту, коли б 29. квітня, підчас з'їзду хліборобів, — з'їзду, що розколовся на дві половини, відповідно до руху й намірів своїх провідників: з одного боку Москалів, а з другого Українців, — коли б в цей мент не відбулися, по загаду німецької військової влади, публичні

В імени українських партій і орґанізацій підписали уповноважені: Української Партії Самостійників-Соціялістів, Української Трудової Партії, Партії Демократів-Хліборобів, Партії Соціялістів-Федералістів, Обєднаної Ради Залізниць України, Головної Ради Всеукраїнської Почтово-Телеґрафної Спілки.“

Висловивши вотум недовірря гетьманському правительству і поставивши перед ґенералом Скоропадським вимогу українізації політики і всіх державних орґанів на Україні, з паралельною демократизацією їх в дрібнобуржуазному розумінню, Національно-Державний Союз тижнем пізніще звернувся зі скаргою на прикре становище української дрібної буржуазії в Українській Державі до німецького народу.

„У страждання і пониженню пробував український нарід під московським пануванням більш, ніж два з половиною століття, — писав в цій скарзі Національно-Державний Союз. Зачинена була книга життя його. Але в глибинах народнього духа невпинно горіла ідея вільної самостійної України. І коли велика революція струсонула іржавий, трухлий орґанізм Росії, з-під попілу та руїни з'явився молодий нарід, щоб поквапно утворити свою самостійну державу. Та ледве була оголошена перед цілим світом відроджена Українська Держава, ледве український нарід зробив мирову згоду з Центральними Державами, як колишній поневольник України — московська нація оголосила криваву війну українському народові. і в формі так званого большевизму московський нарід залив своїми варварськими ордами територію України; московські варвари мстилися за відокремлення України. Одурюючи темні селянські маси демаґоґічними закликами, московські орди плюндрували, грабували й руйнували Україну. Але, руйнуючи український нарід, вирізуючи його інтеліґенцію, вони виразно щадили московську та жидівську кольонізацію на Україні. Метою московської навали було знищити українську самостійність, вирізати провідників українського народу. На горе собі, пізно зрозумів український нарід справжні цілі Москвинів. Він дав себе одурити брехливими словами і, замісць того, щоб збройною рукою витрощити насильників і викинути їх з України, щоб на завжди свою самостійність і незалежність забезпечити, український нарід здебільшого пасивно відносився до большевицької навали. Тодішнє українське правительство змушене було облишить столицю України, Київ, і незабаром побачило, що навіть істнування самої Української Держави загрожене.

В цей грізний момент воно обернуло свої очи до великого і могутнього німецького народу, з яким Українці ніколи не ворогували на всім протязі своєї історії, народу, до якого Українці мають традиційну пошану. І од цього народу Україна одержала великодушну поміч. Німеччина, а потім Австро-Угорщина, послали кожда своє військо на поміч Україні. Ті війська прийшли, щоб допомогти українському військові вигнати з України московські орди. До внутрішніх справ Української Держави допомогове військо не мало втручатися, як про це свідчить зміст телеґрами канцлера Гертлінґа у відповідь на телеґраму українського міністра-президента Голубовича, в якій є, між иншим, отсі слова: „Я маю сміливість заявити, що як тільки ви прийдете до переконання, що справа німецьких військ скінчена, негайно буде даний наказ про їх вивід.“ Українська інтеліґенція з ентузіязмом витала його великодушну поміч, український нарід великодушно приймав гостей-визвольників і охоче ділився з німецьким народом хлібом—сіллю.

Але по мірі того, як німецько-австро-українські війська виганяли з України московські орди, почала дуже зростати ненависть до українського народу у тих, хто був радий цим ордам, хто ненавидів ідею Української Держави, кому поневолення українського народу йде на користь. Москалі, Жиди та польська шляхта побачили себе загроженими зростом української державности і, безсильні стати до одвертої боротьби, вони почали свої потайні інтриґи. Це — хатні вороги українського народу. В большевицько-московськім наїзді добачили українські Москалі повернення свого національного панування над українським народом, повернення єдиної Росії; через те навіть поміщики-Москалі, лякаючись соціяльної проґрами большевиків, витали вороття пануючої

московської мови й московського кулака над Україною. Жидівський нарід, буржуазія якого вже цілком з'асимілювалася по мові з Москалями, бачить у відокремленню України територіяльне скорочення своєї торговельно-промислової діяльности, а в національнім і культурнім відродженню українського селянина вбачає безпосередню загрозу свому звиклому способові життя торговельного посередника. Жидівський нарід прагне єдиної Росії і ненавидить українську самостійність. Польська шляхта, маючи величезні маєтки на Україні, неприхильно ставиться до державного відродження українського народу. Отже, обєднані ненавистю до українського народу, Москалі, Жиди і Поляки добачають свій порятунок тільки в тім, щоб український народ пересварити з німецьким. Гасло до цього подали представники московської та жидівської демократії, що на правах членів Центральної Ради засідали в Малій Раді і робили безконечні запити. Роздмухуючи де-які малозначні вчинки з діяльности німецького війська й надаючи тим вчинкам першорядне державне значіння, вони систематично й свідомо провокували українсько-німецькі відносини. А тимчасом і московсько-жидівська буржуазія почала нашіптувати проти українського народу впевняючи німецьке командування, що зрілої інтеліґенції української немає, що увесь нарід український складається з простонароддя, дикого та некультурного. Московсько-жидівська буржуазія, вказуючи на склад Центральної Ради, впевняла, що ніби инших культурних людей, як ті, що в Центральній Раді, український нарід зовсім не має. З другого боку, Москалі й Жиди посередно й безпосередно впевняли українського селянина, що Центральна Рада продала Україну Німцям, що Німці прийшли з тим, щоб повернути землю панам, щоб не допустити ніяких політичних та соціяльних реформ, щоб поневолити Україну або при нагоді заплатити Україною Анґлії, Франції та Московщині.

Українська інтеліґенція — національно-свідомі верхи українського народу були саме тоді відіпхнуті українськими лівими соціялістами від усяких впливів і значіння, і через те вони не мали змоги запобігти ворожим заходам московсько-жидівського компльоту, який мав тим більшу силу, що його підтримували й польські поміщики на Україні. Завдяки цим сварам, помалу утворялось між Німцями й Українцями обопільне непорозуміння. Коли ж виникли непорозуміння ще й між українським правительством, яке вміло говорити тільки мовою соціялістів, і військовим німецьким командуванням, яке говорило мовою войовників, тоді надійшли зміни відносин, і первісні цілі набрали зовсім нового характеру: принціп невтручання до внутрішніх українських справ був нарушевий.

Тимчасом в українськім народі відбувалася природня і здорова реакція проти утопійних, нежиттєвих і шкідливих захоплень, особливо в аґрарній справі. Ця реакція йшла двома шляхами: одна частина землевласницького селянства, зорґанізована в союзи ще за московського самодержавя земськими начальниками, йшла під проводом московських і москофільських поміщиків; друга частина хліборобів, зорґанізованих українською інтеліґенцією та поміщиками-патріотами, була під проводом цих останніх. Орґанізації йшли нарізно, але і тих і других обєднувало бажання оборонити принціп власности, загрожений від соціялістів-утопістів. Та коли українські провідники хліборобів хотіли тільки ґрунтовної реорґанізації Центральної Ради й правительства введенням буржуазних українських елементів, в той час московські провідники хліборобів, підшиваючись під українську шкуру, хотіли повного знищення самої ідеї Центральної Ради. Треба зазначити, що саме тоді і в Центральній Раді назрівала реакція проти лівих соціялістів.

Замісць виждати й дати самому українському народові змогу подужати свою хворобу і знайти шлях до трансформації своєї революційної влади, німецьке військове командування взяло участь у перевороті. А творючи цей переворот, німецьке військове командування увійшло у згоду не з українськими, але з російськими провідниками. І треба рішуче зазначити, що московські поміщики ніколи не зважились би й не здолали б зробити перевороту, коли б 29. квітня, підчас з'їзду хліборобів, — з'їзду, що розколовся на дві половини, відповідно до руху й намірів своїх провідників: з одного боку Москалів, а з другого Українців, — коли б в цей мент не відбулися, по загаду німецької військової влади, публичні

арешти Центральної Ради та правительства в самім будинку парляменту. Арешт був наче гаслом.

Переворот віддав усю владу на Україні в руки чужинців, ворогів українського народу. Міністерство Лизогуба зложено здебільшого з так званих малоросів, цеб-то осіб української крови, але з московською душею, які в часи українського національного поневолення покинули свій народ, пішли на службу московському (народові) і, як ренеґати, ще й досі ненавидять українство. Бувши людьми московської орієнтації, вони однаково ворожі, як українському народові, так і німецькому народові. Опинившися при українській власти, ці пани, під усякими вигідними претекстами, відбувають вакханалію вигонення Українців з державних посад, продовжуючи по сути річи з національного погляду чорне діло своїх одноплеменників-большевиків, надуживаючи довірря гетьмана і німецького військового командування. Всі урядові інституції систематично заповнюються московськими урядовцями, навіть не-українськими підданими, яких простісенько виписують з Петербурга або Московщини під тим фальшивим претекстом, ніби між українською інтеліґенцією нема культурних сил. Усі посади ґуберніяльних і повітових старостів (комісарів) та комендантів віддано старим ворогам українського народу, що віддавна боролися з українським рухом. Згори їм про людське око згадано говорити про будову Української Держави, але дійсне їх призначення підготувати на Україні реставрацію російської державности, щоб в слушний час злучити Україну з Москвою, щоб знов утворити єдину неділиму Росію.

Українські хлібороби, які утворили рух для забезпечення принципу приватної власности, бачать з жахом, що, чіпляючись за цей принцип, чужонаціональні елементи захопили політичну владу на Україні в свої руки і знов обертають українську націю в рабство. Широкі народні маси бачать, що не тільки земля, але, що найгірше, уся політична влада перейшла знов до рук чужинців, старих ворогів українського народу. Народ бачить, що хоч і лишилась ще форма Української Держави, але в неї вливається антинаціональний зміст, і все, що здобула національна революція, обернено фактично в нівець, а його історичні вороги знову беруть гору навіть у його власній державі . . . (конф.). Пара міліонів Москалів знову панує над трьома десятками міліонів Українців. В Українській Державі Українцями напихаються тюрми . . . (конф.).

В цей грізний час небезпеки для життя українського народу та його держави Союз всіх українських національних партій звертається до німецького народу і з повним розумінням ваги менту для будучини наших обопільних відносин кличе: Берестейська умова повинна бути свято додержана, і військове німецьке командування не має втручуватись до нашої внутрішньої боротьби, не має підтримувати московську меньшість, яка нині через Раду Міністрів захопила владу на Україні. Український народ має змогу утворити свій національний діловий кабінет міністрів з елементів державних і досвідчених фаховців. Цей національний кабінет дасть Україні спокій, зміцнить владу, положить міцні основи до будування національної держави і забезпечить точне виконання берестейської умови, як в інтересах німецького народу, так і в інтересах українського народу. В імя справедливости, яка для кождого Німця і для кождого Українця є найсвятіщою річчю, в імя принціпів людськости нехай буде усунена небезпека для української нації, бо ця небезпека в будучині може зробитись небезпекою також і для німецького народу!

Київ, 30. мая 1918. Український Національно-Державний Союз політичних партій і орґанізацій."

Наведені документи краще всяких слів характеризують позицію української дрібної буржуазії в часі гетьманщини. З них ми бачимо, що позиція ця була гостро національною і виразно клясовою. Та українська дрібна буржуазія не виявила і не могла виявити сили і здатности, потрібної для того, щоб стати пануючою клясою в українській державі. Історично-економичні умови суспільного розвитку на Україні були проти дрібної буржуазії. Вона не в стані була орґанізу-

вати господарство України; не в стані була перевести земельної реформи (заплутавшись в протиріччі між необхідністю примусового переведення її й обстоюванням непорушности принціпа приватної власности, як основи економичного життя), а вже про орґанізацію фабрично-заводської промисловости, про орґанізацію економичного життя в загальнодержавному, всеохоплюючому масштабі не доводиться й говорити: для того вона не мала жадних даних і поперед всього не посідала потрібних капіталів. Смішно було б говорити про підпорядковання цій клясі з одного боку великої аґрарної буржуазії, капіталістів, фабрикантів і заводчиків, тисячею ниток звязаних з світовим капіталістичним господарством і капіталістичними колами, а з другого — кляси будуччини — пролетаріяту України. І перша і друга кляса почували в собі кожна з'окрема більше сил, мали під собою більше ґрунту для орґанізації господарства (кожна, звичайно, на свій зразок), ніж українська дрібна буржуазія, і через те не хотіли і не могли безпідставно підпорядкуватись посередній суспільній клясі, якою була дрібна українська буржуазія. Навпаки, ця остання по умовам свого істнування могла підтримувати або ту (капіталістичну) або иншу (пролетарську) клясу в їх взаємній боротьбі. І коли українська дрібна буржуазія, через захоплення влади на Україні великою національно-неукраїнською буржуазією, опинилась, з відомих мотивів, в опозиції до цієї великої буржуазії, як перед тим була в опозиції до робітниче-селянської національно української демократії, то в цім її становищу ніхто не міг її врятувати — ні ґенерал Скоропадський, ні апеляція до „німецького народу“ в імя „справедливости“.*)

З цих причин Національно-Державний Союз не міг захопити ширших народніх мас і досягти помітного впливу на суспільне життя на Україні, доки не трансформувався в иншу, більш демократичну орґанізацію, з иншою плятформою. Тим же часом українська дрібна буржуазія безрезультатно метушилась, ходила до Німців, до Скоропадського, просила, погрожувала, а життя йшло своєю чергою. Правительство Скоропадського від терору над робітництвом і селянством переходило послідовно до нагінок і на дрібнобуржуазні українські партії та ґрупи, в тому числі й на хліборобів-демократів (5).

---

*) Поступовання німецького правительства на початках гетьманщини, як знаємо, давало українській дрібній буржуазії надію на „заступництво німецького народу“. Пригадаймо, як Німці налягали на гетьмана, щоб він вів українську політику і по змозі продовжував державні традиції Центральної Ради. Пояснялось це, звичайно, тим, що Німці не були певні в гетьманщині. Це останнє видно також з домагання, поставленого Скоропадському, щоб мир з Центральними Державами було ратифіковано розігнаною Центральною Радою (Центральна Рада прийняла закон про ратифікацію миру, але закон цей не був ще роспубликований і ратифікаційні грамоти не були підписані. Тепер Скоропадський через дир. деп. нін. зак. спр. К. Лоського й инших аґентів вживав марних заходів перед президією Центральної Ради для підписання ратифікаційних грамот; але голова М. Грушевський і секретар М. Чечель, до котрих сі люде звертались, відмовились рішучо, і гетьманові прийшлось ратифікувати договір від себе). Але з бігом часу обставини змінились: Німці одмовились „заступатись“ за дрібну українську буржуазію перед великою буржуазією України, і скарги дрібної буржуазії лишались „гласом вопіющого в пустині.“

Розділ III.

Московські націоналісти на Україні і гетьманський уряд. (Боротьба двох культур і двох державних ідей).

10. Російська буржуазія і демократія скріплюють свої пануючі русифікаторські позиції на Україні. (Заснування „Русскаго Союза".) За часів Центральної Ради пануюча московська демократія на Україні почала була поволі призвичаюватись до свого нового становища — не пануючої демократії. Та гетьманський переворот — перехід влади в державі до рук московської буржуазії, розворушив свіжі ще рани розвінчаного національного почуття її, розбудив нові надії, розпалив бажання вернутись на старі позиції пануючої демократії. А поскільки цей націоналістичний запал російської демократії на Україні йшов в парі з ще більшим націоналістичним запалом російської буржуазії, він виллявся, врешті, в огидливі форми завойовницького великоруського, русифікаторського націоналізму.

Не встиг ще ґенерал Скоропадський розташуватись як слід в своєму новому гетьманському помешканні, як по всій Україні пробудились до життя російські чорносотенні монархичні орґанізації „союза русскаго народа", почали відбуватись ріжні з'їзди та наради чорного московського гайвороння. 14. травня відбулось в Одесі гучне зібрання „союза русскаго народа", що переіменувався з якоїсь причини в „русскій государственный союзъ": 6. червня відбулось вже трете зібрання російських монархистів в Харькові, яке обрало для керування справами орґанізації комітет: 7. червня відбувався в Одесі під головуванням митрополита Платона чорносотенний місіонерський з'їзд: 7. липня відбувся в Київі в Софіївському Соборі молебень „за здоровля його царської величности, раба божого Миколи Олександровича" (Миколая II), з співами „Боже, царя храни" і маніфестацією: 23. липня відбувся в Київі великий монархичний з'їзд, який обмірковував справу відновлення Російської Імперії в старих межах під скипетром всеросійського монарха: 24. липня відбулася в Київі панахида по бушому цареві Миколі II з участю урядовців-Росіян міністерства фінансів. Це — приклади розвитку великоруського чорносотенно-монархичного руху на Україні. Характерною рисою його була ворожість і цілковита неґація українського руху. Великоруські монархисти не визнавали ні українського народу, ні української культури, ні тим паче української державности, хоча б і в формах монархії-гетьманщини. Навіть з тактичних міркувань, навіть в цілях відбудови єдиної монархичної Росії вони не хотіли визнати гетьманщини і, користуючись „гостинністю" ґенер. Скоропадського, в той же час одверто виступали проти возглавляємої ним української держави, що довело пізніше навіть до де-яких (правда часових) конфліктів між правительством „самостійної Української Держави" і московськими чорносотенцями-монархистами. Зате оця безоглядна їх ворожість до українського народу споріднювала їх з русифікаційною роботою російської пануючої демократії на Україні.

Демократія, звичайно, підводила під свою націоналістичну роботу инший ґрунт й инакше формулувала свої цілі, ніж чорна сотня, але

обєктивні наслідки її роботи мало чим ріжнились від наслідків роботи одвертих україножерів. Заснования в травні місяці „Русскаго Союза“ (з центром в Київі) мотивувалось необхідністю обєднати сили „русских“ на Україні для оборони і розвитку московської культури на Україні і передовсім московської школи. В дійсности ж мета була цілком инша. Говорити про необхідність оборони московської культури було просто смішно, бо ніхто її прав не порушував: навпаки, гетьманщина робила все, щоб під формулою рівности української і московської мови в державних, громадських і наукових установах України привернути московській мові і культурі давнє пануюче становище. Справа і йшла про це останнє. По-за цим „Русскій Союзъ“ переслідував ціль відбудови Росії в старих, дореволюційних межах. Ця ціль, конкретне формулованнє якої кожна московська ґрупа чи партія давала відповідно до свого соціяльно-політичного світогляду, разом з боротьбою за пануюче становище московської культури на Україні обєднувала в „Русскомъ Союзѣ“ самі ріжнородні московські ґрупи, партії і кляси на Україні, починаючи від кадетів і де-яких правіщих ґруп і кінчаючи московськими народніми соціялістами, соціял.-революціонерами і соціяль-демократами меньшевиками. Не входили в склад „Русскаго Союза“ з лівих соціялістичних російських партій тільки большевики.

Обєднані в „Русскомъ Союзѣ“ і кожна окремо, московські ґрупи на Україні вели послідовний похід проти української державности, українських політичних партій, українскої культури. Вся московська преса того часу на Україні („Русскій Голосъ“ — орґан „Русскаго Союза“, що видавався під проводом кадетів, „Кіевская Мысль“ — орґан русько-еврейської ліберальної торговельно-промислової буржуазії, що обслуговувався жовтими соціялістами, переважно меньшевиками, „Народное Дѣло“ — орґан рос. соц.-рев., „Рабочая Жизнь“ — орґан рос. соц.-дем. меньш. і инші київські і провінціяльні російські ґазети) дружно „гризлась“ з українською пресою без ріжниці напрямків останньої. Кожне слово в українській пресі, сказане в оборону української культури і державности, вважалось демократичною московською пресою за шовінізм і антидемократизм, кожний вчинок гетьманського уряду, направлений на „урівноправнення“ московської й української культури, викликав в російських колах і пресі радість і похвалу. „Гризня“ між московською й українською пресою тих днів набрала застрашаючих форм і може служити зразком того, до якого занепаду може зайти демократія, підпавши психозові національного шовінізму.

Найбільша боротьба велася біля питання про мову в державних установах і про національний характер школи на Україні. Поміщики (орґанізовані в союз „Хліборобів-собственників“) в своїй декларації, поданій міністрові внутрішніх справ, домагалися не меньше не більше, як того, щоб правительство „отмѣнило введенный революціоннымъ правительствомъ галиційско-латинскій языкъ, некультурный и чуждый для Украины“.

З приводу цієї інтересної вимоги „Нова Рада“ (серпень 1918.) писала:

Розділ III.

Московські націоналісти на Україні і гетьманський уряд. (Боротьба двох культур і двох державних ідей).

10. Російська буржуазія і демократія скріплюють свої пануючі русифікаторські позиції на Україні. (Заснування „Русскаго Союза".) За часів Центральної Ради пануюча московська демократія на Україні почала була поволі призвичаюватись до свого нового становища — не пануючої демократії. Та гетьманський переворот — перехід влади в державі до рук московської буржуазії, розворушив свіжі ще рани розвінчаного національного почуття її, розбудив нові надії, розпалив бажання вернутись на старі позиції пануючої демократії. А поскільки цей націоналістичний запал російської демократії на Україні йшов в парі з ще більшим націоналістичним запалом російської буржуазії, він виллявся, врешті, в огидливі форми завойовницького великоруського, русифікаторського націоналізму.

Не встиг ще ґенерал Скоропадський розташуватись як слід в своєму новому гетьманському помешканні, як по всій Україні пробудились до життя російські чорносотенні монархичні орґанізації „союза русскаго народа", почали відбуватись ріжні з'їзди та наради чорного московського гайвороння. 14. травня відбулось в Одесі гучне зібрання „союза русскаго народа", що переіменувався з якоїсь причини в „русскій государственный союзъ": 6. червня відбулось вже трете зібрання російських монархистів в Харькові, яке обрало для керування справами орґанізації комітет: 7. червня відбувався в Одесі під головуванням митрополита Платона чорносотенний місіонерський з'їзд: 7. липня відбувся в Київі в Софіївському Соборі молебень „за здоровля його царської величности, раба божого Миколи Олександровича" (Миколая II), з співами „Боже, царя храни" і маніфестацією: 23. липня відбувся в Київі великий монархичний з'їзд, який обмірковував справу відновлення Російської Імперії в старих межах під скипетром всеросійського монарха: 24. липня відбулася в Київі панахида по бушому цареві Миколі II з участю урядовців-Росіян міністерства фінансів. Це — приклади розвитку великоруського чорносотенно-монархичного руху на Україні. Характерною рисою його була ворожість і цілковита неґація українського руху. Великоруські монархисти не визнавали ні українського народу, ні української культури, ні тим паче української державности, хоча б і в формах монархії-гетьманщини. Навіть з тактичних міркувань, навіть в цілях відбудови єдиної монархичної Росії вони не хотіли визнати гетьманщини і, користуючись „гостинністю" ґенер. Скоропадського, в той же час одверто виступали проти возглавляємої ним української держави, що довело пізніще навіть до де-яких (правда часових) конфліктів між правительством „самостійної Української Держави" і московськими чорносотенцями-монархистами. Зате оця безоглядна їх ворожість до українського народу споріднювала їх з русифікаційною роботою російської пануючої демократії на Україні.

Демократія, звичайно, підводила під свою націоналістичну роботу инший ґрунт й инакше формулувала свої цілі, ніж чорна сотня, але

обективні наслідки її роботи мало чим ріжнились від наслідків роботи одвертих україножерів. Заснования в травні місяці „Русскаго Союза“ (з центром в Київі) мотивувалось необхідністю обєднати сили „русских“ на Україні для оборони і розвитку московської культури на Україні і передовсім московської школи. В дійсности ж мета була цілком инша. Говорити про необхідність оборони московської культури було просто смішно, бо ніхто її прав не порушував: навпаки, гетьманщина робила все, щоб під формулою рівности української і московської мови в державних, громадських і наукових установах України привернути московській мові і культурі давнє пануюче становище. Справа і йшла про це останнє. По-за цим „Русскій Союзъ“ переслідував ціль відбудови Росії в старих, дореволюційних межах. Ця ціль, конкретне формулованнє якої кожна московська ґрупа чи партія давала відповідно до свого соціяльно-політичного світогляду, разом з боротьбою за пануюче становище московської культури на Україні обєднувала в „Русскомъ Союзѣ“ самі ріжнородні московські ґрупи, партії і кляси на Україні, починаючи від кадетів і де-яких правіщих ґруп і кінчаючи московськими народніми соціялістами, соціял.-революціонерами і соціяль-демократами меньшевиками. Не входили в склад „Русскаго Союза“ з лівих соціялістичних російських партій тільки большевики.

Обєднані в „Русскомъ Союзѣ“ і кожна окремо, московські ґрупи на Україні вели послідовний похід проти української державности, українських політичних партій, української культури. Вся московська преса того часу на Україні („Русскій Голосъ“ — орґан „Русскаго Союза“, що видавався під проводом кадетів, „Кіевская Мысль“ — орґан русько-еврейської ліберальної торговельно-промислової буржуазії, що обслуговувався жовтими соціялістами, переважно меньшевиками. „Народное Дѣло“ — орґан рос. соц.-рев., „Рабочая Жизнь“ — орґан рос. соц.-дем. меньш. і инші київські і провінціяльні російські ґазети) дружно „гризлась“ з українською пресою без ріжниці напрямків останньої. Кожне слово в українській пресі, сказане в оборону української культури і державности, вважалось демократичною московською пресою за шовінізм і антидемократизм, кожний вчинок гетьманського уряду, направлений на „урівноправнення“ московської й української культури, викликав в російських колах і пресі радість і похвалу. „Гризня“ між московською й українською пресою тих днів набрала застрашаючих форм і може служити зразком того, до якого занепаду може зайти демократія, піддавши психозові національного шовінізму.

Найбільша боротьба велася біля питання про мову в державних установах і про національний характер школи на Україні. Поміщики (організовані в союз „Хліборобів-собственників“) в своїй декларації, поданій міністрові внутрішніх справ, домагалися не меньше не більше, як того, щоб правительство „отмѣнило введенный революціоннымъ правительствомъ галиційско-латинскій языкъ, некультурный и чуждый для Украины“.

З приводу цієї інтересної вимоги „Нова Рада“ (серпень 1918.) писала:

„За останній час ми вже звикли до всякого трактування ідеї національного відродження нашого народу. Але одверте звертання до центральної влади, яка силою самого факта істнування незалежної держави повинна являтися її реальним символом, щоб ця влада знищила найцінніщий культурний скарб нації, літературну мову, — навіть у цей час неможливих можливостів являється це надзвичайним.“

Звичайно, для тих, хто це робив, в цьому нічого надзвичайного не було: навпаки, тут була певна послідовність і льоґічність. Ті, що звикли десятки й сотні літ вважати український (селянський) нарід бидлом, некультурною німою робочою силою, що на економичнім і духовнім (національнім) рабстві цього народу будували свій добробут, своє сите життя, не могли примиритись з тим, щоб мова цього народу розвинулась, набрала літературних форм і, ставши мовою державною, мовою політичного, економичного і культурного життя, тим самим стала одним з могутніх засобів визволення працюючих українських мас з-під всякого гніту, а передовсім з-під гніту національного, з рабства духовного.

За поміщиками потяглась і решта. „Протофіс“ подав до Верховної Колеґії Правителів (що заступала ґенерала Скоропадського підчас його подорожі до Німеччини) „Записку о русскомъ языкѣ“, в якій, хоч і більш дипльоматично, ніж це робили поміщики-феодали, в сути річи домагались тої ж самої „одміни“ української мови. Зазначивши, що, на їх (капіталістів) думку, „украинскій языкъ имѣетъ полное право на существованіе и развитіе“, протофісівці писали далі, що державною мовою, мовою урядових канцелярій, українська мова може і повинна стати „только тогда, когда она (украинская мова) выработаетъ и словарь и грамматику“; до того ж часу, доки буде вироблятись отой „словарь и грамматика“, повинна панувати на Україні московська мова. „Раньше чѣмъ давить богатый и могущественный русскій языкъ, — повчали гетьманське правительство капіталісти, — украинская мова должна вырасти естественнымъ, органическимъ путемъ.“ *)

*) Відповідь на ці лицемірні безпідставні заяви про недорозвиненість і бідність української мови дали урядовці Державного Секретаря в своїй записці до Державного Секретаря з приводу постановки питання про державну мову на Україні в Раді Міністрів (в жовтні місяці). Наводимо тут кінцеву частину цієї записки:

„З початку істнування державних установ на Україні ми працюємо в державній канцелярії, де, між иншим, зосереджуються законопроекти всіх міністрів. В названій інституції, крім Українців, котрі здавна вживають рідної мови, перебувають і такі, що не знали української мови. Але й ці останні через де-який час навчилися писати і говорити по-українському, і тепер вони разом зо всіма своїми товаришами працюють в законодавчій справі цілком вільно. Працюючи на протязі року над виготовленням ріжного роду докладів, проектів, статутів, записок, проектів законів, над перекладом і обробкою самих законів, провадячи до того ж все службове листування тільки на українській мові, ми упевнились, що український язик гнучкий, барвистий, дуже багатий словарним матеріялом, має надзвичайно велику кількість сінонімів, омонімів і т ин. для вислову ріжних відтінків мисли. При опрацьованню законів доводилось зупинятись перед трудністю не недостачі термінів, а великої кількости їх. Річна праця нас упевнила, що зрозуміла при новітности справи нестійність термінольоґії вирівнюється, і ми стоїмо на передодні того, коли ця справа може вважатись цілком полагодженою. На підставі практики і півторарічного досвіду, ми посвідчуємо, що при сучасному рівні розвитку українського слова нема ніяких обективних даних знов піднімати старі балачки про бідність українського язика взагалі або нездатність його до адміністративної чи законодавчої практики.

В тон буржуазії співала й московська демократія. Жовті соціялісти з „Кіев. Мысли“ писали довгі статі про недорозвиненість і непридатність української мови для державного вжитку;*) инші демократи, не вдаючись в оцінку української мови та навіть і похваляючи її, домагались урівноправнення обох мов на Україні в розумінню визнання московської мови державною на Україні. Аґенти правительственної влади на місцях зовсім усовували українську мову з ужитку своїх канцелярій.

Усовуючи українську мову з державних установ, московська буржуазія і демократія намагалась усунути її й з школи, особливо середньої та вищої. Заслуговує тут на увагу всеукраїнський з'їзд батьківських комітетів середніх шкіл і вчительських делеґатів, що відбувся в Київі на початку червня 1918. Скликали його Росіяне і при тому таким способом, що батьківські комітети українських шкіл або зовсім не були запрошені, або одержали запрошення невчасно; через це з'їзд вийшов московським.**) Російські делеґати докоряли урядові Лизогуба і міністрові освіти Василенкові „за спішну й насильну українізацію“, яка виявлялась в плятоничних намірах Василенка ввести навчання в народніх (сільських) школах України на українській мові і поволі ввести останню в середні школи. Пані Луначарська — докладчик на тему про „Майбутнє російської школи на Україні“ — доводила, шо „підтримка московської школи на Україні потрібна не в імя російського шовінізму, а для інтересів української державности... на Україні завсігди були і будуть дві культури: стара—московська і молода—українська. Стремління останньої виперти першу в короткім часі не дасть нічого практичного і приведе тільки до загуби всякої творчости і всякої культури на Україні.“ Рятуючи цю „всяку творчість і всяку культуру“, з'їзд виніс по загальному питанню про школу резолюцію, на початку якої говориться, що з'їзд вважає необхідним, щоб школа на Україні була збудована, згідно з основними потребами населення; далі висловлюється жадання, щоб перехід до навчання українською мовою українських дітей робився з великою обережністю, а наприкінці вже просто говориться, що для українського народу з'їзд признає необхідною москов-

---

Подаючи зазначені думки до Вашої ласкавої уваги, Пане Державний Секретарю, просимо, коли Ви визнаєте слушність нашої точки погляду і погодитесь з наведеними вище думками, довести до відома Ради Міністрів цю нашу записку підчас розгляду питання про природні права української мови в Українській Державі.

Директор Департаменту Законодавчих Справ Державної Канцелярії Володковський, Секретарь Ради Міністрів В. Дітятін, Директор Департементу Загальних Справ Державної Канцелярії С. Гаєвський, Директор Державної Друкарні Г. Іовенко, Редактор „Державного Вістника“ І. Ющишин, постійний член Термінольоґічної Комісії професор А. Кримський. 11. жовтня 1918. м. Київ.

*) „Кіев. Мысль“ (вересень 1918.) в одній з своїх статей, проливши сльозу над урядовцями, що „преодолѣваютъ трудности украинскаго языка“, писала: „Панови Шелухину (що виступив в сенаті в оборону української мови, Авт.) треба було б потурбуватись вперше про українську граматику, українську школу, культуру, а потім вже про державну українську мову.“

**) З цієї причини делеґати Українці заявили (6. червня) на з'їзді, що вони будуть брати участь на з'їзді тільки з інформаційною метою.

ську школу. Щоб підвести тривалі основи під русифікаційну політику на Україні, з'їзд висловився, крім наведеної резолюції, ще й за тим, щоб навчання української історії в школах України провадилось через навчання московської історії, без якої, мовляв, не можливе правильне розуміння історії України.

Ті самі настрої панували і на всеукраїнській конференції російської партії народніх соціялістів підчас обмірковування нею питання про шкільне національне будівництво на Україні (конференція відбулась в першій половині червня). Докладчик д. Бархін твердив, що „інтернаціональною мовою для всіх національностей України повинна бути московська, як мова европейської культури, і що коли Євреї й Українці не погодяться з цим, то на Україні занепаде всяка культура.“ Щоб уникнути страшної і ненависної українізації, докладчик висунув далі навіть такий радикальний засіб, як незалежність школи від центральної державної влади (звичайно, української), і автономне управління школами батьківськими орґанізаціями та орґанами самоврядування, що перетворювались гетьманським урядом в орґани російської та зрусифікованої буржуазії.

Підбадьорені русифікаційною хвилею, директори багатьох українізованих за часів Центральної Ради ґімназій почали самовільно переводити свої школи назад на московську мову і розганяти учителів-Українців. Українські ґімназії не знаходили для себе помешкань, не кажучи вже про грошеву пілмогу з боку уряду,*) тоді як московські ґімназії й инші школи містились в добрих помешканнях, з великими бібліотеками, фізичними й иншими кабінетами. Налагоджена було трохи за часів Центральної Ради справа орґанізації української школи для дітей українських селян і робітників почала занепадати: стара московська школа фактично знову ставала пануючою й єдиною школою на Україні.

Так само занепадала і справа позашкільної освіти. Гетьманські „орли“ розганяли „Просвіти“, зачиняли народні бібліотеки, реквізували помешкання народніх культурно-освітніх установ, припиняли діяльність робітничих клюбів.**) Українська культура занепадала, воля українських робітників і селян до світла грубо приголомшувалась, русифікація провадилась на всіх ділянках життя, а московська демократія галасувала про утиски над російською культурою та нарікала на уряд гетьмана за „насильну українізацію“.

*) В свій час набрала розголосу справа з помешканням для українських ґімназій в Київі. На загальних зборах батьків учнів 2. ґімназії (6. жовтня) директор і делеґація, яким доручено було попередніми зборами підшукати помешкання для ґімназії, доложили, що делеґація одвідала багацько урядових осіб, які обіцяли дати помешкання для ґімназії і навіть видавали відповідні роспорядження, але з того всього нічого не вийшло: ґімназія залишилася в тісному незручному помешканні. Інтересним являється одвертий лист М. Юркевича (вміщений в ч. 352. за 25. серпня 1918. „Роб. Газети“) в справі помешкань для українських ґімназій.

**) Ця діяльність аґентів державної влади на місцях примусила міністра освіти Василенка звернутись (у вересні місяці) до міністра внутрішніх справ з особливим проханням вжити заходів до того, щоб старости не чинили перешкод діяльности „Просвіт“.

А яку ж позицію в дійсности займало правительство Скоропадського-Лизогуба в цій справі, в боротьбі української демократії за право на свою мову, свою культуру в своїй країні? Фактом істнування української держави і домаганнями Німців виявляти її „самостійність“ правительство гетьмана примушене було деклярувати свою прихильність до української культури, видавати навіть накази про обовязкове вивчення всіма урядовцями української мови, про діловодство на українській мові, оголошувати закони про обовязкове введення по всіх школах українознавства то-що, одначе, в дійсности йшло цілком за вказівками „хліборобів-собственників“ і „протофісовців“. Накази окремих міністрів, що, може, й щиро хотіли одстояти права української мови в державних установах (Бутенка, Ваґнера), зовсім не виконувались їхніми співробітниками, як в самих міністерствах, так і в провінціяльних орґанах міністерств.*) На наказ про вивчення української мови вищі урядовці відповідали (як, приміром, п. Афанасьєв в міністерстві праці): „все одно скоро Украины уже не будетъ, поэтому украинскаго языка учить не надо.“ („Роб. Газета“ ч. 324, 23. липня 1918.). Дуже поміркованi заходи міністра Василенка, справлені на постепенне введення української мови й українознавства в школи, залишались на папері мертвою буквою.

Заходи, пороблені гетьманським урядом для „розвитку української культури“, заходи, якими гетьманщина любила вихвалюватись перед українськими „патріотами“ і на які, в потрібні для неї моменти, завше посилалась, мали в сути річи цілком декоративний характер. Мали вони на оці не дійсну освіту народніх мас, а лише декорацію освіти. Гетьманський уряд не спромігся в цій справі ні на один самостійний серйозний ступінь. Він лише поспішив задекретувати де-що з того, що було створено і орґанізовано за часів Центральної Ради. Так було з Академією Наук і з Київським та Камінецьким Державними Університетами. Орґанізований цілком при Центральній Раді Київський Український Вільний Університет просто було тільки декретовано державним; так само головну роботу і по орґанізації Камінецького Університету було пророблено за часів Центральної Ради (проф. Огієнком). Справою орґанізації Української Академії Наук клопоталось ще до гетьманщини Київське Українське Наукове Товариство, і вона була вже близькою до успішного закінчення; гетьманське правительство взяло її в свої руки і вирішило її по-своєму. Ґенерал Скоропадський затвердив бюрократичний Статут Академії, призначив президента й академиків і поблагословив їх на роботу під своїм високоосвіченим керовництвом.**) Щоб зажити собі більше слави „покровителів української науки“, гетьманці намага-

*) Так, наприклад, Начальник Комерційної Служби при Управлінні Правобережних Залізниць п. Радович, побачивши папера, писаного українською мовою і поданого йому на підпис, сказав: „Як довго є я начальником комерційної служби, ніяких українських паперів не підписуватиму“. Катеринославський ґуб. староста ґенерал Черніков розіслав до повітових старостів таємного обіжника (на російській мові — 1. червня 1918. ч. 227), в якому прохав вести листування з ним „на русскомъ языкѣ“. В Київському отаманстві (градоначальстві), полтавській скарбовій палаті й инших урядах домонстративно неґували українську мову.

**) Президентом Академії було призначено акад. Вернадського; з українських вчених в Академії брали участ проф. Кримський і Багалій.

лись навіть притягти до участи в справі орґанізації Академії проф. М. С. Грушевського, та це їм не вдалось. Служити декоративній освіті і науці, а разом з тим хоч би й посереднє допомогти леґалізації цим самим поміщицько-капіталістичного, насильницького монархичного режиму на Україні М. Грушевський не міг, хоч найбільш попрацював для сотворення вищої української наукової інституції, за кілька років перед революцією виставивши сей постулят. Рішучо відмовив він ак. Вернадському і проф. Кримському, які добились з ним побачення, щоб намовити його до участи „в інтересах української науки“.

Так було на горі, з Академією наук та Університетами, де потрібна була декорація. Тут хоч санкціонували, декретували те, що було підготовлено раніще. Але вже зовсім нічого не було зроблено нижче — в справі народньої нижчої і середньої освіти, без якої не могли розвинутись і університети та Академія. Тут, як ми вже вказували і будемо спинятись нижче, все зроблене перед тим, за часів Центральної Ради, поверталось назад, реґресувало. Українські школи і з'окрема ґімназії, засновані за часів Центральної Ради, були зовсім занедбані. Про відкриття нових ніхто і не думав. Українська школа, мова, культура, освіта народніх мас занепадала.

Натомісць мали повний успіх заходи ріжних гетьманських адміністраторів і міністрів-україножерів, направлені проти української мови і культури. Державний контрольор Афанасьев, не завдаючи собі клопоту вивченням української мови, розсилав (в червні) директорам контрольних департаментів повідомлення, в якому „покорно просив“ „г. г. Директоровъ, въ случаяхъ обращенія“ до нього „съ письменными докладами или представленія на просмотръ бумагъ“, давати „ихъ написанными по-русски“. „Это избавитъ меня отъ излишней траты времени“ — писав цей гетьманський „покровитель“ української культури. Ще далі йшли инші міністри. Товариш Державного Секретаря Романов подав в серпні місяці до ради міністрів дуже інтересну записку про права московської мови на Україні, в якій, між иншим, писав:

„На російській мові говорить і пише більшість громадян України (!). Відсутність певних норм що-до прав російської мови в звязку з відміною закону про національно-культурну автономію примусить багатьох осіб, в тому числі й мене, удержатися від заліченя себе до складу українських громадян“. В кінці п. Романов домагався визнання московської мови державною мовою на Україні. Рада міністрів не зніяковіла, звичайно, від цієї записки і самої постановки питання п. Романовим. Вона обіцяла задовольнити його домагання і уклінно попрохала п. Романова не сиротити Української Держави і не одмовлятись від зачислення себе до складу українських громадян. Другий Романов — міністр юстиції *) — зняв питання про державні права московської мови в Державному Сенаті і знайшов там завзятих ворогів української мови на чолі з сенатором

*) В складі гетьмансько-лизогубівського уряду відбулись пізніще де-які зміни, а саме 26. липня міністром внутрішних справ було призначено І. Кістяковського; 1. серпня міністром юстиції було призначено (замісць Чубинського) О. Романова, 12. серпня міністром харчових справ С. Гербеля.

Лашкарьовим. В результаті бурхливих дебатів протоколи засідань сенату почали складатись на двох мовах: московській та українській.

Наведених фактів досить для того, щоб сказати, що не московську, а українську мову й культуру було загнано на задвірки державного і суспільного життя на Україні, що не московська, а українська школа терпіла поневіряння і була в занепаді за часів гетьманщини.*) І „Робітнича Газета“ мала повну рацію писати:

„Українська нація перебуває й досі в становищі поневоленої нації; українському громадянству що-дня доводиться боротись за права української „державної“ мови в українській Державі. Українські школи на становищі пасинків супроти російських, для українських державних ґімназій в столиці України немає помешкань, в той час як російські ґімназії мають добрі помешкання і ще й не хотять впустити в них українських ґімназій, хоча би на вечірню зміну. По провінції коли й одкриваються середні школи українські, то лише заходами місцевих „Просвіт“ й инших громадських установ, а не державою. Початкова школа й досі не перейшла на українську мову. З великою потугою входять у життя два на всю Україну українські університети; в той же час заходами держави відкривається або має бути відкрито цілий ряд російських вищих шкіл**) ..... „Просвіти“ закриваються, як крамольні установи, старости забороняють українські вистави. Новопризначені цензові самоврядування стараються викорінити всяку українізацію. Вся ця низка фактів набрана з купки випадкових ґазет, подібних фактів, які свідчать про поневолений стан української нації, можна знайти скільки угодно майже в кожній ґазеті.“ („Роб. Газета“ ч. 354, 28. серпня 1918.)

Московська буржуазія і демократія вільно скріпляли свої пануючі русифікаторські позиції на Україні; робітниче-селянським же масам України одверто відбирались всякі можливости до культурного розвитку.

II. Україна стає центром всеросійської контр-революції (орґанізація боротьби за відбудову єдиної Росії). Самостійність України — це був один з найбільш неприємних і прикрих фактів не тільки для російської буржуазії, але й для демократії. З ним Росіяне не хотіли примиритись ні за яку ціну; його вони вважали якимсь непорозумінням, шкідливим не тільки для них — Росіян, але й для цілого світу. Російська демократія тішила себе надією, що через довший чи коротший час „справедливість“ візьме гору, протиприродну самостійність України буде скасовано і відновлено єдину велику Росію. А щоб цей сподіваний час прийшов швидче, вона намагалась зробити в цім напрямі все, що було в її силах. Московська преса день-у-день писала, що „отстаиваніе государственнаго и хозяйственнаго объединенія Россіи является необходимѣйшимъ условіемъ не только нашего національнаго, но и общечеловѣческаго прогресса“ (Кіев. Мысль“). „Голосъ Юга“ — орґан краєвого комітету донецького і криворіжського басейну і харківського комітету Рос. Соц.-Дем. Роб. Партії — писав (в статі Сана „За дверью“, ч. 37, серпень 1918.): „Російські монархисти — прихильники обєднання — грають більш поступову ролю, ніж інородчеські націоналісти — прихильники відокремлення“. Виходячи з цієї тези, соц.-дем. орґан доводив

*) Що торкається урівноправнення української і московської мов у вищих школах України, то це було переведено особливим законом, затвердженим ґен. Скоропадським. Закон цей встановляв, що ріжні вчені дісертації можуть писатись і оборонятись у вищих школах України як на московській, так і на українській мові.

**) Кілька рядків сконфісковано гетьманською цензурою.

далі необхідність утворення єдиного російського фронту, від крайніх правих ґруп до лівих соціялістичних, для боротьби за єдину неподільну Росію, для зламання сепаратистичних самостійницьких тенденцій недержавних націй бувшої Росії. Невтомно писав проти самостійности України й орґан комітета катеринославської орґанізації Рос. Соц.-Дем. Роб. Партії, „Начало“, впадаючи в незвичайну радість кожного разу, коли у внутрішній чи міжнародній політиці з'являлися фактори, ворожі самостійности України. День-у-день намагалось ес-ерівське „Народное Дѣло“ довести Українцям перевагу федеративної злуки України над самостійністю і так далі без кінця.

До соціялістично-демократичних орґанів преси приєднувалась кадетська преса, а до цієї останньої — монархично-реакційна на чолі з „Голосомъ Кіева“. Так творився нерозривний ланцюг єдиного національного російського фронту для боротьби з українською самостійністю. *)

З кожним днем гетьманського панування аґітація за відновлення єдиної Росії набірала все ширших і бридкіщих форм. З Совітської Росії наїздило все більше московського гайвороння. Колишні офицери, царські міністри і чиновники, поміщики, спекулянти, письменники і літератори, артисти, члени Державної Думи і Державної Ради. монархисти, кадети, народні соціялісти, ес-деки, ес-ери — по одинці, десятками, сотнями, тисячами переїздили до Київа, до инших міст України; розташовувались тут, займали державні посади, знаходили инший заробіток, одгодовувались і, одійшовши від страху, якого зазнали в Совітській Росії від большевиків, починали розмахувати руками, грозити „ворогам“, гуртуватись, будувати пляни повалення самостійности України і відбудови єдиної Росії (**6**). Підживлені цими наїзжими елементами, місцеві російські кола зовсім „розхрабріли“. Видатніщі чорносотенні лідери демонстративно не хотіли приймати українського горожанства (як того вимагав гетьманський закон), займаючи часто в той же час ріжні громадські чи навіть державні посади на Україні. **) Московські офицери почали орґанізовувати ріжні військові товариства і боєві частини для боротьби з ворогами єдиної неподільної Росії, в тому числі й з Українцями. Кадети на чолі з Мілюковим відбували численні наради, вишукуючи способів „відродження Росії“. В вересні-жовтні відбулись в Київі

*) Подаємо тут уривок з статі кадета Єфимовського (вміщеній в „Голосѣ Кіева“ в серпні 1918.), в якій він „болів душею“ з приводу того, що де-які кадети немов би прихилялись до визнання української державности: „Съ какой болью въ душѣ читать, писав цей істинно-руський кадет: „что идея Великой Россіи равносильна идеѣ Великой Украины. Какой жгучей краской стыда покрывается лицо при воспоминаніи о тѣхъ всѣмъ извѣстныхъ заявленіяхъ, кои дѣлались лицами, стоящими въ единой и недѣлимой партіи к.-д., продавшихъ свое первородство за чечевичную похлебку, хотя бы и изготовленную на европейской кухнѣ“.

**) Так, гласний київської Мійської Думи і член урядової ревізійної комісії (що переводила ревізію демократичного мійського самоуправління) п. Йозефі в своїй промові, виголошеній в київській Мійській Думі 28. липня, заявив, що він дивиться на українську владу, „як на тимчасову владу російської держави“. Пізніще (в серпні) цей пан подав, разом з иншими „істинно-русскими“, заяву, що він зрікається бути громадянином Української Держави.

наради членів IV Державної Думи і Державної Ради (під головуванням ґр. А. Бобринського), присвячені тій самій темі — орґанізації боротьби за єдину неподільну Росію.

Поразка Німеччини і початок мирових переговорів (Німеччини з Америкою) в жовтні місяці підбадьорили московську буржуазію й демократію на Україні й викликали надію на швидке здійснення їх націоналістичних, великодержавницьких московських ідеалів. 9. жовтня П. Мілюков писав вже (в передовій статі „Русскаго Голоса“) ні про що инше, як про орґанізацію загально-російського уряду, який би репрезентував колишню Росію в її цілому на мировій конференції і був би противагою, як большевицькому урядові, так і „місцевим“ урядам. З плянами орґанізації загально-російського уряду почали носитись в цей час і московські соціялістичні партії на Україні, заміряючи в першу чергу повалити, за допомогою Антанти, уряд ґенер. Скоропадського. Та про ці пляни пізніще.

Спочатку правительство Скоропадського немов би намірялось боротись з ворожими Українській Державі единонеділимчеськими московськими орґанізаціями на Україні, де-кого з особливо бурхливих „единонеділимців“ було навіть на кілька день заарештувало, погрожувало вислати „за межі України“ лідера кадетів П. Мілюкова, але швидко кинуло цю гру в „самостійництво“ і далі вже нічим не перешкоджало Великоросам творити з України форпост всеросійської единонеділимчеської контр-революції. Коли ж з Заходу повіяло новим повітрям, коли почало вирисовуватись розбиття Німеччини і перемога Антанти, правительство Скоропадського і собі заспівало на ноту „едина неділима“. Та про це також пізніще. Українська демократія з своїм обстоюванням принціпа незалежности України опинилась в своїй країні, немов у ворожім стані. В російському таборі вона не мала спільників ні зліва, ні зправа. „Всяке взаємне розуміння між нами і Росіянами тепер зникло, — писала українська соц.-дем. газета в вересні місяці („Роб. Газ.“ ч. 378, 29. верня 1918.). Не істнує між ними і нами жадної спільної мови. Опинились ми і вони по ріжних боках барікад.“

Національні відносини досягли найбільшого напруження. Всеросійська контр-революція загрожувала повною ліквідацією не тільки української державности, але й всіх національно-культурних революційних здобутків українського народу.

Розділ IV.

Українська демократія в часі гетьманщини (тактика правиці і лівиці).

12. Перетворення Українського Національно-Державного Союзу в Український Національний Союз. Угодовство. Хоч національний момент і відогравав в світогляді і діяльности української демократії весь час революції дуже важну ролю, одначе українська демократія не давалась затуманити себе почуттям національної виключности і шовінізму. Так

було за часів Центральної Ради, так залишилось і на початках гетьманщини. Через це в той час, як українська дрібна буржуазія стояла в опозиції до гетьманського уряду майже виключно з мотивів національних і домагалась заміни неукраїнського буржуазного правительства на українське буржуазне ж, українська демократія — та її частина, що вважала можливим і потрібним входити в якісь відносини з гетьманом Скоропадським і вести боротьбу з його правительством в леґальних формах — в основу своїх домагань, свого ворожого відношення до диктатури буржуазії на Україні ставила мотиви соціяльно-економичного і політичного клясового характеру. Для неї уряд Скоропадського був неприємлемий не тільки через те, що він національно був не українським, а, головним чином, через те, що він був урядом буржуазним, ворожим робітниче-селянським масам України взагалі, без національних ріжниць, а українським — ворожим двічі: і з соціяльно-економичного і з національного боку. В такім напрямку повела українська демократія боротьбу з гетьманським режимом з дня його повстання. Перетворення цієї боротьби в національні форми (що правда, з задержанням соціяльно-економичного змісту її) сталось поволі, під великим впливом зросту московського націоналізму і шовінізу на Україні, на проявах якого ми вище спинялись. Український Національно-Державний Союз, що повстав в перші дні по гетьманськім перевороті і, гуртуючи біля себе українські дрібно-буржуазні та націоналістичні елементи, мав тенденцію до перетворення в дорадчий орґан при гетьмані в справах національної політики гетьманського уряду, не знайшов співчуття та прихильности в колах української демократії. Українській демократії, навіть найправіщим її ґрупам, було не по дорозі з реакціонерами „хліборобами-демократами“, хоч ці останні й галасували за українську державність, за український уряд і українську національну політику, бо все це мало бути не тільки українським, але в той же час і гетьмансько-монархичним, буржуазним, реакційним, суперечним клясовим інтересам українського трудового селянина і робітника.

В якім напрямку працювала думка правої української демократії, куди направлена була її воля в леґальній боротьбі з гетьманщиною, показує меморандум Всеукраїнського Земського З'їзду (що відбувся в червні місяці 1918. в Київі) до ґенерала Скоропадського. Ось текст цього взагалі інтересного документу*):

„Всеукраїнський Земський З'їзд, зібравшись 16. червня для розвязання надзвичайно важливих питань загально-земського життя на Україні і намітивши проґраму земської роботи, що має скріпити будівлю Української Держави на полі культурно-просвітнім та економично-господарськім, не міг обминути всіх тих явищ і подій сучасности, що стоять на перешкоді нормальному процесові цієї роботи.

Численні повідомлення з місць, заяви, листи (часто з вязниць), документальні дані розвернули перед з'їздом жахливу картину небувалого адміністраційного самоуправства, ‚усмотренія‘, реакції і руїни. В грізний час, коли рішається питання, чи встановиться по селах і містах той лад, спокій і правопорядок, що є єдиною запорукою відновлення добробуту населення і Держави, коли важиться доля України — аґенти влади на місцях роблять все, аби ще більше розхитати

*) До речи, за підписання цього меморандума укр. ес-ерів Д. Одрину і М. В. Левитського було виключено Центр. Ком. УПСР з партії.

і без того розхитану будову державну, роблять вчинки, що дискредитують владу, закон і справедливість, вприваюгь і ту крихту довірря до якої-будь влади, що досі теплилась на селі.

1. Карні відділи, якими влада України гадає встановити лад і спокій, роблять насильства, катують селян, насилують жінок і дівчат, грабують, накладають контрибуції, палять села, арештовують, безсудно і безвинно розстрілюють.

2. Адміністратори, що неначе нарочито підбіраються з вчорашніх ворогів народа (жандармів, поліцейських приставів, станових, охранників і всяких бувших членів ‚Союза Русскаго Народа‘) і посилаються на старі насижені місця, доповнюють картину безкарного, безоглядного адміністраційного самоуправства. Наділені повнотою влади і правом ‚усмотренія‘, вони широко проводять арешти, зводячи осибисті свої рахунки клясової помсти великих власників над селянством і його діячами (по проскрипційних списках з'їздів власників та окремих осіб).

3. В своїх вчинках місцеві адміністратори так далеко идуть, як не йшли в царській Росії і міністри: зміщають виборних суддів, призначають других, призначають голов з'їздів мирових суддів, одміняють постанови, роблять вчинки явно протизаконні і, дякуючи терору, залишаються безкарними. Цим всім вкінець підривається всяка віра в порядок, законність та авторітет влади. Стероризоване нелюдськими насильствами населення або кидається в одчай розпуки, безпорадности і розбігається по лісах, ховається в льохах і ровах, або, зневіришись в законі і справедливости, не маючи ні від кого захисту, стає боронити само себе збройною силою.

І, замість торжества права і закону, ладу і спокою, виникають страшні збройні повстання, убивства аґентів влади, поміщиків, пожежі й стихійний аґрарний терор і за ними, як привид, погроза страшної економичної руїни.

4. Народні самоврядування, що могли б сприяти встановленню ладу і спокою, дбати про добробут села і держави, обявлені цими адміністраторами ‚внѣ закона‘ (хоч закон про них нікім не одмінений), взяті під підозріння і особливий догляд, — арештовуються члени управи, роспускаються і запечатуються цілі управи; над заарештованими, зводячи рахунки, знущаються, без вини і слідства по місяцях тримають хворих в нелюдських умовах, в тяжкім режимі у вязницях; забороняються і розганяються з'їзди, зібрання, призначаються образливі незаконні ревизії, ставиться протизаконно, ‚по усмотрѣнію‘ старост, постійний контроль грошевих й инших операцій, розпускаються наказами волосні земства по цілих повітах; погрозами шибеницею та висилкою на роботу в Ґерманію примушують народні самоврядування займатися не своєю роботою, — обеззброювати населення, збірати гроші для контрибуцій, відбирати від бувших земельних комітетів, збірати серед селян і повертати потім водворяємому за поміччу земства ж поміщикові розграбоване майно, і, нарешті, повернення старих цензових земств і просто призначення наказами осіб ‚благонадійних‘, ворожих не тільки демократизмові чи українському народові, а й самій Українській Державі. Словом, робиться все, аби знищити єдині демократичні орґани держави і дискредитувати їх в очах населення. Це викликає надзвичайне обурення людности, зневірря в якій-будь роботі народніх орґанів, унеможливлює цілком роботу народніх самоврядувань, руйнуючи тим самим і підвалини будови держави.

5. Не залишають без своєї руйнуючої уваги адміністратори Української Держави і національні придбання: переведення твердої національно-державної політики в напрямі скріплення самостійности Української Держави (як це обіцяно в гетьманській грамоті) робиться шляхом трусів і закриття ‚Просвіт‘, адміністраційною висилкою вчителів-Українців, забороною просвітніх з'їздів, ізгнанням української мови з українських урядових інституцій. Змагання українського народу до автокефальности української церкви розбиваються самочинним виступом чорносотенних клерикалів, і місце українського Pontifex Maximus займає, з благословення і наказу російського Св. Синоду, людина, що вславилася своєю лютою ворожістю до українського народу; з урядових інституцій, з військового штабу увільняються Українці цілими ґрупами, і на їх місце приходять ті, хто вчора ще ставився вороже не тільки до Української Держави, а й до самого імени українського. Все українське взяте під підозріння, арешти

робляться широкою рукою ,Всю Україну до тюрми звозять', як кажуть селяне, дивлячись на картини адміністраційного самоуправства. Зрозуміло, що селянство, українська демократія і взагалі творчі сили України, які створили Українську Державу і служили її підвалиною, а тепер незрозумілою політикою уряду зараховані в стан ворогів цієї держави, мають всі підстави переконатись, що йде рішуча безоглядна реставрація старого ладу не тільки в соціяльнім, але і в національнім розумінню.

6. Разом з загальним скасуванням горожанських вільностей повернулось і старе відношення до преси: цензурні заборони тяжать над живим словом, урядові ж відповідальні інформаційні орґани (як УТА) тенденційно переказують або фальсифікують факти життя, і преса втрачає вплив і значіння для населення; ширяться чутки і провокація. Забороняються і розганяються селянські та робітничі з'їзди, і в той же час надзвичайно опікуються з'їздами земельних власників, промисловців і капіталістів; навмисне і всупереч правді обвинувачують українську інтеліґенцію в большевизмі. Все це ще більше впевняє народні маси, що нова влада стоїть на сторожі не їх інтересів, а тільки веде безоглядний похід проти них, допомогаючи цим і тій деморалізації та дезорґанізації, що зараз так шириться.

7. Нарешті, сама центральна вища влада, вимагаючи льояльности від народу і народніх орґанів що-до своєї політики, видаючи закони і декляративні запевнення, разом з тим дає підстави впевнитись в своїй нельояльности, нещирости що-до своїх же роспоряджень: запевняючи, наприклад, народні самоврядування в доброзичливому відношенню до них, прилюдно обурюючись самуправством і ,усмотрѣніемъ' місцевих адміністраторів, вона таємно видає протилежного змісту циркуляри і роспорядження (Приклади: 1. Телеґрамма. Срочво. Секретно. Губерніальнымъ Старостамъ. Поручить Повитовымъ Старостамъ подобрать вѣрныхъ людей, которымъ было бъ возможно передать деньги, дѣла волостныхъ земствъ, подлежащихъ упраздненію въ ближайшемъ времени. Составить списки этихъ людей и о составленіи срочно сообщить мнѣ по телеграфу. Тов. Министра вн. дѣлъ Вороновичъ. 2. Циркулярно. Ґуберніяльним Старостам Української Держави. Повідомляю цим Ґуберніяльних Старост для відповідного роспорядження, що скликання земських зібрань до осени цього року я вважаю в сучасний мент не відповідаючим часу. В разі надзвичайної потреби зібрання можуть бути скликані не инакше, як з дозволу міністерства внутрішніх справ. За Міністра В. С. Вишневський. В. И. О. Дир. Департам. Гладировський). Маються певні докази такої політики і в инших галузях державного життя. Ці факти, а також те, що до влади прийшли люде, які завжди вороже ставились до українського руху, до Української Держави, поборювали її з усіх сил в імя ,единої неділимої Росії', що вславились обрусительною і антидемократичною діяльністю, цілком справедливо утворили в українськім народі ґрунт і підставу для повного недовірря і навіть ворожого відношення до гетьманського уряду широких народніх мас.

8. Незвичайними і погрожуючими тяжкими наслідками для спокою і будучини краю уважає З'їзд ті форми взаємовідносин, що суть нині між українським народом і німецьким та австро-угорським військом, а разом з тим і Центральними Державами. Політикою гетьманського уряду військо заприязнених нам Держав втягнено в боротьбу зводячих особисті і клясові рахунки аґраріїв з селянством; за допомогою німецького і австро-угорського війська робляться арешти, провадяться карні експедиції, насильства, реквізиції і т. и. Цілий ряд фактів та повідомлень з міст свідчать, що поки військо заприязнених нам держав не брало участи в згаданих актах насильства, до нього широкі кола населення України ставились прихильно і сприяли виконанню Україною своїх обовязків перед Центральними Державами. І зовсім инше відношення тепер, коли, піддаючись вказівкам і намовленням уряду і ґруп землевласників та промисловців, ґруп, для яких інтереси приязни України з Центральними Державами були завше чужими і навіть ворожими, війська держав ідуть, як їх аґенти, — народ зневірений, в розпуці й безпорадности зустрічає їх, як ворогів, зі зброєю в руках. Земський З'їзд має відомости, що в таких заколотах вбито багато селян і салдат заприязнених нам держав. З тяжким сумом і обуренням проти політики втрав-

лення дружнього нам війська ворогами українського народа і держави в боротьбу клясової помсти констатує З'їзд ці факти і гадає, що продовження такої політики неминуче потягне за собою нові ексцеси, конфлікти і нові невинні жертви. Це не в інтересах ні українського, ні дружніх народів. Виконання берестейського договору, що вже почало було налагоджуватись, зараз стало і не скоро стане можливим при таких умовах. Тому З'їзд в імени захования і зміцнення приязні з Центральними Державами рішуче вимагає усунення можливости втравлення війська заприязнених нам Держав в політику насильства, карних експедицій, арештів і т. и.

Всі ці сумні факти дійсности і особливо в цей грізний час, коли рішається доля України, впевняють нас в тім, що новий уряд не тільки не зменшив анархії, не встановив ладу і спокою, торжества права, закону і справедливости, а навпаки — політикою безоглядної реакції та реставрації старого ладу викликав нові хвилі анархії, заколотів, збройного повстання і стихійного аґрарного терору, викликав до себе повне недовірря і гостру ворожість широких кол людности і захитав підвалини Української Державности.

Тому Всеукраїнський Земський З'їзд вимагає:

1. Негайного припинення адміністраційного самоуправства і усунення всіх урядовців від нижчих до вищих, порушивших закони, з відданням їх під суд.

2. Відновлення протизаконно розігнаних народніх самоврядувань, негайного увільнення заарештованих земських та громадських діячів, або пред'явлення їм обвинувачень.

3. Негайного розвязання комісій по виробленню нових Земських і Мійських Положеній, спинення походу проти орґанів місцевого самоврядування і ґарантовання земствам, як народнім орґанам, можливости виконувати накладені на них народом і законом обовязки.

4. Повернення і повної ґарантії всіх горожанських вільностей.

5. Негайного розвязання сучасного кабінету і доручення особі, що користується довіррям широких кол українського громадянства і народніх орґанів, складення нового кабінету.

6. Негайного скликання Тимчасової Державної Законодавчої Ради з представників народніх та мійських самоврядувань, поповненої представництвом всеукраїнських центральних орґанізацій, політичних партій, професійних робітничих союзів, кооперативів, промисловців та спілки земельних власників — в кількости не більш половини складу Законодавчої Ради.

Відповідальности кабінета міністрів перед Законодавчою Радою.

7. Негайного призначення виборів і терміну скликання (не пізніще кінця 1918.) Українських Установчих Зборів, на ґрунті істнуючого закону,*) які мають встановити основні закони України.

Тільки при цих умовах і можлива дальша праця орґанів народнього самоврядування, відповідальна праця по скріпленню Української Держави в економично-господарськім та культурно-просвітнім напрямках, можливе встановлення ладу, спокою і порядку, захования заприязнених стосунків з Центральними Державами і зміцнення міжнароднього становища України. Дальше ж продовження вищою центральною владою політики антидемократичної, антинаціовальної та антидержавної загрожує тяжкими наслідками для спокою та судьби Рідного Краю і виключає всяку можливість співробітництва Народніх Самоврядувань з даною владою, і тому Всеукраїнський Земський З'їзд, як представництво Української Землі, в імени своїх обовязків перед народом складає з себе і народніх самоврядувань відповідальність за всі можливі наслідки розриву вищої центральної влади з народом."

*) Ухваленого Центральною Радою (прямі, рівні, загальні, таємні і пропорціональні вибори).

Підписали меморандум члени Президії Всеукраїнського Земського Союзу: С. Петлюра (с.-д.), М. Савченко-Більський, А. Новик і Уповноважені З'їзду: Ковтуненко (у. с.-р.), М. Левитський (с.-р.), Іванченко, Б. Пріснухин, О. Саліковський (с.-ф.), В. Прокопович (с.-ф.), К. Мацієвич (с.-ф.), Сидоренко, Д. Одрина (с.-р.).

Ґенерал Скоропадський у відповідь на зазначені в меморандумі вимоги збільшив терор проти земств.*) Почались ще більші, ніж до того часу, арешти українських громадських і зокрема земських діячів, в числі яких було заарештовано і С. Петлюру. Придивляючись до змісту, до основного тону меморандума, бачимо, що в сути річи З'їзд Земств вимагав того, на чім настоював часовий бльок соціялістичних українських партій (УПСР, УСДРП) в дні перевороту перед німецьким штабом, а саме: повної демократизації режиму, обмеження ґенер. Скоропадського в правах певною демократичною конституцією і скликання, на основі пятичленної демократичної формули, Установчих Зборів, чкі мали встановити основні закони Республики і скинути Скоропадського з гетьманства. В площині досягнення цих загально-демократичних вимог мислилось і розвязання національних потреб української демократії. Звичайно, ґенерал Скоропадський і поміщики та капіталісти, на яких він спирався, не могли погодитися на таке самогубство; вони були „реальні" політики і з меморандума земств витягли тільки одну науку для себе: арештами, вязницями, терором вбити і викорінити в самім зародку всяку можливість орґанізованого опору української демократії пануванню буржуазії. Одначе довший час українська демократія не тратила надії на досягнення своїх цілей в спільній боротьбі всієї демократії України, без національних ріжниць, як це заповідалось на Всеукраїнському Робітничому З'їзді, розігнаному ґенер. Скоропадським та Німцями. І тільки особливі, спеціяльні репресії гетьманського режиму проти української демократії та психоз україножерства, який охопив всіх Росіян на Україні і двигнув їх на активну боротьбу з усим, що носило ознаку українства, викликав в широких колах української демократії думку про необхідність гуртування своїх сил по національно-демократичній ознаці, для оборони в першу чергу національно-політичних революційних здобутків українського трудового селянства та робітництва.

В міру того, як зникало „всяке взаємне розуміння" між російською й українською демократією, в міру того, як московська демократія (за виключенням російських большевиків) все більше захоплювалась боротьбою з українською державністю, як ідеєю визволення українського народу від національного гніту, з українською культурою і оборонницею цієї ідеї і культури — українською демократією, в міру того, як російська демократія всю свою енерґію зосереджувала в „Русскомъ Союзѣ" і направила її на повалення української державности і відбудову єдиної Росії, хоч би ще й більш реакційної, ніж якою була гетьманщина, — в міру всього цього в правих колах української демократії почала вини-

*) Делеґація, що передала Скоропадському меморандум, мала з Скоропадським довгу і бурхливу розмову. Скоропадський розгнівано виправдував правительство і виявляв велике незадоволення з вимог земців.

кати навіть думка про примирення з гетьманщиною при умові де-якої демократизації лизогубівського режиму і виразного національного курсу політики Скоропадського.

Зазначену еволюцію в настроях української демократії легко простежити по тогочасній українській пресі. Ми наведемо тут де-які приклади що-до цього. Так „Робітнича Газета“, орґан Центрального Комітету УСДРП, писала в липні місяці (в статі „Перед провалляи“, ч. 315, 11. липня і ч. 317, 14. липня 1918.) про відношення до українського руху російських громадських кругів на Україні:

„Картина, яка малюється перед нами тут, ніяк не може бути названа втішною. Спостерігаємо перш за все зворушуюче обєднання у відношенню до української справи всіх російських течій на Україні... Вражає перш за все тенденція всіх російських течій цілком ізолювати себе від українського життя, як в національному, так і в краєвому змислі. Як були вони весь час чужоземцями на нашій землі, так і тепер, при нових змінених обставинах, вважають за краще лишитись на тому ж становищі. Всі інтереси і настрої свої звязують вони з Петербургом і Москвою...*) При своїй добровільній ізоляціь від українського життя звязує всі російські течії дика ненависте до українства. Спільна вона нині у всіх: с.-р. ‚Народное Дѣло‘ конкурує з ‚Голосомъ Кіева‘, користуючись всіма засобами і прийомами літераторів з київлянинської підворотні...

Чия ж вина є у тому неминучому вже в даний момент загостренню російсько-українських відносин на Україні? Чи справді винні ми, Українці, з своїм націоналізмом і шовінізмом, як змагаються запевнити нас в тому російські круги? Чи навпаки — українські діячі праві, коли вони корінь всього лиха бачать в природженому централізмі Росіян, неможливости для них стати на точку погляду пригнічених національностей?“

Відповівши на поставлене запитання, що винні не окремі політичні діячі чи партії, а обєктивні умови національних відносин на Україні, і що взагалі не шуканням злочинців можна розплутати справу російсько-українських відносин на Україні, „Робітнича Газета“, спинившись на тих обєктивних умовах, вказує далі на неукраїнський характер міст на Україні, а також на безробіття російської інтеліґенції на Україні в звязку з демобілізацією ріжних установ, що обслуговували фронт, а також напливом інтеліґенції з Московщини.

„Українізація життя, утворення української державности для всіх цих шукачів хліба і грошей (російської інтеліґенції) — пише далі „Роб. Газета“: утворює лише перепони в підшуканню посад. І серед цих кадрів україножерство розвивається і шириться самим швидким темпом... Зріст українського руху загрожує стану посідання всіх російських інтеліґентських ґруп на Україні: зменьшується попит на їх роботу коштом зросту попиту на роботу українську.“

Передбачаючи в майбутньому надзвичайне загострення національних відносин на Україні і можливість диких ексцесів на цім ґрунті, ґазета писала:

„Хто їх (ці екецеси) почне, хто явиться наступаючою стороною? Чи це будуть щирі Українці, з якої-небудь високо-патріотичної української орґанізації? Чи, навпаки: буде розпочато наступання в формі, скажемо, биття шибок в українському клюбі ‚високо-революційними‘ російськими с.-р-ами?...

*) Звичайно, не з червоними Петербургом і Москвою. Автор.

Та з чийого боку не роспочато було б ці ексцеси, вони лишаться однаково гидкими, однаково обурюючими. Єдина надія на змякшення й усунення до певної міри цих національних антаґонізмів це — діяльність і відповідна тактика с.-д. на Україні.“

Отже не єдиний національний український фронт, не творення „високо-патріотичних українських орґанізацій“, а „діяльність і відповідна тактика соціяль-демократії на Україні“, соціялістична інтернаціональна (в кращім розумінню цього слова) робота серед робітництва України — ось рецепт української демократії для змякшення і усунення національних антаґонізмів на Україні.

Та через недовгий час в позиції української соціяль-демократії помічаємо вже досить значні зміни: правиця партії тягла вже не тільки до єдиного українського національного демократичного фронту, але навіть і далі, в бік голого „українського державництва“, народження угодовства, примирення з гетьманщиною ціною збереження національно-політичних здобутків української нації. В статті „Розрухи на Україні“, „Робітнича Газета“ (ч. 346, 17. серпня 1918.), спиняючись на аналізі „розгонових суспільних сил“ на Україні і на питанню про можливі способи ліквідації збройних повстань і взагалі заколотів та розрухів на Україні і запровадження в краю спокою, писала:

„Приблизна клясифікація розгонових сил нинішніх розрухів, на вашу думку, мала б бути така:

1. елементи, незадоволені передусім характером соціяльної політики нашого уряду, а особливо його місцевих аґентів та адептів;

2. люде, котрі до того ж вважають, що й національна політика уряду йде всупереч інтересам українського національного відродження та української державної самостійности;

3. що керуються виключно зазначеними національними мотивами — ґрупа найменш численна;

4. грабіжники, вибиті з колії війною та революцією;

5. большевики в змислі от-того перманентного ґвалтовного ‚уравненія‘;

6. большевики, як прихильники пануючого в Московщині ‚ладу‘ та приєднання України до цієї большевистської Московщини;

7. ріжного роду ‚обєдинителі‘ (з Росією): тут і большевики, і ліві ес-ери, праві ес-ери, а навіть чорносотенці.

Звичайно, така клясифікація, як і завжди, є лише ідеальною; в дійсности провести різку границю між ріжними розгоновими силами розрухів не так легко; часто навіть комбінація їх набірає найдивовижнішого, коли не найдикішого вигляду. Проте все ж таки така клясифікація є конче потрібною, коли хочемо, щоби методи боротьби з розрухами були дійсними, а не приводили до як раз протилежних наслідків.

Отже, коли з останніми двома ґрупами — 6 і 7 — боротьба мусить провадитись без всякої пощади, коли з 4 та 5 боротьба має бути твердою і рішучою, то з трьома першими безперечно можна дійти до порозуміння, а навіть повернути їх проти всіх останніх.

...Наше правительство само позбавляє себе тої зброї, котрою воно моглоб запровадити спокій в змученій країні, збільшити свої сили до боротьби з ворогами української держави. Ми вже казали, що цих результатів можна було б осягнути, залишаючись навіть при тій проґрамі, прихильником котрої визнає себе нинішнє правительство.“

Тут вже бачимо позицію, яка мало чим ріжнилась від позиції „Русскаго Союза“ і русскої демократії на Україні: в парі з національно-політичними, державницькими домаганнями української демократії йшла соціяльно-економична реакція. Це вже була плятформа не Всеукраїнського Земського Союза, а єдиного українського національного фронту, плятформа, до якої могли приєднатись не тільки українські хлібороби-демократи, але навіть правіщі, більш реакційні ґрупи. Це була спроба перекинути місточок між єдиним національним українським фронтом і гетьманщиною, спроба співробітництва з буржуазією, спроба спільної з ґенералом Скоропадським та поміщиком Лизогубом „боротьби з ворогами української державности“. Наївна, нездійснима і контрреволюційна спроба, яка залишилась на папері, а все ж характерна для тої еволюції, яку переживала українська демократія в великій мірі під впливом і через національний шовінізм та дике україножерство російської демократії на Україні.

Зі спроб „співробітництва“ з гетьманом, звичайно, нічого не вийшло і не могло вийти; робилися вони більш персонально, кабінетними людьми, інтеліґентами і звичайно ніколи не мали співчуття в широких робітниче-селянських масах України, що збройно, страйками й иншими способами вели нещадну боротьбу з диктатурою буржуазії та поміщиків; не пасували вони і реакційній україножерній гетьманщині, хоч вона була і не від того, щоб скористуватись силами української демократії для боротьби з большевиками і прихильниками „от-того перманентного ґвалтовного урівняння“. Та все ж ідея утворення єдиного національного фронту (демократичного, бо инакшого й не можна було утворити, коли малось на увазі спертися на українське робітництво та селянство — єдиних надійних оборонців українського національного визволення, української культури і державности) знаходила собі все більше прихильників в широких колах української демократії.

В результаті змагань правиці української демократії до обєднання було перетворення Українського Національно-Державного Союзу в „Український Національний Союз“. До Національно-Державного Союзу приєднались инші українські ґрупи, в тому числі й УСДРП та окремі особи з УПСР (центральної течії). Було вироблено спільну плятформу (зафіксовану в Статуті Союзу), викинуто з Союзу гетьманців „хліборобів-демократів“, та змінено разом з цим і саму назву Союзу (з Національно-Державного на Національний).

В „Статуті Українського Національного Союзу“ (оголошеному на початку серпня 1918.) читаємо:

„§ 1. Мета Союза: а) утворення міцної самостійної Української Держави; б) боротьба за законну владу на Україні, відповідальну перед парляментом; в) боротьба за демократичний виборчий закон у всі установи (по пятичленній формулі); г) оборона прав українського народу і української держави в міжнародній сфері.

§ 2. Для здійснення цієї мети Союз орґанізує українську політично-громадську волю і, репрезентуючи її, вживає всіх відповідних заходів для її виявлення і реалізації, як в межах України, так і по-за межами її.

§ 3. Український Національний Союз складається з представників усіх політичних українських партій і української селянської спілки на парітетних основах (по 3) і з українських громадських, наукових і професійних орґанізацій також на парітетних основах (по 1).

§ 4. Філії Союза закладаються по ґуберніяльних і повітових містах та инших пунктах на таких же основах, як і центральна орґанізація. Філії підлягають центрові, який може мати при них своїх уповноважених.

§ 5. Для виконання постанов Союзу (Ради Союзу) і для репрезентації Союза Рада вибірає президію. В склад президії входять представники всіх партій по одному і два представники від усіх инших орґанізацій, які входять в склад Союзу.

§ 6. Кошти Союза складаються з внесків партій і орґанізацій, які входять в Союз; їх форма і розміри встановляються Союзом (Радою).

§ 7. В своїй діяльности президія, філії, комісії й инші орґани Союза керуються відповідними інструкціями Ради.

§ 8. Законодавчим орґаном Союзу є загальні збори його, які вважаються правомочними, коли на них представлено не менш ½ партій і орґанізацій, записаних до Союза, і скликаються в міру потреби.

§ 9. Постанови Союзу (Ради) обовязкові для членів усіх вступивших до Союзу партій і орґанізацій.

Примітка: партія чи орґанізація, не згідна з постановою зборів, може заявити, що це питання для неї принціпіяльне, і за винесену по ньому постанову та її виконання партія чи орґанізація на себе відповідальности не бере.

§ 10. Постанови Союзу приймаються простою більшістю голосів."

Заснования Національного Союзу вважалося в „поміркованих" українських кругах фактом великої політичної ваги. А. Ніковський (перший голова Союзу, укр. соц.-фед.) писав (в „Новій Раді") про значіння Союзу:

„Український Національний Союз треба вважати за останій час явищем найбільшого почуття національної самоохорони. В Український Національний Союз входять українські соціялісти-революціонери, *) соціяль-демократи, соціялісти-федералісти, трудовики, соціялісти-самостійники; потім в Національнім Союзі представлені такі орґанізації: селянська спілка, всеукраїнська вчительська спілка, юридичне товариство, союз залізничників, почтово-телеґрафний союз, лікарська спілка, галицько-буковинська рада, холмський комітет, кирило-методієвське брацтво і мають увійти: центральний кооперативний комітет, бюро професіональних союзів, ‚селянська громада', центральна ‚Просвіта', всеукраїнський земський союз, спілка лікарських помічників, політичний ‚Червоний Хрест' та инші орґанізації. На провінції вже засновуються філії Національного Союза....

Плятформа Національного Союза може бути без жадного примусу прийнята всіма свідомими громадянами України. А порозуміння всіх українських партій — від лівих до поміркованих — і орґанізацій — від пролетарських до конфессійних, — окрім того, що обєктивно вказує на небезпечне становище національної справи для українського народу, ще й являється дуже позітивним знаком української солідарности і живої енерґії тих сил, які вважалися приспаними чи ослабленими.

Від нині український національний фронт можна вважати єдиним, цілим, і тепер, в цю хвилю, коли скінчилася орґанізаційна стадія в центрі, настав час провадити реальну роботу: з одного боку — треба орґанізувати провінцію для державної роботи, а з другого — повести ту політичну лінію, котра наблизить нас до здійснення плятформи Союза. Головні чинники політичної рівноваги на Україні: п. гетьман і Німці повинні зрозуміти державну рацію основних домагань Національного Союза і знайти якесь порозуміння, котре привернуло би народні маси до свідомої участи в державнім українськім будівництві. Сама по собі плятформа Національного Союза являється певним компромісом українського орґанізованого громадянства, далі якого воно не може піти, тому незалежно навіть від всяких політичних порозумінь і реальної

*) Центральна течія. Автор.

політики, Національний Союз матиме своє внутрішнє велике національне значіння при всяких політичних бурях і можливих поворотах колеса історії.“

Початки орґанізації Союза, початки його роботи, настрої обєднаних в Союзі українських громадських кол живо нагадували перший період української революції, перші орґанізаційні прояви її. Здавалось, історія повторюється, з тою тільки одміною, що тоді доводилось мати до діла з Временним Правительством і московською демократією, а тепер — з правительством Скоропадського-Лизогуба і тою ж самою російською демократією, що зовсім нічого не навчилась за революцію. Як і тоді, так і тепер В. Винниченко (другий голова Союза — з 18. вересня) виступив щирим провідником і вдохновителем єдиного українського національного фронту (видно, теж не зовсім добре зрозумівши науку недавнього минулого).

В статі „Рано втомлюватись“ („Роб. Газ.“ ч. 369, 17. вересня) В. Винниченко писав про значіння єдиного національного українського фронту:

„В початку нашого визволення ми йшли дружним єдиним національним фронтом, цупко, міцно взявшись за руки. Нас пробували ‚брати-товариші‘ розєднати, розбити. Вони нас всякими способами шпиґали, шарпали за руки, розтягали, сварили, їм треба було прорвати наш фронт. Це не вдалось їм, і через те удалась наша справа — національно-державне визволення нашого народу.

Тепер на поміч ‚братям-товаришам‘ шугнули ‚брати-реакціонери‘. Збившись у дружну зграю, вони неотступно ідуть за нами, хапають за ноги, виють, наскакують і жадно ждуть слушного часу, коли можна буде накинутись і загризти, заклювати, розшматувати нас. Ні, ні, небезпечно сідати, розлучатись. Навпаки, ще тісніще треба зєднатись, збитись в один непреривний фронт. Коли впочатку нашої трудної путі нам це було необхідно, то тепер тим паче мусимо йти разом.

І ми, соціяль-демократи, мусимо, може, більше, ніж хто. Для нас національне визволення — найреальніща потреба . . . Ми, соціяль-демократи, мусимо так само, як і весь час нашої боротьби за волю, виявляти найбільше енерґії й завзяття. Як в Центральній Раді ми не давали провокаційним рукам розірвати наш фронт і тим знесилити нас, так і тепер мусимо скріпляти, зміцняти, електризувати своїм духом зтомлені ряди наших національних товаришів. Так само, як тоді, так і тепер, не поступаючись нічим з своєї проґрами, зєднавшись на певних умовах в ‚Національний Союз‘, ми мусимо дбати про те, щоб ні одне місто, містечко, село, ні один куточок загроженої, оточеної ворогами України не лишився не зєднаним в цю всенаціональну орґанізацію. На нашу мову, на нашу душу й тіло роблять отвертий замах. Вовки вже настільки ‚обнаглѣли‘, що хапають за ноги . . .

Треба рятувать Рабиню-Матір, оточену розлюченою зграєю »братів«.“

В. Винниченко висловлював в данім випадку погляди і настрої, безумовно, дуже широких кругів української демократії. По-за ідеольоґією „єдиного національного фронту“ стояли тільки ліві революційні українські соціялістичні ґрупи, до з'ясування позиції яких ми перейдемо пізніще.*) Українські соц.-революціонери центральної течії (що в той час не мали свого орґану) наближались своїми поглядами до українських

*) Рішення Центрального Комітету Української Соц.-Дем. Робітничої Партії про входження соц.-дем. в склад „Національного Союза“ викликало замішання і де-яке незадоволення на місцях, в наслідок чого „Роб. Газета“ (ч. 385, 8. жовтня 1918.) вмістила в цій справі спеціяльну статю під назвою „Національний Союз і українська соціяль-демократія“, в якій пояснювалось, що входження партії в союз не мусить тягти відмовлення від власної орґанізації і клясової тактики“.

соціяль-демократів, хоч і ставились до Союзу більш критично і з меньшим захопленням, ніж останні. М. Шаповал і де-які инші члени партії, що входили в склад Союзу, провадили там роботу більше на власну відповідальність, ніж після директив партії. Подібну до соц.-рев. позицію займала і Селянська Спілка, що була під впливом соц.-рев. центристів (і видавала свій орґан — „Народню Волю“). Инші ґрупи (не торкаючись пролетарських орґанізацій) вкладали в ідею єдиного національного фронту зовсім поміркований зміст, маючи на меті дійти цим шляхом не стільки до цілковитого знищення гетьманського режиму і встановлення парляментаризму і демократизації всіх орґанів влади, скільки пристосовання гетьманщини до своїх дрібнобуржуазних ідеалів і навпаки — себе до гетьманщини.

Повставши до життя, Національний Союз швидко набрав помітного політичного значіння. Популярність його в демократичних українських колах почала швидко зростати, на рахунок, звичайно, не його революційности (вона була досить поміркованою), а поміщицько-капіталістичного терору та московського шовінізму на Україні.

Про конкретні факти з діяльности Національного Союзу скажемо пізніще. Тепер же зазначимо тільки, що Союз дійсно став осередком леґальної, опортуністичної боротьби частини української дрібної буржуазії і правого крила демократії з гетьманщиною в напрямку українізації демократизації останньої.

13. Позиція і тактика лівої (революційної) частини української демократії. Ми вже вказували в свій час на те, що гетьманський переворот приспішив і скристалізував той поділ української демократії на ліве, соціялістично-революційне, і праве — поміркованo-опортуністичне крило, який намітився і дозрів в процесі української революції. В процесі боротьби з гетьманщиною поділ цей поглибився і скріпився. В той час, як праве крило стояло на опортуністичній, угодовській позиції, вважало революцію переможеною і ліквідованою і відповідно до цього прихилялось до леґальних форм боротьби з диктатурою буржуазії, закликало працюючі маси до „малих діл“ (культурно-орґанізаційної роботи, боротьби за 8 годин. робітничий день, право коаліцій, за демократизацію орґанів самоврядування і т. п.) і примирення з гетьманщиною, як з фактом, — в цей самий час ліве крило стояло на непримиримій, революційно-клясовій позиції, одкидаючи всяке угодовство, всяке примирення з гетьманщиною і підготовляючи робітниче-селянські маси до насильного революційного повалення диктатури буржуазії на Україні. З точки погляду політичної орґанізації, це крило багато в чому уступало правиці. Орґанізованою силою виступали в цей час тільки українські соціялісти-революціонери (ліва течія, що була тоді офіціяльною партією), коли не говорити про українські елементи в російській соц.-дем. партії (большевиків) на Україні.*) Українська соціяль-демократія ще не виділила з себе сталого орґанізованого лівого політичного ядра: окремі особи

*) Рос. соц.-дем. роб. партія (больш.) на Україні перенесла в цей час центр своєї роботи до Московщини, і про роботу її там ми згадували в II томі „Зам. і матер“.

і ґрупи так званих незалежних доперва робили спроби сепарації від офіціяльної української соціяль-демократії і теоретично-ідеольоґічного обґрунтовання своєї революційно-клясової позиції. Через це нам доводиться спинитись тут докладніще лише на УПСР, яка мала в часі гетьманщини свої орґанізації в центрі і на місцях, видавала (нелеґально) свій орґан — неперіодичний тижневик „Боротьба“, відбувала конференції, одним словом, була активним політичним чинником, відгукувалась, коли не на всі, то хоч на головніщі прояви тогочасного суспільного життя.

Зайнявши ще на IV З'їзді Партії (в дні гетьманського перевороту) непримириму позицію що-до гетьманщини, українські ліві соц.-рев. послідовно стояли на ній і далі. Матеріял до зрозуміння цієї позиції дає так звана „Плятформа Центрального Комітету Української Партії Соціялістів-Революціонерів (розуміння сучасного менту і тактика партії)“, ухвалена Центральним Комітетом Партії 3. червня 1918. року. Подаємо тут зміст цього інтересного документа:

„I. Центральний Комітет Української Партії Соціялістів-Революціонерів, оцінюючи сучасний мент, констатує, що:

1. Революція на Україні переживає нині велику кризу занепаду. Буржуазія України, поміщики і капіталісти-промисловці, обєднавшись з дрібно-буржуазними колами — куркулями-власниками, за піддержкою інтернаціональної буржуазії — німецької, російської, польської й иншої, — опершись ни силу німецького імперіялізму, повела контрреволюційний наступ, який закінчився так званим державним переворотом в квітні ц. р.

2. Контрреволюція зі ставлениками інтернаціональної буржуазії — гетьманом та його правительством звела на нівець всі здобутки року української революції. Найбільше завойовання національного руху на Україні — Українську Народню Республику з національно-персональною автономією — знищено. Скасувавши всі політичні й громадянські свободи, виборені революцією, зруйнувавши всі орґанізації трудового люду, реакціонери встановили монархичну державу, яка стоптала і всі соціяльно-економичні реформи, а передусім найбільші з них — соціялізацію землі та робітниче законодавство.

II. Центр. Комітет УПСР, зважаючи на той розмах і характер, які прибрав революційний рух на Україні, надаючи велике значіння більш ніж року революційного виховання мас — з одного боку, з другого — зважаючи на неминучість революційного розвязання міжнародньою демократією тягара всесвітньої завірюхи, — розглядає сучасну реакцію на Україні, як тимчасовий занепад революції, причинами якого являються:

1. Відсутність міцних орґанізацій в центрі і, що головне, на місцях, які тільки й могли бути опорою революційного руху і в потрібний момент дати належну одсіч контрреволюції;

2. Однобока національна політика Української Центральної Ради, від якої з самого початку українська демократія вимагала відповіді на цілий ряд соціяльних запитань, конкретизація і повне розвязання яких тільки і могло утворити ґрунт для обєднання всього українського трудового люду круг своїх провідних орґанів і навпаки — зволікання яких, разом з виключно національним курсом в політиці, викликала недовірря в масах і большевицький рух, як реакцію на тогочасне становище;

3. Руйнуючий большевицький похід на Україну, який розбив і здеморалізував трудові верстви громадянства, який своїм нерозумінням національної справи і централізмом викликав шовінізм в народніх масах, утворив ґрунт для національного сепаратизму і державництва та їх угоди з німецькою мілітарною силою, з ліквідацією якого (походу) неминуче були зруйновані або й ліквідовані орґанізації революційної демократії на Україні;

4. Гнучка і непевна внутрішня політика Малої Ради та її правительства — ради народніх міністрів, що хиталась між дрібнобуржуазними та трудовими клясами суспільства, подаючи можливости для прискореної орґанізації реакції, відходячи чим далі більше від революційної демократії і не даючи їй змоги орґанізуватися, під значним впливом-натиском в цьому напрямкові на український уряд інтернаціональної, з окрема німецької імперіялістичної буржуазії;

5. Недопустима і злочинна, з точки погляду міжнародного соціялізму, спілка українського уряду з німецьким мілітарізмом дискредитувала Українську Центральну Раду в очах широких трудових верств, компромітувала саму ідею національного визвольного руху і українські соціялістичні партії, деморалізувала українську демократію, обективно вела до ліквідації всіх завойовань революції — відкрила широке поле на Україні для діяльности інтернаціональної реакції, що в особі німецької буржуазії, опираючись на баґнети австро-німецького війська на Україні, користуючись відсутністю військової сили Республики і браком міцних орґанізацій демократії, одверто виступила на допомогу бужуазії в її боротьбі проти земельної реформи та инших соціяльних реформ, переслідуючи свої цілі, а саме: а) перетворення України в свою кольонію; б) відібрання назад всіх своїх уступок Берестейського миру, заключеного під натиском військових обставин на західньому фронті, і бажання в спішному порядку використати політичні обставини в Росії з метою знесилення свого імперіялістичного противника; в) утворення на Україні фіктивно-автономного уряду, який би послушно виконував всі вказівки з Берліну в напрямі політичної та соціяльної нівеляції з метрополією; незадоволеність видимостю ліберально-демократичної політики Української Центральної Ради і острах того, що зі скликанням Українських Установчих Зборів може ця політика змінитись в бік революційного демократизму; г) бажання не допустити до революційних виступів трудові кляси Німеччини, приспати їх військовими, ‚визвольними‘ та економичними перемогами німецької держави, щоб цупко тримати її в руках імперіялістичної мілітаристичної буржуазії;

і 6. Відсутність піддержки революційному рухові на Україні з боку міжнародньої демократії, яка, будучи роз'єднаною з часів війни і зруйновання II Інтернаціоналу, не спромоглася дати належної орґанізованої одсічі солідарізованим виступам чорного інтернаціоналу проти червоного.

III. Центральний Комітет УПСР, зазначаючи, що революційний рух на Україні мусів збочити і вступити в цю свою фазу занепаду через хибну політику попередніх офіціяльних керуючих орґанів революції, через зруйнування орґанізацій демократії, а головне через безпосереднє втручання в хід подій сторонніх до цього часу чинників, через брак орґанізації міжнародньої демократії, розєднаної штучно-державними кордонами і війною, а через те відсутністю солідарізованих її виступів, гадає отже, що повна успішність боротьби трудового люду проти теперішньої реакції за своє політичне, національне та соціяльно-економичне визволення можлива лише тоді, коли ця боротьба буде спіратися на клясово та політично свідомі демократичні орґанізації на Україні і провадитиметься в повному контакті з демократією инших країн, в першу чергу центрально-европейських держав, з якими звязав Україну хід історичних подій, — коли демократія цих держав підтримає в тій чи иншій мірі революційний рух на Україні з готовністю виступити в одверту боротьбу з своєю буржуазією.

Українська революція, будучи не тільки політично-національною, а й глибоко соціяльною революцією, що з самого початку стреміла перетворитися в міжнародню революцію, поставила своїм політичним гаслом необмежену федерацію республик (що відносно України мало здійснитись шляхом постанови Українських Установчих Зборів), — несприяючими обставинами примушена була залишитись в національних рямцях і в цім наближалась вже до свого завершення і закінчення. Привнесення ж тепер до неї елементу міжнародности невмолимо штовхає її на цей шлях, шлях відновлення боротьби за здійснення своїх льозунґів — за збудування соціялістичного інтернаціоналу, ліквідацію всесвітньої війни, в яку зараз втягується українська держава, за скликання Українських Установчих Зборів, за Землю і Волю, за Федерацію.

Стоючи на старій позиції партії, зазначаючи, що гасло самостійности, як самоціль — являється лише зброєю в руках реакційної буржуазії, Центральний Комітет Української Партії Соціялістів-Революціонерів вважає, що державницькі змагання, необхідно звязані з імперіялістичними тенденціями, ослабляють клясову боротьбу працюючих і неминуче вступають з нею в конфлікт, через що незалежність держави не може бути конечним гаслом трудового люду в його боротьбі, а лише тактичним засобом для досягнення всесвітньої федерації.

IV. 1. Центральний Комітет УПСР, виходячи з усіх вищезазначених мотивів, буде — в революційній боротьбі за визволення українського трудового люду — координувати свої виступи з виступами міжнародньої революційної демократії, завязавши найтісніщі зносини в першу чергу з соціялістичними партіями Німеччяни, Австро-Угорщини, Великоросії, Польщі та инших сусідніх держав, і додержуватись неухильно клясової тактики, що спірається на революційні орґанізації трудового люду України, без яких ніяка боротьба, ніяке повстання не можуть мати позітивних наслідків і які міцними будуть тільки тоді, коли орґанізовуватимуться під спільними гаслами, здійснення яких провадитиметься однаковою тактикою.

2. З огляду на те, що погрозою революційної боротьби може явитися також імперіялістичний, освічений деспотизм, коли німецька бюрократія піде на заздалегідь розраховані політичні і навіть соціяльні уступки в своїй східній політиці в бік української демократії з метою приспати революційну енерґію трудових мас, — Центральний Комітет УПСР до подібних компромісів ставиться неґативно, непримиримо ставиться до реакційно-буржуазного гетьманського уряду і висловлюється рішуче проти всякого угодовства з теперішньою політикою та входження в гетьманський уряд демократичних елементів.

3. Зважаючи на те, що передчасні виступи окремих сел і волостей приводять лише до перемоги над ними реакційної мілітарної сили, а в наслідок цього — підривають віру в революцію, вносять дезорґанізацію і деморалізацію в маси, викликають марну і навіть шкідливу трату революційних сил, — Центральний Комітет УПСР буде утримувати селянство від таких неорґанізованих виступів.

4. Стоючи на позиції міжнароднього соціялізму і спільности інтересів працюючих всіх націй і країн і не визнаючи за метод клясової боротьби шляху війни з утворенням військових фронтів, що неминуче розєднує і нищить сили самої демократії, засуджуючи озброєний похід большевиків (московських) на Україну, Українська Партія Соціялістів-Революціонерів буде боротися проти демаґоґічних гасел, розрахованих лише на роспалювання національної ворожнечі, гасел виключно військового повстання і оружної боротьби проти німецького війська на Україні, а закликатиме до боротьби по внутрішньому, клясовому фронту.

5. Виходячи з того, що австро-німецьке військо в ряді карательних експедицій і душителів народніх революцій не може бути довго триманим, що з розвіянням завойовницьких ілюзій в ньому неминучі заворушення, а з ними заворушення і в самих Центральних Державах, Українська Партія Соціялістів-Революціонерів буде вести в цьому напрямку пропаґанду і орґанізацію серед чужоземного війська на Україні

6. Ставлячи метою викликати революцію, яка забезпечить всі вимоги українського трудового люду, УПСР з одного боку — вестиме невпинну і активну аґітацію і боротьбу в цьому напрямкові, дезорґанізуючи реакцію, її уряд, військову та політично-соціяльну опору в центрі і на місцях, гуртуючи дезорґанізаторські, партизанські відділи, що активно боронитимуть ідею соціялізації землі, стоятимуть на сторожі волі, не даючи змоги імперіялістичній реакції затемнювати клясову свідомість видимими (показними) благами; з другого боку — одночасно провадитиме пропаґанду, підготовку та орґанізацію революційних центрів селянства і робітництва (земельні комітети, фабрично-заводські та залізнодорожні комітети, ради робітничих та селянських депутатів, революційні комітети), щоб з гаслом рево-

люційного повстання солідарізованим і одностайним та одночасним виступом в центрі і на місцях, разом з орґанізовано переведеним страйком, провалити реакційний уряд і захопити владу в руки демократії.

7. Маючи на увазі те, що, доки соціялістичні партії уявлятимуть з себе лише орґанізовану меньшість і доки міжнародня соціялістична демократія не утворить одного орґанізованого цілого — не може бути переведений повний соціяльний переворот, не може бути соціялістичної революції і диктатури трудової демократії в окремих країнах, Центральний Комітет УПСР вважає, що передача влади трудовому люду в особі рад робітничих та селянських депутатів можлива лише як на короткі часи революційного піднесення — оскільки революція твориться лише трудовим людом і на орґанізації його спірається, оскільки не забезпечені ще здобутки революційного руху і не переможена реакція. — одночасно ж з тим має підготовлятись перехід формальної влади місцевим саморядуванням, обраним по пятисловній формулі, і парляменту в центрі, першим з яких мусять бути Українські Установчі Збори.

8. Констатуючи сприяючий для революційної роботи ґрунт і настрій серед трудових мас, зазначаючи, що гасло Українських Установчих Зборів являється нині тим гаслом, яке революціонізує маси, Центральний Комітет УПСР вважає за необхідне, щоб Українські Установчі Збори зібралися і відкрилися як в найближчому часі, висловили своє відношення до сучасних подій, звернулись до демократії всього світу з відозвою-протестом, з закликом до революційної боротьби проти інтернаціональної реакції та гетьманської влади, до обєднання всієї української демократії в її боротьбі за землю і волю.“ *)

Не будемо аналізувати тут цієї „плятформи“, звернім увагу тільки на одну точку її, а саме на ту, яка торкається відношення партії до російських соціяль-демократів большевиків та їхньої політики на Україні і яка кидає світло на розвиток соціялістично-революційної думки на Україні. Прийнято було в ті часи і пізніще твердити, що лівиця української демократії просто копіювала (вдало чи невдало) російських комуністів. Одначе дальший розвиток української революції і зазначена точка в „Плятформі Ц. К. УПСР“, свідчать, що українська соціялістична думка розвивалась власними шляхами, хоч і користувалась при цім багатими надбаннями всесвітнього, а в тому числі і російського соціялістичного руху. Як бачимо з „Плятформи“, лівиця українських с.-р. гостро засуджувала похід московських большевиків на Україну і то не тільки з тактичних міркувань, але й через ріжне розуміння моменту, через ідеольоґічне росходження з партією большевиків. Партія обстоювала формально парляментарний демократизм, визнаючи радянську форму влади умовно, лише на час загостреної клясової боротьби.

Додатком до наведеної „Плятформи“ являється постанова Ц. К. Партії (від 3. червня) в справі внутрішньої тактики партії, якою роспускалися і ліквідувалися (з огляду на переслідування соціялістичних орґанізацій гетьманським урядом) всі дотогочасні леґальні орґанізації партії і партія переводилась на нелеґальний стан, а також санкціонувалась необхідність політичного терору партії проти „найшкідливіщих

*) „Боротьба“ — Орґан Ц. К. УПСР, ч. 1, Серпень (н. ст.), 1918. Рік видання 4.

і найвпливовіщих представників реакційної деспотії в центрі і на місцях, як рівно і представників інтернаціональної контрреволюції на Україні.“ *)

Таким чином, між правицею і лівицею було дуже глибоке росходження, яке творило з двох частин української демократії два майже цілком ворожі табори. Ясно, що всі спроби правиці української демократії дійти до якогось порозуміння з ґенералом Скоропадським чи з німецькими ґенералами, всякі форми леґальної, так би мовити, парляментарної боротьби з диктатурою буржуазії, засуджувались лівицею, як угодовство і зрада соціялістично-революційним ідеалам та як зламання клясової пролетарсько-селянської тактики. Замісць порозуміння з ґенералом Скоропадським та з німецькими ґенералами, лівиця шукала порозуміння з революційно-соціялістичними ґрупами Европи та зокрема з німецькою демократією. Маючи тверде переконання, що панування контрреволюції на Україні являється тимчасовим і що соціяльно-економичне, й разом з тим і національно-політичне визволення українського народу прийде тільки в наслідок перемоги працюючих мас всього світу над всесвітньою буржуазією, лівиця української демократії не надавала позитивного значіння гетьманській державности навіть з національної точки погляду і висміювала та засуджувала всі заходи правиці коло „українізації“ чи демократизації цієї державности.

---

*) „Політичний терор, — говорилося в постанові, — випливає з поглядів революційного соціялізму на ролю людської особи в історії; на вього нам дає право недавнє революційне минуле і сучасне . . . Систематичний терор, сполучений з иншими формами одвертих масових виступів (робітничих страйків, селянських аґрарних заворушень, демонстрацій, саботажу то що), набірає величезного значіння: він веде до дезорґанізації ворога. Крім дезорґанізаційної ролі, терор одночасно послуговує пропаґуванню й аґітації, уявляючи з себе форму одвертої боротьби, яка проходе перед очима всього народу, руйнує авторитет уряду і викликає до життя нові революційні сили . . . Нарешті, терористична діяльність нелеґальної революційної партії є засобом самооборони і охорони орґанізації від шкідливих елементів, шпигунства та зрадництва. Терористична діяльність припиниться тільки після перемоги над реакційним деспотизмом і повного відновлення всіх політичних громадянських свобід.“ Чи дійсно УПСР виконувала в часи гетьманщини індивідуальні терористичні акти, не відомо. Помітний терористичний акт тих часів, а саме вбивство в Київі 30. липня 1918. командуючого ґрупою німецьких військ на Україні ґенерал-фельдмаршала Айхгорна, був доконаний російським лівим соц.-рев. (з постанови Ц. К. Партії) Б. Донським (Б. Донського було спіймано і публично повішено Німцями в Київі ж 10. серпня). Інтересне відношення виявили до факту вбивства Айхгорна ріжні верстви і ґрупи українського суспільства. Само собою розуміється, що ґенерал Скоропадський оголосив з цього приводу спеціяльну грамоту, в якій вихваляв заслуги Айхгорна перед українським народом; німецьке командування шляхом військових наказів зарядило жалобу по всій Україні і в де-яких місцях (Київ, Житомир) ввело стан облоги. Головний Комітет Партії Соціялістів-Федералістів виніс спеціяльну постанову в справі вбивства Айхгорна, якою засуджував вбивство, як злочин, і висловлював співчуття „німецькій державі“, підкресливши, що „вбиство зроблено чужинцем — ворогом українства.“ „Робітнича Газета“ вмістила аж в двох числах передові статі з приводу вбивства з підкресленням, що вбивства міг доконати тільки ворог української держави, не-Українець. Спеціяльні українські делеґації одвідали німецьких ґенералів і висловили їм своє співчуття та заманіфестували непричетність Українців до вбивства. Зовсім окремо від цього українсько-патріотичного табору стояли укр. с.-р. (ліві), які похвалювали вчинок рос. с.-р. і ганьбили правицю української демократії за її запобігання перед Німцями, затушкування соціяльно-політичного характеру вбивства і умисне підкреслювання національного моменту в цій справі.

Вже в першому нелеґальному числі „Боротьби“ (ч. 1, серпень 1918.) українські с.-р. в статі „Угодовці“ писали з приводу Меморандума Всеукраїнського З'їзду Земств до гетьмана:

„Все там (в меморандумі) єсть. Одне тільки забули панове земці — це сказати хоч словечко, що вони не визнають самої гетьманщини, забули про те, що ‚пан гетьман‘ — узурпатор і ставленик чорної сотні, ворог смертний українського народу. Та, мабуть, і не забули, а просто готові пійти поруч не то що з ‚ясновельможним‘, а з самим дідьком по дорозі до влади і за сочавичну юшку участи в ‚державній роботі‘ продати своє первородство, свої політично-соціяльні гасла і, головне, — допомогти інтернаціональним феодально-дворянським і буржуазним колам прикрити їх чорну роботу ‚демократичною‘, жовто-блакитною киреєю.

... Легко зрозуміти, чому всі оті ‚соціялісти‘ і ‚демократи‘, котрі в часи революційного підйому викидали самі ‚большевицькі‘ гасла, аби вдержатися при владі, тепер так легко ‚отряхають прах‘ своєї революційности; одне тільки являється незрозумілим: кого хочуть обдурити українські тонкі політики, удаючи невинних немовляток, котрі не знають, що гетьман — це маріонетка в руках чорносотенних аґраріїв та інтернаціональної буржуазії, що сам ‚пан гетьман‘, навіть розчулившись своїм патріотичним серцем від плаксивого припадання українських ‚політиків‘ до його ‚ясновельможного‘ плеча, зможе уділити їм посади хіба своїх камердинерів, конторщиків, найбільше — управляючих власними маєтками, але ніяк не більше, і що, нарешті, чорні сили, котрі стоять за гетьманом, поки вони мають силу в своїх руках, не потрібують льокаїв з жовто-блакитними стрічками, а звернуться до них за піддержкою в той момент, коли сили у чорного інтернаціоналу будуть за слабі проти сил працюючих. Чи українські ‚демократичні‘ політики бачать вже ту слабість ‚чорних‘ і хочуть піддержати їх панування за ласий шматок з панського столу? А коли так, то зірвіть із себе, панове угодовці, соціялістичні і демократичні ярлички і не дивуйтеся, що нарід в час перемоги над ворогом прожене разом з господарями і їх вірних слуг. Не той тепер час, щоб ‚опозиція короля‘ когось обдурила.“

Коли ж утворився Український Національний Союз, українські с.-р. (інтернаціоналісти, як вони себе називали) повели проти нього рішучу боротьбу.

„Наше розуміння національної справи, продиктоване основними постулятами міжнародного революційного соціялізму та виразно формуловане проґрамом УПСР і постановами партійних орґанів, — писала „Боротьба“ (ч. 2, жовтень 1918.) в статі „Український Національний Союз“, — проводить різку межу поміж УПСР з одного боку і тими національно-демократичними, буржуазними та псевдосоціялістичними партіями та орґанізаціями, які створюють так званий ‚Український Національний Союз‘.

Як гола ідея ‚утворення міцної самостійної української держави‘ (‚Статут У. Н. Р.‘, § 1, п. а) прикрита лише фіґовим листячком куценького лібералізму (п. п. б і в в § 1), так і тактика Союзу, що виявилась досі в оббиванні порогів німецької влади та у мудрих політичних комбінаціях, які переслідують мету українізації сучасної реакції, замісць боротьби з нею, — не тільки виключають для УПСР всяку можливість співробітництва в ‚Союзі‘ (в центрі і в його філіях на місцях), але й ставить завданням партійних орґанів та усіх членів партії рішучу боротьбу з впливом ‚Союзу‘ на трудівничі маси, невпинне роз'яснення дійсного змісту ‚істинно-українських‘ ідей цих ‚союзників‘ та пропаґанду партійної точки погляду на проблему нації та держави. *)

*) Формуліровку „партійної точки погляду на проблему нації та держави“ знаходимо на початку статі, яку вгорі цітуємо. „За часів всесвітньої війни, — читаємо там, — коли перед небезпекою революційних заворушень поставлено на карту дальніще панування буржуазії, проти зросту соціялістичної акції й найліпшим засобом оборону сучасного соціяльного status quo є втягування працюючого люду в ріжноманітні національно-державницькі орієнтації. У націй ‚велико-

УПСР глибоко переконана, що український нарід не має по суті нічого спільного з Українською Державою — все одно чи монархичною, як нині, чи буржуазно-республиканською, про яку мріють наші націонал-патріоти. Борючися за політичне і соціяльне визволення — за можливість широкого розвою своєї національної, народньої культури, пролетаріят України, як і всякий инший пролетаріят за часів капіталізму, не має вітчини. Він лише має її завоювати і зробить це не в союзі з ‚своєю‘ національною буржуазією, а в жорстокій боротьбі з нею, в великій всесвітній боротьбі пригноблених проти гнобителів, в інтернаціонально-революційній боротьбі за зруйнування сучасного ладу і встановлення соціялізму“.

Пізніще, вертаючись в огляді міжнародньої ситуації на передодні мира ще раз до порушеної теми (в звязку з льозунґом визволення пригноблених націй, встановленим воюючими державами), „Боротьба“ писала про відносини на Україні:

„Історичні умови життя на Україні спричинилися до висуменння в боротьбі працюючих мас поряд з ідеєю соціяльного визволення й ідею визволення національного. Але в розвитку цієї боротьби, особливо за останній час, завдяки ре-

---

державних‘ ролю такого затуманюючого фактора відогравали ріжні теорії ‚історичних місій‘, ‚расового призначення‘ і т. н., а також псевдовизвольні льозунґи, за якими ховались захватницькі, грабіжницькі наміри. Поміж націй же ‚малих‘, ‚неісторичних‘ — буржуазією в тих же цілях старанно ширяться та підтримуються сепаратистсько-самостійницькі тенденції та прищеплюються народнім масами стремління до національно-державного будівництва, — стремління, які є не тільки чужими, але й цілком ворожими незалежній клясовій політиці пролетаріяту.

Ріжнобарвні ілюзії пролетаріяту, звязані зі зростом та зміцненням власної держави, приводять до найгіршого опортунізму, до міжклясового співробітництва й протиприродного обєднання по ‚національно-державному‘ фронту, наслідком чого відкриваються для пануючих кляс широкі можливости дрібними подачками та незначними ‚реформами‘ остаточно присипляти революційний дух народу й утримувати його від широкої пляномірної боротьби за повну перебудову сучасного ладу. Але ціною соціяльних уступок, ціною повної ліквідації революційних змагань і заміни клясовової боротьби горожанським миром не досягається також жадних поліпшень в справі національній. Національний гніт є шкідливий для мас не тільки тому, що горожанські свободи зводяться на нівець в атмосфері національних обмежень, але ще в більшій мірі тому, що національні утиски утримують нарід в темноті, перешкоджають зросту клясової свідомости та одволікають увагу мас від основи всякого поневолення — соціяльної нерівности. В боротьбі пригнобленого люду за своє всебічне визволення національна боротьба (так само, як і політична) мусить отже трактуватись, як засіб, і не заступати собою клясової боротьби, тим більше недопустима підміна нею остаточної мети — встановлення соціялістичного ладу, в межах якого лише можливе здійснення повної, всебічної суверенної волі людини.

В той час, як свідомість національної кривди мусить відогравати ролю революційного фактору, буржуазні політики всіма силами штовхають пролетаріят до державницької ідеольоґії, заманюючи його обіцянками національного визволення шляхом сотворення власної національної держави. Захоплення гаслом національного державництва, розбиваючи солідарність всесвітньої трудової демократії і підмінюючи революційну ідею нації консервативним льозунґом держави, віддає національній буржуазії монополію на експльоатацію мас в межах країни та на імперіялістично-завойовницьку політику зовні.

Держава, як така, була й є механізмом цієї експльоатації, знаряддям поневолення більшости меншістю, і централізована національна держава ще в більшій мірі, ніж федеративна. Тому змагання соціялістів в справі національній мусять стреміти до одвойовання ступінь за ступнем признання національних колективів та до передачі їм значної частини функцій сучасної держави, аж до перетворення її зрештою у федерацію автономних, національно-персональних (екстериторіяльних) спілок‘.“

ставрації по фронту соціяльних завоювань і призрачній можливости забезпечення національних здобутків революції, українські соціялістичні партії висунули на перший плян момент державно-національний, виявивши таким чином свій дрібнобуржуазний характер і крайній опортунізм, вступивши в співробітництво з сучасним реакційним урядом, якому послідовний соціялізм тільки і може проголосити непримиримість в боротьбі.

Таке одверте виявлення національно-державницької фізіономії українських партій, що звуть себе соціялістичними, виставляє їх у їх справжньому ідеольогичному вигляді, чужому і навіть ворожому ідеї революційної боротьби за соціяльне визволення працюючих. Спіраючись на чужоземні кола і уряди в своїх закулісних комбінаціях по зміцненню українсько-гетьманської держави, вони дискредитують і цінично профанують саму ідею національного визволення в очах трудових мас, кидаючи їх в обійми тих російських лівих соціялістичних партій, котрі досить яскраво виявили за час революції нерозуміння національного питання і свій імперіалістично-централістичний шовінізм.

.... Момент вимагає висунення на передній плян ідеї міжнародньої боротьби єдиним фронтом працюючих усіх країн проти сучасного ладу, непримиримости в цій боротьбі, різкого відмежування від усіх тих промежуточних ґруп і партій, котрі своїм угодовством і опортунізмом розбивають сили всесвітнього пролетаріяту, затемнюють його клясову свідомість і примушують його служити чужим і ворожим йому цілям і інтересам.“ („Боротьба“, ч. 3, жовтень 1918.)

Отже — працюючі не мають за часів капіталізму батьківщини: вони мають її доперва завоювати і то не шляхом утворення єдиного національного фронту, а клясовою боротьбою працюючих проти гнобителів в міжнародньому масштабі. Такою була позиція лівого крила української демократії, і на ній була побудована і тактика лівиці.

Будуючи всю свою роботу на інтернаціональнім ґрунті, маючи переконання, що диктатура буржуазії на Україні швидко буде повалена і що революційна хвиля захопить і европейські країни, лівиця української демократії натурально живо цікавилась і дебатувала в часі чорної гетьманської реакції питання про методи дальнішої клясової революційної боротьби на Україні, зокрема важне питання про радянську форму влади. Компромісова позиція Центр. Ком. партії, зазначена в „Плятформі“, яка формально обстоювала парляментарний демократизм і тільки умовно, на час революції, визнавала доцільність радянської влади, як методу боротьби, не задовольняла лівіщих елементів партії. На цім ґрунті в місцевих партійних (нелеґальних) орґанізаціях доходило до дуже бурхливих дебатів і розходжень, що часом кінчались цілковитим виходом окремих осіб і цілих ґруп зі складу партії. Для прикладу вкажемо тут на дебатування зазначеного питання на партійній нараді Харьківщини 14.—15. липня 1918. Ґрупа членів партії гостро критикувала те місце „Плятформи“, де говориться про Установчі Збори, і зазначала, що вся партійна праця повинна йти під льозунґом „вся влада радам трудової демократії“, і, відповідно до цього, ґрупа запропонувала і свою резолюцію. Резолюцію більшістю було одкинуто, після чого ґрупа покинула нараду і одночасно заявила про свій вихід зі складу партії. В мотивованій заяві цієї ґрупи з приводу її виходу читаємо:

„Покидаючи ґуберніяльну нараду і одночасно виходячи зі складу нелеґальної партії У. С.-Р., ми рахуємо необхідним вказати ті мотиви, завдяки яким наша присутність навіть у поновленій нелеґальній партії надалі не можлива:

УПСР в останні часи революції дуже скомпромітувала себе в очах трудового народу, що виявлялось особливо після октябрського перевороту. Замість

коаліційної влади, октябрський переворот висунув гасло влади трудової революційної демократії; це гасло було піднято революційно-соціялістичною партією Росії і було піддержано тільки окремими особами з членів УПСР. Позиція партії в цілому до цього часу була досить невиразною, а на ділі праві течії в партії задушили ліву течію, завдяки чому Центральний Комітет, а також Рада Міністрів і Центральна Рада, де були переважно У. С.-Р., повели націоналістичну політику, одкинули від себе трудові елементи України, кинувши їх до большевиків. Особливого напруження досягла ця політика тоді, коли так звана УПСР заключила спілку з ґерманськими імперіялістами для того, щоб задушити соціялістичну революцію на Україні.

В останні часи, вже після утворення гетьманської влади, УПСР лівої течії задалась ціллю роспустити ганебний склад партії і заснувала нову нелеґальну партію певних людей, що міцно стоять на ґрунті революційного соціялізму, але знова обраний нелеґальний Центральний Комітет став на плятформу не революційну, прийнявши тактику угодовства, виставивши в цей тяжкий час для революції гасло Установчих Зборів, коли за владу рад бореться пролетаріят і трудове селянство Росії. Завдяки такому напрямку роботи нового Центрального Комітету, в партію входять бувші члени УПСР, ці зрадники трудового народу, в той же час члени, які стоять на плятформі влади рад, з партії виключаються; через це ми гадаємо, що ‚Плятформа Центрального Комітету‘, в якій зазначено, що єдине революційне гасло є гасло Установчих Зборів, є плятформа угодовнича, тоді як в цей тяжкий для революції час необхідно стати на ґрунт клясової боротьби і вести орґанізацію трудових мас не в парляментських установах, в які поруч з трудовими елементами входе і буржуазія.

Ми, у. с.-р. лівої течії, в межах такої партії рахуємо надалі залишатись неможливим і покидаємо її, як партію, котра пішла не шляхом революційного соціялізму, а шляхом правих російських соц.-рев. та меншевиків — шляхом угодовства.“

Ці росходження і шукання ясної партійної позиції виявились і на Всеукраїнській Нараді Емісарів УПСР, що відбулась нелеґально 19.—22. серпня 1918. р.*) Хоч Нарада мала на порядку денному майже виключно техничні питання і по принціповим питанням резолюцій не ухвалювала**), проте в дебатах і в проектах резолюцій ідеольоґічні шукання мали велике місце. Палкі дебати викликало перш за все питання: чи нелеґальна УПСР являється цілком новою ідеольоґично партією, чи тільки „відшуканою та відродженою“ старою українською соц.-рев. партією? Меншість присутніх на нараді була тієї думки, що твориться цілком нова партія, більшість доводила, що і формально й ідеольоґично нового нічого не твориться. „Ми залишаємось при старій ідеольоґії партії, — говорив один промовець (т. Світляк)***), — і тільки позбуваємось наносного елементу, який не відповідав партійним вимогам.“ „Ми лише відшукали, відродили справжню свою партію — УПСР, бо її забруднили і направили в чуже їй русло наші мартовські гості“, — говорив другий (т. Брат). „В нашій старій партії було

*) На нараду прибули ґуберніяльні партійні емісари Київщини, Поділля, Волині, Херсонщини, Полтавщини, Харьківщини і Чернигівщини і головні емісари Ц. К. партії по справах внутрішніх, зовнішніх, бойових, а також представник літературного відділу Ц. К. та Секретаріяту партії — всього 14 чол.

**) На порядку денному стояли такі питання: 1. Доклади з місць. 2. Партійні орґанізації, 3. Про партійний апарат. 4. Відношення УПСР до инших партій та професійних спілок. 5. Бойові орґанізації партії та відношення до них ґруп і емісарів Ц. К. партії. 6. Партійна контр-розвідка й її орґанізація. 7. Справа скликання партійного з'їзду і 8. Біжучі справи.

***) Наведені тут призвища промовців являються псевдонімами.

багацько росходжень, — говорив т. Барон. — були росходження по питанням національному, земельному, і ми пішли найдалі в розрішенню цих питань, права ж частина нашої партії залишилась в болоті. Через це ми маємо себе вважати новою течією в старій партії." І так далі. Більшість взяла гору. Хоч і без резолюції, але було прийнято, що нового нічого не твориться, лише відроджується та відшукується старе. На ділі ж це було не зовсім так, коли мати на увазі старий партійний проґрам, ухвалений на II партійному з'їзді. Партійний проґрам виразно стояв на ґрунті парляментарного демократизму і буржуазної революції, намічаючи соціялістичну революцію тільки як завдання далекого майбутнього. В той же час партія в цілому, в своїй практичній діяльности пішла далі, переходячи поволі на ґрунт визнання соціялістичного характеру сучасної української революції, що й було, між иншим, зафіксовано на III партійнім з'їзді, а також і виступами партійної фракції в Центральній Раді в кінці 1917, і в січні 1918, р., коли фракція домагалась встановлення на Україні влади рад робітничих і селянських депутатів. Ще далі, само собою розуміється, йшла в цім напрямі ліва течія УПСР, хоч і намагалась удавати, що в суті річи ні про що нове не йде. В дійсности ж творився новий світогляд, нова тактика, хоч зародки їх і можна було відшукати в старій партійній проґрамі (в її частині-maximum).

Характерними являються далі дебати (що виникли на нараді наче б то побіжно) про клясову базу партії, а саме — вказівки багатьох промовців на необхідність не тільки поширити партійну роботу на міський пролетаріят, але навіть перенести центр її ваги на пролетаріят з селянства. „Ми повинні спіратись в своїй роботі головним чином на клясу робітництва", — говорив т. Моджюк. „Ми повинні повести широку, енерґійну орґаничну працю серед робітництва, щоб відбити монополію впливу соц.-дем. і большевиків серед фабрично-заводського пролетаріяту" — говорив т. Отело, докладчик по питанню про партійні орґанізації та партійний апарат. В цім, звичайно, не було нічого дивного. Стаючи на позицію соціялістичної революції, повної перебудови капіталістичного суспільства на цілком нових основах, партія мусіла шукати і відповідних верств, покликаних історично до цієї великої місії, мусіла наповнити цілком конкретним, ясним змістом традиційну партійну формулу „трудовий нарід", яка виявила досить велику елястичність в часі революції, віддавши перевагу в партії правиці.

Нарешті, інтересними являються і дебати на нараді про місце в революції національно-державницького моменту і, до певної міри в звязку з цим, про відношення партії до „державницьких" українських соціялістичних партій і до лівих російських соціялістичних партій (большевиків і лів. соц.-рев.). На цім питанню ми спинялись вже вище і тут не будемо повторюватись наведенням промов, виголошених на нараді. Всі члени наради зазначали необхідність розвязання в революції не тільки соціяльно-економичних, але й національного питання, нарікаючи на марксистів за їх легковажне відношення саме до складного національного питання. Але „державництво", як голий льозунґ, як самоціль, відкидалося промовцями; позиція „українських союзників" засуджува-

лася, як контр-революційна. В той же час засуджувалась і тактика російських большевиків та лівих соц.-рев. в національній справі, особливо українській.

„З комуністами (російськими), які борються вже з соціялістами і теж являються партією державницькою, що бореться за російську державність, а також з російськими лівими соц.-рев., що стремлять йти в купі з большевиками, співробітництво для нас не можливе“, — говорив т. Моджюк.

Зокрема, що-до російських большевиків, то вони зовсім не користувались симпатіями українських соц.-рев., і на нараді можна було чути на їх адресу, як також і на адресу рос. лівих соц.-рев., гострі закиди не тільки за їхню національну, але й соціяльну політику. Так, приміром, т. Брат говорив в справі відношення УПСР до лівих російських партій:

„З ліва від соціялістичних партій істнують комуністи, до яких відноситься і така партія ‚клясвчного непорозуміння‘, як партія лівих соц.-рев. Не може бути обєднання з цими партіями, бо ми — соціялісти, вони ж — комуністи, що ведуть завзяту боротьбу з соціялізмом і нами, соціялістами.“

Для вирішення всіх болючих принціпових питань, зачеплених на нараді, було ухвалено нарадою скликати в ближчий час V Партійний З'їзд. З'їзд цей, як сказав докладчик по цьому питанню т. Професор, мав „покласти нову еру в життю УПСР“, мав „скристалізувати і поглибити ідеольоґію“ партії.

Тим же часом, до З'їзду, після названої наради, УПСР продовжувала далі свою орґанізаційно-політичну роботу на місцях. Не зважаючи не терор гетьманського режиму, на розгром багатьох партійних орґанізацій і арешт активніщих членів партії, партія поширювалась, закладаючи свої орґанізації, як між селянством, так і між робітництвом, і орґанізуючи партизанські загони для боротьби з поміщицько-капіталістичною диктатурою.

Розділ V.

Гетьманщина перед загибіллю.

14. Поглиблення реакції. Раз заведена поміщицько-капіталістична машина з холодною, питомою їй льоґикою працювала далі над поневоленням трудового люду. Ні селянські повстання, ні тим більше протести, делеґації та поради-вимоги Національного Союзу не могли спинити їх. Навпаки, ґенерал Скоропадський почав входити в смак гетьманування, і його премер-міністр Лизогуб вже заявляв співробітникам німецьких газет (підчас своєї серпневої подорожи до Берліну), що „теперішня державна форма України ні в якому разі не має тимчасового значіння“, що „навпаки, в урядових українських колах і навіть в країні майже виключно панує погляд, що гетьманство, як традиційну і для України типову форму державного ладу, має бути збережено.“ *) А другий

*) З розмови Лизогуба з представн. газети „Berliner Tagblatt.“

міністр (міністр внутрішніх справ І. Кістяковський) відновляв стару царську „охранку“ для боротьби з усіма, хто смів в тій чи иншій формі виступати проти цієї „традиційної і типової форми“ дикого панування буржуазії на Україні.

Поруч з все новими заявами про відновлення громадянських і політичних свобід, про прихильне відношення уряду до робітничих професійних орґанізацій і толерантне відношення до економичних страйків, про прихильність до орґанів самоврядування, до української культури, про великі клопоти уряду в справі наділення селян землею, — поруч з усіма цими й иншими подібними ж лицемірними заявами продовжувався політичний терор, розганялись робітничі професійні орґанізації, збройною силою припинялись економичні страйки (як, наприклад, залізничий страйк), розганялись далі рештки народніх самоврядувань, нищилась українська культура, гуляли, як і на початку, карні загони по селах, здиралися з селянства контрибуції.

На початку вересня було офіційно оголошено гетьманський закон „про зміну і поповнення“ закону про 8 год. роб. день, ухваленого Центральною Радою. „Зміна“ та полягала в повній ліквідації 8 годин. робочого дня. Згідно з новим законом, міністрові торгу і промисловости надавалось право одступати од вимог закону Центральної Ради що-до норми робочого дня і видавати про це відповідні постанови. Користуючись цим правом, гетьманський міністр торгу і промисловости й поспішив виробити (в другій половині серпня) законопроект про встановлення дванадцятигодинного робочого дня в металюрґичній промисловости. Так виглядало „законодавство“, капіталістична ж практика, керуючись „духом часу“, зопроваджувала таку експльоатацію робітництва, що перевершувала і гетьманські закони.

Капіталісти збивались все в тісніщу й тісніщу спілку визискувачів. 16.—20. серпня відбувся з'їзд заводчиків і фабрикантів України (так званого „Суозіфа“ — союза українських заводчиків і фабрикантів), під головуванням п. Оцупа. Метою з'їзду було тісніще обєднання фабрикантів і заводчиків для більш успішної боротьби з пролетаріятом і викачування в свої кешені грошей з державної скарбниці. Вже в своїй вступній промові голова з'їзду, п. Оцуп вказав на „основний, первородний найнебезпечніщий для самої кляси гріх — відсутність звязання й єдности“ між капіталістами. З'їзд вітали гетьманські міністри і голова „Протофісу“ кн. Ґоліцин. Промовці підкреслювали необхідність „єднання промисловців з аґрарною клясою для оборони більш високих, спільних їм інтересів“ і найтісніщого співробітництва буржуазії в цілому з гетьманським урядом. З'їзд ухвалив низку постанов що-до „відродження рідної промисловости“, які зводяться до домагання, щоб гетьманське правительство ріжними державними заходами (звільненням капіталістів від податків тощо) і коштами допомогло „збіднілим“ капіталістам стати на ноги. В кінці з'їзд ухвалив текст проклямації до заводчиків і фабрикантів з закликом до самоорґанізації і обєднання біля „Суозіфа“. В тій проклямації між иншим говорилось: „Перше проміння державности, що заблищало над нашим краєм, дає надію на відродження нашої напівмертвої,

зруйнованої, знищеної обробляючої промисловости. Тягар мобілізації, тягар соціяльних спроб ліг на її плечі; ще більший тягар чекає її далі — будівництво держави. Революційні пляни принесли нам лише розруху. Нехай же цей тяжкий досвід не мине даремно, нехай ні одна фабрика, ні оден завод не лишиться по-за союзом та орґанізацією; нехай всі зєднаються в єдиний орґанізм, який би міг висловити свою волю.“ Перед закриттям з'їзду було обрано Раду Всеукраїнського Союзу Товариств Заводчиків та Фабрикантів.

Одночасно відбували свої з'їзди та наради й инші ґрупи визискуючої кляси: домовласники, млинарі, поміщики, які виносили свої резолюції, підганяючи ними гетьманський уряд до все більшого і одвертіщого опікування інтересами цих ґруп. І гетьманський уряд спішив допомогти, уділити своєї батьківської уваги всім визискувачам і гнобителям.

В вересні було ухвалено вироблений домовласниками (під головуванням п. Дьякова) новий виборчий закон про вибори до міських дум, який віддавав весь вплив в орґанах міського самоврядування буржуазії. В жовтні гетьман ухвалив вироблений поміщиками (під головуванням князя Ґоліцина) закон про нові вибори до земських самоврядувань, яким земства передавались до рук поміщиків.

Славнозвісний „земельний закон“, ухвалений гетьманським правительством, залишався єдиною ознакою турбот ґенерала Скоропадського про селянство, коли не рахувати карних експедицій. Поміщики вперто не хотіли поступитись хоч чим-небудь з своїх „священних прав“ на маєтки. Нарада землевласників, що відбулась в серпні місяці в міністерстві фінансів і обмірковувала статут Державного Земельного Банку (котрий мав допомогати поміщикам у спродажу маєтків), в своїй резолюції зазначила, що вона „вважає при істнуванню Державного Земельного Банку будь-яку примусову спродаж землі для утворення земельного фонду непотрібною“, а також „запевняє, що добровільний продаж землі вистарчатиме цілковито, щоб утворити фонд Банку для майбутньої парцеляції й розпродажу землі дрібним власникам“. Після цієї наради міністр земельних справ заявив, що „ні про яке примусове вивласнення приватно-власницьких земель говорити не доводиться, бо на ринкові спостерігається пропозиція земель по порівнюючи недорогих цінах“ („Роб. Газ.“ ч. 361, 6. вересня 1918.).

Великий поміщицький з'їзд (з невеликою домішкою селянської куркульні, котра впливу на з'їзді не мала, хоч і не завше солідарізувалась з поміщиками), що відбувся на початку листопада в Київі (при участи ґенер. Скоропадського і міністрів), потвердив і розвинув резолюцію згаданої наради поміщиків при міністерстві фінансів. В резолюції з'їзду в земельній справі між иншим читаємо:

„6. При енерґійному переведенні вищезазначених заходів (кредит, аґрономична допомога, скасування сервітутів, уреґулювання оренди, посередництво земельного банку при вільній мобілізації землі) всяке примусове перероспреділення земель буде зайвим. Разом запас земель досягає 700 тисяч десятин, тоб-то такої кількости, яка для пляномірного роспреділення між хліборобами потрібує не малого строку. Негайне значиє збільшення цього фонду поведе тільки до того, що він буде лежати невикористаним.

7. Примусове перероспреділення землі не тільки зайве, але й не корисне для зміцнення дрібного сільського господарства, бо передбачає збільшення землекористування не тільки тих, що вміють хазяйнувати, а поголовно всіх, хто має менш певної норми.

8. Мало того, заходи примусового перероспреділення землі не тільки зайві і некористні, але й небезпечні, позаяк вони порушують принціп приватної власности. Цей принціп повинен бути недоторканий, і держава повинна обережно до нього відноситись, памятаючи, що він є підвалиною самого державного істнування."

Так остаточно було поховано земельну реформу — „зайву, некористну і небезпечну."

Вся країна горіла далі в полумї повстань, екзекуцій, політичного терору, направленого головним чином і в першу чергу проти української національно-свідомої революційної демократії.

Для характеристики того, як розвивались далі події на місцях, подаємо тут (за львівським „Ділом" з 28. серпня 1918.) уривки з відкритого листа подільських громадян (під цим листом було 75 підписів) до гетьманського міністра внутрішніх справ, в якому говориться саме про те, як реакція, розгорнувшись, „привертала порядки" на Поділлю:

„Бачучи українську пресу, яка доходить до нас з Київа, день у день поконфісковану, з білими пятнами або і сторінками, звертаємось до вас — міністра Української Держави — через Галицьку Україну і подаємо вам до відома ряд правдивих подій, які мають місце на Поділлю, — писали громадяне з Поділля до міністра ‚своєї держави'.

Український народ нищиться матеріяльно, а українську інтеліґенцію усовується з усіх урядових місць і вязниться тільки за це, що вона українська. Не можна сказати, щоб вину цього поносили австро-угорські війська. Вони не знають обставин і у всім полягають на інформаціях українських державних властей, а ті власти, набрані на Поділлю виключно з Великоросів, бувших чиновників за царського режиму або з поміщиків, ворожих Українській Державі. І це урядування відбувається так: поміщики зголошуються до повітових старостів і заявляють, що хотять стягати контрибуції за заподіяні їм шкоди. Повітові старости, не розглядаючи справи, не переслухуючи селян і без комісійного оцінення шкоди, відносяться до австрійської військової команди про військову асистенцію. Поміщик одержує чету австрійських салдатів, їде в село, приказує селянам зібратися на сільський сход і оголошує, що селяне мають заплатити йому таку-то суму до 4 або 6 годин. Часом продовжується реченець до 1 або 2 днів. Рівночасно заповідають, що, коли селяне не зложать належної суми в зазначенім часі, то заберуть їм худобу, посадять до тюрми, спалять село і т. п. І, дійсно, справа не кінчається на словах: по упливі назначеного кількагодинного часу зачинають війська братися до діла — в однім селі арештують людей (напр. в селі Гринчук заарештовано 19 людей), в другім забірають худобу (напр. в селі Завадівці забрано 70 штук худоби), а кілько биття дізнають люде, то річ звичайна. Де-куди побивають людей до крови (напр. в селі Янчинцях побили тяжко українські стражники, бувші поліцейські за царського режиму, Ф. Іваницького, П. Рачинського і багато инших). Рідко хто з селян відважиться спитати, яка комісія оцінила шкоду, чи поміщик має право стягати й скільки. За таке запитання з місця арештовують або бють, як бунтовщика. Навіть не можна того дня вийти з села, бо всі входи й виходи замкнені. Таким чином, стають поміщики самі суддями в своїх справах. Від цього немає жадного порятунку. Не помагають ні прохання, ні заходи; ніхто селян не вислухає. Поміщики накладають контрибуції довільно, без жадної контролі.

Навіть австрійські власти запримітили, що поміщики хотять відбити собі на селянах все те, що стра-

тили на війні, і накладають страшні суми на селян. З тої причини заборонили вони своїм низшим орґанам давати військову допомогу раніш, ніж буде доведено наглядно, хто і скільки заподіяв шкоди. Одначе на ділі того ніхто не придержується. Поміщики стягають не тільки те, що втратили, але в два-три рази більші суми, які виносять їх ціле майно. Контрибуції доходять в де-яких селах і до міліона карбованців. Один поміщик — Я. — ямпільського повіту похвалявся, що його ціле майно мало вартість 150.000 карб., а він стягнув собі 250.000 карб. В селі Гукові наложено 20.000 карб. тільки за ,випас' першої конюшини на 40 десятинах, котра з причини посухи зовсім не вродилася. Це значить по 500 рублів з десятини... В селі Чайкові наложено 610.895 карб. контрибуції, в селі Несторівцях — 237.434 карб., в с. Гринчук — 254.600 карб. (Цілий фільварок таки в тім селі має 460 десят.). Арештовано 19 людей. Люде зложили вже 117.000 карб. — очевидно, продали коні, корови, щоб заплатити таку суму, а більше вже не мають грошей, і тому 19 людей сидять в тюрмі. В с. Залізцях наложено 633.000 карб. і т. д.

Навіть уневажнюють купно, заключене з земельними комітетами в часі Української Республики. В селі Гуменці продав земельний комітет селянам дрова з ліса по 75 коп. за чвертку. Селяне заплатили добровільно аж по 2 карб. 50 коп., а тепер Жид-орендарь жадає від них по 20 карб. за чвертку, уневажнюючи давнє купно, що противиться всякому праву й австрійським приписам, котрі виразно говорять, що можна стягати контрибуції тільки за розграбовані річи. Закон про утворення тимчасових земельних ліквідаційних комісій, підписаний гетьманом дня 15. липня, зовсім не виконується. Він зостався мертвою буквою. Громадам не доручають копій прохань поміщиків про відшкодовання, не визначують для них судових двів, ніхто не поясняє селянам, що вони мають право відклику постанов повітових комісій до ґуберніяльної комісії, так що селяне взагалі не мають ніякої змоги боронитися. До селян приходять пани поміщики і орендарі з відділами війська на екзекуції, диктують селянам величезні суми і зараз-таки стягають оружною силою.... Екзекуціями забирають для поміщиків худобу, корови, немов би в рахунок відшкодовання, навіть від вдів і малолітніх сиріт, котрі ніяким чином не могли брати участи в жадних грабунках...

Селяне оповідають і скаржаться, що ,людей бють, замикають в пивниці — гнилі та темні, заставляють робити панщину', що від контрибуцій та побиття ,селяне кидають свої рідні хати і тікають в ліс і хто куди попав', що ,за найменьший проступок людей ставлять по шию у воду'....*)

І дійсно. Панщина вже вповні вернула. Селян гонять до роботи на панські лани, без огляду, чи своє поле оброблене, чи ні. Недавно видав повітовий староста в Камянці на Поділлю панщизняний указ, в якім грозить українському населенню, що кождого, котрий не буде робити панщини, зашле на тяжкі роботи в Австрію і Німеччину (Оголошення з 19. липня 1918.).

Ще гірше відношення тих властей до української інтеліґенції. Вистане голословний донос, що якийсь Українець — аґітатор, щоб його українські власти арештували й держали місяцями в тюрмі без суду. Особливо важко терпить народне вчительство. Українські державні, чи радше поміщицькі власти на Поділлю, забороняють вистави, навіть царською цензурою дозволені українські пєси (як робить це повітовий староста поміщик Врублевський і начальник державної варти Великорос Новіцкій). То ті ,нібн українські' державні власти забороняють збори ,Просвіт' і доходять до того, що навіть на вчительські курси висилають мадярську сторожу, яка з рушницями і баґнетами сидить на лекціях (Брацлав). В Камянці арештовано розносщика українських книжок п. Грицая за те, що росносив українські книжки на припоручення губерниської земської управи...

*) Це місце з листа (особливо оповідання селян ріжних повітів, до речи, частково сконфіскованє галицькою цензурою) ми передаємо тут у скороченню. Автор.

Начальники державних варт на українські питання відповідають: ‚говорите ко мнѣ только на общепонятномъ языкѣ.‘ Розвязано чотирі повітові управи, що були в руках Українців. В Ольгополі замінено в урядах всі українські написи на російські....

По цілім Поділлю переповнені тюрми Українцями, які сидять там без всякої вини. Дійшло до цього, що австрійська команда видала наказ, щоби не переповнювати тюрем невинними людьми, бо дійшло вже до її відома, що арешти робляться з причин особистої помсти панів поміщиків. Але це нічого не помагає, і реакція лютує гірше, чим за царських часів.

Отці факти подаємо тільки як приклади до відома панові міністрові прилюдним способом, запримічаючи, що таких фактів можна зібрати тисячі.“

Безперервні бійки між українським повставшим трудовим селянством і німецько-гетьманським військом переходили вже в справжні бої, дуже часто з вживанням артилерії.

Злочинні німецько-австро-угорські ґенерали без милосердя вигублювали в тих боях не тільки українське працююче населення, але й німецьких салдатів — тих же пролетарів та селян. Оборона ґенер. Скоропадського і поміщицько-капіталістичної диктатури на Україні коштувала Німцям дуже багацько. Навіть після офіціяльних сводок німецького військового штабу полягло в тих боях біля 20.000 німецьких салдатів. Розстрілюючи селянство, випалюючи цілі села артилерією, німецькі ґенерали викликали до німецьких військ страшну ненависть з боку українського селянства. „Німці“ і поміщики — ці два явища злились в уяві селянина в єдиний образ лютого ворога, якого треба було нищити за всяку ціну і на всякім місці. „Німців“ почали забивати при всякій нагоді, як тих злодіїв. І це після того, як при Центральній Раді українській демократії вдалося було стерти в народній уяві сліди здержаного і почасти неприхильного відношення населення до Німців, викликаного чотирьохлітньою війною, і направити розвиток взаємовідносин між військами Центральних Держав і українським населенням на шлях людяних, взаємно доброзичних відносин, виключаючих всяку національно-шовіністичну ворожнечу. Та хіба німецьких ґенералів, цих типових реакціонерів, вірних слуг німецько-австро-мадярської буржуазії, обходила справа встановлення дружніх відносин між працюючими масами Німеччини й України! Хіба їм шкода було крови німецького робітника в салдатській шинелі і українського селянина, проллятої в бійках на степах і в селах України? Вони знали, що своєю злочинною роботою заслужать ласки російсько-польсько-еврейської та української буржуазії і поміщиків на Україні, знали, що без цього буржуазія на Україні не вдержить влади в своїх руках, що ґен. Скоропадський моментально злетить зі свого стільця — і цього їм було досить, щоб вигублювати і німецьких салдатів і українських селян-працьовників.

Поруч з клясовою, соціяльно-економичною реакцією, йшла реакція і національно-політична. Ступінь за ступнем ліквідувались національні революційні здобутки українського народу, під голосні заяви гетьманського уряду про його „самостійницькі“ позиції. Та з часом і цих лицемірних заяв не стало. Під осінь 1918. в німецькій пресі почали появлятись все частіще й частіще голоси за необхідність зміни німецької політики на сході Европи — в Росії. Перелякана можливістю військо-

вого розгрома Антантою, німецька буржуазія почала шукати способів до зближення з Росією. Одним з таких способів мало бути знищення самостійних держав, що повстали на терені бувшої Росії при тій чи иншій участи Німеччини, і відновлення єдиної Росії. З цієї причини з великої „прихильниці“ самостійности України німецька реакційна буржуазія робилася все більшим ворогом її. Консервативна німецька преса почала писати, що „не може бути завданням німецького уряду противитися стремлінням України й инших державних областей до нового обєднання з Великоросією“ („Neue Freie Presse“, „Der Tag“, „Vossische Zeitung“, „Frankfurter Zeitung“, „Kreuzzeitung“, „Berliner Tageblatt“ й инші за серпень і дальші місяці). Де-які газети (як от „Berliner Tageblatt“ від 28. серпня 1918.) почали доводити, що між Українцями і Москалями настільки мінімальні ріжниці, що „розділ цих двох народів не дасться на довго удержати.“

Гетьманське правительство зраділо з такої зміни фронту німецькою буржуазією і сміливіще почало затягати на мотив „єдиної неділимої Росії“. „Самостійник“ Лизогуб, — предсідатель ради міністрів, пробуваючи в Берліні (в серпні місяці 1918.), поспішив заявити своїм німецьким панам про готовність гетьманського правительства піти на федерацію з Росією. В „Berliner Tageblatt“-і (від 19. серпня 1918.) з'явилося велике інтервю з Лизогубом, де Лизогуб заявляв, що керуючі кола на Україні в справі відносин до Росії стоять на ґрунті переяславської умови 1654. і що на базі цього договору можуть бути уложені федеративні відносини з Росією, а також заключено оборонно-наступательний союз.

Інтервю це викликало цілу політичну завірюху на Україні. Російська преса без ріжниці напрямків вітала виступ Лизогуба; українська — виявляла обурення і незадоволення, називаючи всякі балачки про федерацію з Росією в той час абсурдними, особливо на ґрунті переяславського трактату 1654. Національний Союз оголосив гострий протест проти заяв Лизогуба, як „невідповідних дійсности та інтересам Української Держави“.*) Обурились і Українці, члени віденського парляменту. Лизогуб мусів писати спростовання до німецьких газет, що немов би розмова з ним була передана не зовсім точно, що він говорив про можливість федерації більш з теоретичної точки погляду і то про таку федерацію, яка зовсім не порушувала б самостійности Української Держави. Та спростовання нікого з Українців не задовольнило і не зменшило радости всіх „істинно-руських“. Гасло „федерації“ з бур-

*) Ось зміст цього протесту: „Український Національний Союз, ознайомившись з заявами голови Ради Міністрів гетьманського уряду і бувши під враженням цих заяв, якими проклямується можливість звязку України з Росією, а, значить, і робиться погроза справі скріплення самостійности Української Держави; констатуючи разом з тим, що слова Ф. Лизогуба суперечать відповідним офіціяльним заявам Ф. Лизогуба і його кабінета тут на Україні, а також звертаючи увагу всього громадянства, що в оцінці нашого міжнародного і внутрішнього становища всі партії й орґанізації, які входять в Український Національний Союз, стоять на зовсім иншій позиції, Рада Українського Національного Союзу виносить свій протест проти цих заяв, як невідповідних дійсности та інтересам Української Держави.“ („Роб. Газ.“, ч. 351, 24. серпня 1918. р.)

жуазною, монархичною, реакційною Росією, — льозунґ, який означав фактичне знищення української державности, повис в повітрі.

В Державному Сенаті, в Раді Міністрів повели похід проти української мови. Роспочату було для людського ока „українізацію“ державних орґанів припинили. Протести Національного Союзу в справі нехтування урядовими установами української мови не справляли жадного впливу на урядову політику в цім напрямі.*)

В той же час почали набирати все більш „дружнього“ характеру взаємовідносини між гетьманською Україною і Доном, що саме вів завзяту війну з червоною Московщиною. Зносини з Всевеликим Військом Донським (як назвали себе донські козаки, зорґанізувавшись в автономно-державне тіло) почались з досить кумедної ноти гетьманського уряду до отамана Донського Війська, надісланої в кінці липня. В цій ноті (підписаній Ф. Лизогубом, як міністром-президентом, і Д. Дорошенком, як управителем міністерства закордонних справ) гетьманський уряд висловлював свою готовність визнати Донщину самостійною державою, встановити з нею сталі кордони і завести добросусідські зносини, висловлюючи в той же час свій жаль з приводу того, що в декларації Всевеликого Війська Донського Донщина проголошується „самостійною демократичною республикою“ лише до „утворення єдиної Росії в тій чи иншій формі“ і що в згоді з цим „Донське Військо пропонує всім державам визнати його права на самостійне істнування тільки до часу утворення в тій чи иншій формі єдиної Росії“; гетьманський уряд „вірив, сподівався і щиро бажав“, щоб Донщина визнала себе цілком і на всі часи самостійною державою. Після цієї ноти почалися жваві зносини між правительствами ґенерала Скоропадського і донського отамана ґенерала Краснова (не зважаючи на те, що Донське Військо не „вволило волі“ гетьманського правительства і не зріклось своєї єдинонеділимчеської декларації). 7. серпня 1918. було підписано представниками уряду Української Держави й Уряду Всевеликого Війська Донського умову, по якій Ростов-над-Доном, Таганрог і вся Донецька округа без згоди населення закріплялись за Всевеликим Військом Донським.**)

Про цю „закордонну“ політику гетьманського уряду „Робітнича Газета“ (ч. 356. 31. серпня 1918.) писала:

„Невідомо, в яких цілях наш уряд визнав Донську державу і вступив з нею у взаємовідносини. Ще можна було б зрозуміти цей крок, коли б він давав якісь вигоди українській державі в її теперішньому вигляді. Однак і цього немає. Пізніще український уряд підписав з Доном угоду, по якій віддавав йому всі заселені українським народом землі Донщини . . . Донські реакціонери прагнуть

*) В протесті-відозві з приводу замахів на українську мову Національний Союз писав: „Вороги української державности, користаючи з тої атмосфери, яка зараз запанувала в урядових колах, разом з одночасною байдужістю де-яких представників вищої урядової влади до цього важливого питання, а почасти і при явній де-кого з них допомозі, вживають всіх заходів, щоб відняти у мови української ті права, які їй належаться на Україні по праву, яко мови державної . . . Національний Союз певен у тім, що український народ в обороні прав свого слова, своєї мови зуміє дати належний опір ворогам українства.“ Союз домагався далі видання закону, яким би визначались права української мови, як державної.

**) Укладав трактат з Донщиною с.-ф. С. Шелухин.

до нової реставрації дореволюційного становища, цеб-то і до поневолення України. Чи можуть же бути у них якісь спільні інтереси з яким би то не було урядом або урядом самостійної України? Ми і в момент заключення угоди українського уряду з донським вважали цю угоду помилковим кроком з боку українського уряду. Тепер ця помилка набірає вже реального значіння і загрожує самим життєвим інтересам, як української держави, так і нації."

Український Національний Союз запротестував. На засіданню Союза 30. серпня було ухвалено в справі Донщини резолюцію,*) в якій заявлялось, що „українське громадянство та народ ніколи не примиряться з фактом відокремлення та поневолення українського народу на Донщині", і вимагалось перегляду умови.

Та справа йшла не до перегляду. Те, що спочатку може було для когось не зовсім зрозумілим в стосунках між гетьманським урядом і контрреволюційним Доном, далі набірало все ясніщих форм. В той час, як Національний Союз складав свій протест, ґенерал Скоропадський випивав по чарці з представником Всевеликого Війська Донського ґенералом Черячукіним, „поливаючи" згоду. „Дружні" відносини з Донщиною переходили в цілком приятельські. На засіданню Донського Військового Круга (в Новочеркаську, на початку вересня) посол України ґенерал Середин оголосив таку „грамоту Гетьмана України":

„Звертаюсь до вас, козаки й отамани Всевеликого Війська Донського, з щирим привітом нашим — усього народу українського. Ось розмахнулися могутні крила орлів України і Дона і піднеслися високо під саме сонце; дозором летять вони над своїми зруйнованими землями, пильно слідкуючи за ворогом, що сіє розбрат, анархію і братовбивчу війну. Ми пильно слідкуємо за ворогом, віримо, що великі ще сили і твердо була загартована воля у нас козаків, як не важкі переживання минулого. Промине тяжке лихоліття, і настануть ясні дні. Тихий Дон зіллється з Україною, що навіки зміцнить між ними братерські почуття й єднання в боротьбі з ворогом. І між цими двома державами пануватиме вічна приязнь. Дай же, Боже, укріпити братерський союз на славу України і Дона, і тоді нас не подолають ніякі сили. Амінь."

---

*) Ось її зміст: „Український Національний Союз, стоючи на сторожі державного обєднання всього українського народу, довідавшись про попередню згоду урядів України та Всевеликого Війська Донського, по якій то згоді три округи: Ростовська, Таганрогська і Донецька, залюднені майже цілком українським населенням, відділюються мимо волі населення від України і віддаються під владу донського уряду, що позбавляє повних політичних прав українське населення, в кількости більше як півтора міліона людей; беручи під увагу, що нині ця безправність українського населення на Донщині являється закріпленою міжнароднім актом (як відомо, згідно з п. 5. попередньої згоди, українське населення Донщини користується такими правами на Донщині, якими користуватимуться донські козаки на Україні, цеб-то корінне українське населення прирівнено в правах до чужинців); визнаючи, що умови про кордони, прийняті цією попередньою згодою, менш сприятливі, ніж ті умови, які були виставлені російським урядом, — вважає, що українське громадянство та нарід ніколи не примиряться з фактом відокремлення та поневолення українського народу на Донщині. Констатуючи, що минулого року кабінет Винниченка з державною гідністю боронив права нашого народу на Донщині і допоміг йому здобути собі політичну рівноправність (право на самоврядування та участь в орґанізації вищої краєвої влади). Український Національний Союз рішуче вимагає, щоби при складанні остаточної згоди з Донщиною твердо захищалися права українського народу і не було допущено його поневолення та безправности."

„Грамота“ ця викликала буйну радість донських реакціонерів, що вже передчували побіду над червоною Московщиною і снили на яву про „злиття“ не тільки „Дону з Україною“, але і всіх країв бувшої Росії в єдину неподільну російську державу „в тій чи иншій“ дореволюційні формі. У відповідь на „грамоту“ донський отаман відповів такою промовою:

„Тихий Дон сердечно дякує Україну за її привіт. Він дорогий нам тим більше, що Україна перша не побоялася визнати Всевелике Військо Донське самостійним і незалежним від Совітської Росії. Сердечна участь у наших крівавих тратах дає нам надію гадати, що скоро буде час, коли ми зіллемося всі разом в одне велике ціле.

Коли зароджувалась велика російська держава, два міцних вартових стояли оплотом по грані руській, два багатирі київських — Добриня Никитич та Ілля Муромець. І жахалися їх Татарин поганий і Соловей-розбійник. Два славетних війська берегли ключі землі руської — військо запоріжське і військо донське. Иноді трудно було панові гетьманові — він кликав отамана донського йому допомогти, — і кров козача лилася по окраїні землі руської, і червоні жупани гайдамаків мішалися з синіми жупанами донськими. І коли задумував борзий наскок донський отаман — він кликав на Чорне Море і чайки запорожців.

Але злився Дон з Росією і визнав царем своїм Михайла Федоровича Романова, — і сказала разом з Доном Україна: „волимо під царя московського, православного“, і народилися на Україні відважні співробітники Петра — гетьман Скоропадський, і народилися Мордовець і Данілевський, і на дивній російській мові заспівав про Україну Гоголь“...

Так розшифровував донський отаман характер, значіння і ціль „дружніх звязків“, які встановляло гетьманське правительство з Доном. Спільний ворог — Совітська Росія, спільна мета — відновлення єдиної монархичної дореволюційної Росії, в якій Скоропадський міг би рахувати, що найбільше, на тимчасове „відважне співробітництво“ з новим „собирателем“ російської держави, а українське населення — на засвоєння „дівної російської мови“. Конкретно ж, сьогодня справа йшла про спільну військову боротьбу „самостійного Дону“ і „самостійної України“ з „ворогом, що сіє розбрат, анархію і братовбивчу війну“ — з Совітською Росією, з всеросійською революцією.

Ясно після цього, що наскільки „успішними“ були переговори гетьманського правительства з реакційним Доном, настільки безрезультатними, затяжними і безпредметовими були мирні переговори з Совітською Росією. Визнаючи самостійність Дона, коли він сам навіть того не хотів, відступаючи Донщині після одного росчерку пера цілі округи з українським населенням, гетьманське правительство в той же час до смішного чіплялось за всяку дрібницю в переговорах з делеґацією Совітської Росії в Київі, вимагало від останньої з'ясування „юридичної природи“ державного устрою Совітської Росії і тому подібних „мудрих“ річей, перетворюючи мирові переговори в теоретичні, часто нікому непотрібні і кумедні діспути.*) Замісць миру, гетьманщина готувалась до війни з Совітською Росією (7).

Так поглиблювалась соціяльна реакція і підготовлювалась постепенно і ліквідація національних завойовань українського народу. Україн-

*) Головою української мирової делеґації був сенатор С. Шелухин, який своїми виступами на засіданнях делеґацій давав не малу розвагу громадянам в ті сумні та невеселі часи.

ська державність на очах підкопувалась в самих своїх основах. С. Шемет (ватажок української селянської куркульні) даремно посилав безконечні „хліборобські“ делеґації до „ясновельможного пана гетьмана“, даремно дорікав „хліборобові“ Лизогубові, що його політика суперечить „думкам, висловленим п. гетьманом в квітні місяці в листі до хліборобів-демократів“, даремо домагався „демократизації й українізації“ поміщицько-капіталістичної диктатури в інтересах „скріплення самостійности Української Держави“. У відповідь на таке надокучання „хліборобів“ гетьманське правительство заборонило скликання з'їзду „Української Хліборобсько-Демократичної Партії“, призначеного на жовтень місяць. І тільки „за поміччю самого пана гетьмана“, з великим трудом, після безконечного числа делеґацій вдалось „хліборобам“ добитись скасування тої заборони і відбути в кінці жовтня конференцію. Конференція ухвалила низку постанов, вислала нову делеґацію до гетьмана з домаганням — „демократизувати й українізувати політику“, але „пан гетьман“ вже орієнтувався в другий бік. Він вже примушений був слухати нового пана — переможницю Антанту — і танцювати під її дудку, а не під самостійницьку сопілку „братів-хліборобів“ (8).

15. Українська демократична держава чи реакційна „Великая Россія“? (Кріза кабінету). Бачучи, що справа явно йде до ліквідації української державности і в той же час учитуючи опозиційні настрої в країні до гетьманщини та почуваючи за собою підтримку частини дрібної буржуазії і правиці української демократії, Український Національний Союз повів наступ на „пана гетьмана“, домагаючись від нього зміни реакційного кабінета міністрів на демократично-український. До ґен. Скоропадського і до німецьких ґенералів ходили одна за одною численні делеґації Союза. Скоропадський і Німці, здавалось, почали подаватись. 5. жовтня „сам гетьман“ запросив до себе (через міністра закордонних справ Д. Дорошенка) представників Національного Союза для розмови. Союз послав В. Винниченка (голову) та членів президії А. Ніковського (представника партії соц.-фед.) і Х. Швеця (представника селянської спілки). Бесіда відбулася, як писали газети, „в дуже прихильнім тоні“. Делеґація висловила погляд Союзу на внутрішню і закордонну політику Української Держави, вказала на необхідність переведення демократичної земельної реформи. Ґенерал Скоропадський вдавав, що він з усім погоджується, і в газетах другого дня писали, що „по всіх питаннях, які порушено підчас розмови з п. гетьманом представниками Національного Союза, виявилось, що погляди Національного Союза і п. гетьмана взагалі сходяться“. Отже, „пан гетьман“ „згожувався“; треба було тільки усунути гетьманський кабінет міністрів, який цупко держався влади, вперто вів раз намічену політику і ні з чим, що виходило з боку Національного Союза, „не згоджувався“. І Національний Союз повів проти кабінета міністрів енерґійну боротьбу всіма можливими для нього засобами, намагаючись в першу чергу здіскредитувати його в очах Німців, які, під впливом поразок на фронті і внутрішніх ускладнень в Німеччині, починали виявляти де-яку „прихильність“ до демократизму.

В середніх числах жовтня Національний Союз оголосив (за підписом В. Винниченка — голови і П. Дідушка — секретаря) свою „Заяву про внутрішнє і міжнароднє становище України“. В тій „Заяві“, розрахованій на громадську опінію Центральних Держав, Союз писав:

„Ми не вважаємо сучасний уряд на Україні повномочним і законним представником Української Держави. Сучасний кабінет міністрів, складений переважно з старих урядовців самодержавного російського режиму, чужий народові національно і ворожий йому політично та соціяльно, має опору тільки в невеличких колах великих аґраріїв та королів промисловости, не розуміє і не може розуміти нових підстав життя, на які стає весь світ.

В той час, коли европейські держави рішуче переходять до широкого народоправства, на Україні уряд, позбавивши демократію всіх прав, змагається до повернення старого царсько-поліцейського ладу. В правительстві, в творенню державного ладу нарід не бере ніякої участи. На місцях знищено самоврядування і заміиено самовладством повернених до влади колишніх жандармів і поліцаїв. Волю зібрань, слова скасовано. Методи репресій нагадують часи середніх віків: порють різками, закопують по шию в землю і т. п. Підпираючи реакційні кляси, уряд сприяє розпаленому чуттю клясової помсти, яка доходить до нечуваних форм експльоатації і знущання з селянства та робітництва.

Вийшовши з рядів російської царсько-самодержавної бюрократії, теперішній уряд і суть та форми свого думання має російсько-централістичні. Прагнення широких мас української нації до цілковитого національно-державного визволення більшости сучасного кабінету чужі й ворожі. Словесними нещирими заявами та жорстокістю цензурних репресій уряд хоче створити враження спокою в державі. Але вся діяльність його веде край до загибелі та руїни, а народні маси штовхає на шлях розлючености, одчаю та анархії.

З огляду на це, Український Національний Союз заявляє, що дійсним, законним представником Української Держави може бути тільки той уряд, який спиратиметься на широкі демократичні маси українського народу. Тільки коаліційно-демократичний національний кабінет міністрів має право тимчасово, до нормального сформування народньої влади, стояти на чолі державної роботи. І першим завданням цього кабінету має бути негайна демократична аґрарна реформа на підставі знищення великого землеволодіння і забезпечення землею трудового селянства. Негайно ж має бути вироблено виборчий закон до законодавчого повновладного орґану української землі і переведено його в життя як найшвидче. Всі демократичні свободи, які є основою політичного життя в Західній Европі й які було здобуто революцією на Україні, але знищено сучасним урядом, мають бути повернені. Тільки в таких умовах наш край може стати до здорового, пляномірного відновлення всіх своїх великих сил і з повним правом виступити перед народами всього світу, як рівний участник в розвязанню великих міжнародніх проблем.

Ґрунтуючись же на праві кождої нації на визначення свого національно-державного життя, так виразно проголошеному в мировій проґрамі Вільсона, прийнятій обома воюючими сторонами, а також спираючись на історичне та природне право кожного народу гуртувати в одно ціле всі одірвані від його части, Український Національний Союз вважає цілком природним і необхідним злучення в один державний український орґанізм всіх заселених Українцями земель, які до цього часу через історичні та міжнародні обставини не ввійшли в склад Української Держави, цеб-то: Східньої Галиччини, Буковини, Угорської України, Холмщини, Підляша, частини Бесарабії з українським населенням, частини етноґрафично-української Донщини, Чорноморії і Кубані.“

Між тим, світові події — наближення миру, домагання Вільсона „демократизації“ Німеччини, голоси антантських держав за відновлення старої Росії — докочувались своїми хвилями до України і викликали тут цілу політичну завирюху. Українські міщанські дрібнобуржуазні кола, користаючись з ослаблення реакційної юнкерської Німеччини,

спішили перебрати на Україні владу в свої руки. Моськовські круги на Україні, підбадьорені перемогою „союзників“, вже не зважали на вчорашніх своїх друзів — німецьких ґенералів і одверто орієнтувались на антантські держави, передовсім на Францію. Маючи певність, що антантські держави підтримають їхню боротьбу за відновлення єдиної Росії, московські круги на Україні поставили цю боротьбу на чергу дня.

Десять міністрів Лизогубового кабінету (Василенко, Афанасьєв, Ржепецький, Гербель, Ґутнік, Романов, Зіньківський, Ваґнер, Колокольцев і Державний Секретарь Завадський) подали до Голови Ради Міністрів Ф. Лизогуба (в середніх числах жовтня) „Записку в справі зовнішньої політики України“. Міністри зазначали, що, з огляду на близький мир, вони вважають конче необхідним і неодкладним „визначити раз на завше курс зовнішньої політики України“. Дві можливости стелються перед Україною, писали далі міністри: з одного боку, будування української держави може йти шляхом цілковитої сепарації від держав, що повстали на руїнах колишньої Росії, з другого — Україна може бачити свій добробут в добробуті инших „русских“ держав, що повстали на теренах бувшої Росії, і зокрема в добробуті Великоросії. Перший шлях вважався авторами записки шкідливим для самої ж України і цілком одкидався; натомісць визнавався єдино правильним другий. В звязку з цим Україна має узгляднювати в своїй закордонній політиці інтереси Росії в цілому і повинна з'явитись на майбутню мирову конференцію з твердим наміром „отстаивать тамъ общіе интересы и уже нынѣ ратовать за помощь всѣми доступными средствами въ сверженіи большевистскаго ярма и за укрѣпленіе государственности на всемъ протяженіи бывшей Россійской Имперіи.“ Такий був зміст домагань десяти гетьманських міністрів.

17. жовтня їхня записка була офіційно зачитана на засіданню кабінета міністрів. Виникли гострі суперечки. Питання про відносини між Україною і Совітською Росією, що стояло на порядку денному (і було зреферовано міністром закордонних справ Д. Дорошенком), набрало, в звязку з запискою, бурхливого характеру. Десять міністрів пропонували роспочати військові операції проти Совітської Росії, викинувши льозунґ відбудови єдиної великої Росії. Ф. Лизогуб, Кістяковський, Дорошенко, Бутенко і Любинський виступили проти: вони не годились брати на себе місію відбудови великої Росії і одстоювали, щоб на мировім конґресі Україна виступала тільки в своїм імени і боронила тільки свої інтереси. Дійти до якогось порозуміння не вдалося. Сталася урядова кріза: 18. жовтня кабінет міністрів мусів податись в одставку.

Почалось формування нового кабінету Лизогубом. Московська буржуазія обурювалась і твердо трималась раз взятої лінії. „Кадети“ опинились в „опозиції“. Президія Головного Комітету К.-Д. Партії прийняла резолюцію, якою заборонялось членам партії брати участь в новому кабінеті; президія заявляла, що Головний Комітет стоїть на точці погляду „десяти міністрів“ і через це кадети не можуть брати участи в уряді, який формується на иншій плятформі.*) Голова „Протофісу“

*) В ці дні в пресі виникло зацікавлення питанням федерації взагалі. Російська ґазета (київська) „Новости дня“ піднесла питання про можливість

князь Ґоліцин звернувся до ґен. Скоропадського з телеґрамою з приводу орґанізації нового кабінету, в якій, в імени поміщиків, капіталістів, фабрикантів і промисловців, висловлювався проти коаліції з українськими національними елементами. В цій коаліції князь бачив небезпеку „соціялістичних експеріментів“ і застерігав від єднання з українськими ґрупами, які, мовляв, всі являються соціялістичними; в грізну годину, небезпечну для краю, не місце для спроб коаліції, кінчав голова „Протофісу“. Таким чином, „кіти“ гетьманщини відмовляли в своїй підтримці ґенералові Скоропадському і поміщикові Лизогубові, поскільки ті не брали одвертого курсу на „єдину неділиму Росію“ і намагались звязатись з українською дрібною буржуазією.

Національний Союз, здавалось, тріумфував. Ґенерал Скоропадський і Лизогуб звернулись до Союзу за кандидатами на міністерські портфелі. В. Винниченко заходився формувати кабінет. Кандидатів було подано. Але гетьман погодився тільки на частину їх. 19. жовтня було утворено новий кабінет міністрів в слідуючому складі: Голова Ради Міністрів — Ф. Лизогуб; міністр фінансів — А. Ржепецький; міністр військовий та морський — О. Раґоза; міністр закордонних справ — Д. Дорошенко; міністр ісповідань — О. Лотоцький (соц.-фед., бувший Ґенеральний Писарь в кабінеті В. Винниченка); міністр праці — М. Славинський (соц.-фед.); міністр народньої освіти та мистецтва — П. Стебницький (соц.-фед., бувший комісар Центральної Ради при Временному Правительстві); міністр доріг — Бутенко; міністр народнього здоровля та опікування — В. Любинський; міністр продовольчих справ — С. Гербель; міністр внутрішніх справ — В. Рейнбот; міністр юстиції — А. Вязлов (соц.-фед., бувший волинський ґуберніяльний комісар за часів Центральної Ради); міністр хліборобства — В. Леонтович; міністр торгу і промисловости — С. Мерінґ (поміщик, сахарозаводчик). Кабінет вийшов „коаліційним“ — більшість в нім належала „протофісовцям“, меньшість — українським буржуазно-демократичним інтеліґентам; кардинального питання — демократична українська держава чи єдина реакційна Росія — не було розвязано: воно було тільки трохи затушковано і одкладено одвертим вирішенням на далі.

Український Національний Союз одержав таким чином дуже мізерну часткову перемогу. І голова Союзу В. Винниченко даремно тішив себе і громадянство (в інтерві з співробітниками газет) надіями на радикальну зміну політики новим кабінетом.*) Менш оптимістично і більш

загально-славянської федерації і вмістила низку розмов на цю тему з ріжними політичними діячами. Між тими розмовами знаходимо і розмову з лідером російських кадетів П. Мілюковим, який, між иншим, сказав: „В Росії відбувається процес иншого роду. Росія, яка розпалася на невеликі частини, прямує тепер до обєднання, але не на основах федерації, котрі на російському ґрунті є чужі і неприємлемі. Частини ці прямують до злиття, до будування єдиної Росії.“

*) В розмові з співробітником „Роб. Газети“ В. Винниченко сказав: „Дуже поширена нині чутка в пресі і серед громадянства, що наче-б-то кабінет, який оце склався, є кабінетом Українського Національного Союзу. Я, як голова, мушу спростувати це і заявити, що це не відповідає дійсности. Національний Союз дійсно вживав певних заходів, щоб вплинути на новий кабінет в напрямку

реально оцінювала ситуацію „Робітнича Газета“, яка в передовій статті про новий кабінет, з'ясовуючи відношення до нього Української Соціяль-Демократичної Партії, писала:

„Нова влада зорґанізувалась на підставі коаліції між ,Протофісом‘ і певною частиною української буржуазної демократії. Компроміс уложено на основах, які вряд чи можуть тішити представників українського громадянства. Такі впливові і важні портфелі, як фінансів, військових справ, внутрішніх справ, лишилися в руках ,Протофіса‘. Розуміється, при цих умовах ні одна українська громадська буржуазно-демократична ґрупа, не говорячи вже про нас, не може уважати новий уряд своїм“ . . .

Компроміс і коаліція вийшли дійсно не втішними. Надії В. Винниченка на те, що новий кабінет візьме виразно самостійницько-демократичний курс і заведе в Українській Державі такі громадянські та політичні вольности, „як у Европі“, не справдились навіть в найменшій мірі. Поміщик Лизогуб, що далі залишився на посаді Голови Ради Міністрів, не виявляв ніякого бажання „европеізувати“ Україну, не покладався особливо на своїх нових українських „соціялістичних“ колеґ і в соціяльно-економичній політиці держався твердо старого курсу, старої орієнтації на „живі, творчі“ капіталістично-поміщицькі верстви України, заявляючи, що радикальна зміна курсу політики уряду не на часі. Представники останніх в кабінеті, цілком підтримуючи в цім Лизогуба, намагались в той же час потягти „коаліцію“ на шлях єдиної неподільної Росії.

Поміщики та капіталісти не тратили надій на свою перемогу. 27.—30. жовтня відбувся в Київі другий великий з'їзд „протофісовців“ — представників „промисловости, торгу, фінансів і сільського господарства“. Голова „Протофісу“ кн. Ґоліцин, відкриваючи з'їзд, закликав буржуазію цупко триматись єдиного капіталістичного фронту. Новий міністр торгу і промисловости Меринґ, вітаючи з'їзд, виголосив „єдинонеділимчеську“ промову, в якій зазначив, що промисловість України може бути відновлена тільки при одній основній умові, а саме — „коли Україна

його демократизації і націоналізації, які так необхідні в інтересах народніх мас і української держави. Що ж торкається діяльности утвореного кабінету, то Національний Союз буде до нього у відповідальній опозиції і за діяльність ніякої відповідальности на себе не бере. Національний Союз гадає, що всі міністри, які нині увійшли в кабінет, дбатимуть, аби негайно було переведено аґрарну демократичну реформу, якої з такими муками віками домагається наше українське безземельне і малоземельне селянство, аби в найближчий час в українській державі залунав голос самого хазяїна — українського робітника і селянина, аби було скликано сойм на підставі загального демократичного виборчого права, а також аби невідкладно було приступлено до утворення української армії. Так само Союз сподівається, що ті всі Українці і громадські політичні робітники, які були заарештовані безпідставно попереднім урядом, будуть негайно увільнені з вязниць на волю, до рідної їм громадської роботи. Особливо в неможливому становищі було друковане слово та демократичні і соціялістичні орґанізації: Національний Союз сподівається, що і ці всі перепони новим кабінетом буде усунено, і в Українській Державі, як і в Европі, запанують воля слова, друку і зібрань і знищено буде свавільну цензуру. Національний Союз сподівається, що новий кабінет оповістить громадянство про ту нову проґраму своєї діяльности, яку в найближчий час має виконати. Коли наші надії й сподіванки справдяться, то від цього українська демократія зміцніє, а разом з нею зміцніє і наша державність.“

економично не буде відділена від решти областей колишньої російської держави". „Тільки міцна економична злука всіх цих областей поміж собою, при дружній, направленій по одному пляну їхній роботі, допоможе промисловости нашої України розцвісти повним квітом, стати багатою", — закінчив свою „патріотичну" промову гетьманський міністр під одобрюючі вигуки „протофісовців". Мерінґа підтримав міністр фінансів Ржепецький, який також явився на з'їзд і продемонстрував свою солідарність з поміщиками і капіталістами, заявивши врочисто, що тільки буржуазія може служити надійною підпорою правительства. Всі доклади і дебати на з'їзді відбулись під прапором опозиції до українсько-державницьких і демократичних тенденцій української частини нового кабінету і жагучих надій на відбудовання єдиної реакційної Росії. Голова союза заводчиків і фабрикантів України (так званого „Суозіфа") А. Оцуп в своїм докладі виступив з осудом яких би то не було соціяльних „новшеств" з боку уряду, заявляючи, що останні „для неизжившаго себя большевизма будутъ непремѣнно казаться заигрываніемъ и ослабленіемъ власти", пролив сльозу „надъ разорванными ризами Руси" і закінчив свій доклад твердженням, що „будущее южной промышленности возможно только въ возсоединенной и возстановленной родинѣ". Князь Ґоліцин журився в своїй промові, що гетьман збився з певного шляху, допустивши Українців до влади і затвердивши коаліційний кабінет. „Нині ми стали, сказав він в своїй промові, на той шлях, на котрому упала велика Росія, коли од єдиного уряду перейшла до уряду коаліційного". Закінчив свою працю з'їзд в певній надії, що помилку буде виправлено і гетьманська політика знова піде неухильно по тому шляху, який намітили для неї поміщики і капіталісти.*)

Після цього з'їзду протофісовські міністри повели в коаліційному міністерстві формальну боротьбу проти українсько-демократичної частини його, використовуючи своє становище більшости в кабінеті (хоч і невеликої). Куца і компромісова проґрама роботи нового кабінету, намічена в гетьманській грамоті від 29. жовтня 1918. (справа земельна і скликання сойму), залишалась на папері мертвою буквою (**9**). Режим політичний не змінився а ні на волосину. На провінції сиділи ті самі старости та коменданти і провадили свою роботу утоптаними за шість місяців поміщицької диктатури стежками. В переповнених тюрмах та по концентраційних лагерях мучились далі робітники, селяне, українська інтеліґенція. Гетьманська цензура продовжувала лютувати, як і перед тим. Всякі істинно-руські монархичні і демократичні орґанізації, добровольчі офицерські загони в Київі і на провінції розгорнули свою роботу ще буйніще, ніж до того, використовуючи „широку гостинність" гетьманської України, яку запевнив їм і на далі ґен. Скоропадський в своїй новій грамоті. Заявою гетьманської грамоти, що „український нарід

*) Інтересними були доклади технично-ділового характеру на з'їзді. Тими докладами було потверджено повну руїну промисловости на Україні і констатовано, що капіталісти, маючи в своїх руках владу, за шість місяців нічого не зробили для відродження економичного життя на Україні. Це одбилось і на настроях з'їзду: домагаючись, як і раніш, від правительства твердого реакційного курсу, протофісовці вже не виголошували на цім з'їзді таких самовпевнених та хвалькуватих промов, які було чути на першому протофісовському з'їзді весною.

буде сприяти утворенню добробута і непохитного ладу в братерській Великоросії", леґалізувалась цілком справа орґанізації на Україні великоруських військових „дружин"; більш того, гетьманський уряд цією заявою брав на себе обовязок давати помешкання, озброювати і годувати чорносотенне великоруське офицерське гайвороння. Від добровольчих офицерських військових загонів в більших містах України просто не стало життя: розгнуздане офицерство пиячило, бешкетувало, тероризувало робітниче населення міст.*)

Становище гетьманського уряду після такої внутрішньої політики ускладнялось з кожним днем. Німецьке військо ставало вже не надійною силою: під впливом чуток про революційні заворушення в Німеччині та Австо-Угорщині салдати виходили з послуху, захожувались коло орґанізації рад салдатських депутатів, вимагали одправити їх до дому.**) Заходи гетьманських послів (в Софії, Стокгольмі й инших центрах), направлені до того, щоб Антанта наказала німецькому війську залишатись і на далі на Україні аж до „сформування власної української армії", мало тішили (10), хоч в навязанню звязків з Антантою в допомозі ґенер. Скоропадському й його правительству став „всемогучий Протофіс". Про цю інтересну „допомогову акцію" „Протофіса" знаходимо в „Роб. Газеті" (ч. 429, 5. січня 1919., стаття „Протофісіяда") такі відомости:

„Як тільки становище гетьманського уряду погіршилось, на допомогу йому прийшов ‚Протофіс'. Негайно було командировано до Одеси п. Ярошинського (діяльного співробітника і фіктивного голову анґлійського фінансового синдикату на Україні) з директивами завязати зносини з представниками Антанти. По згоді ‚Протофіса' з гетьманським урядом було відкрито таємний кредит у розмірі 5,000.000 карбов. для інформації представників Антанти про ‚дійсний стан' справ на Україні.

Кістяківський і Гербель настоювали на інтенсифікації діяльности ‚Протофісу' в антантських сферах. Гербель і Ярошинський мали де-які звязки ще з Петербурґу. Проте Ярошинському не вдалося налагодити звязків з керуючими колами Антанти. Союзники до кінця евакуації Німців з України і слухати не хотіли про українське представництво. Через те і перший плян впливу на дипльоматичні кола шляхом орґанізації українського представництва в Льондоні і Парвжі в життя не пройшов. Тоді доручено було ґенералові Баженову, дипльоматичному представникові України в Стокгольмі, увійти в зносини з Ягчем і синдикатом анґлійських банків. Баженов такі зносини налагодив; в його дипльоматичному листуванню помітно

*) В Київі уславився своєю „діяльністю" в ці дні так званий „Штабъ Особой Астраханской Арміи", що вчинив кілька терористичних актів проти робітників. Цим Штабом було розстріляно секретаря професійної спілки робітників по обробці шкури Урбановича і посажено до Лукянівської тюрми голову цієї ж спілки Писоцького. 29. жовтня „астраханські орли" зробили трус в помешканню професійної спілки робітників по обробці дерева, вимагаючи списка членів правління союзу та їх адреси.

**) Жовтень-листопад були місяцями наростання революції в Німеччині та Австро-Угорщині. Маніфести королів про демократизацію політичного життя і коаліційні уряди вже не задовольняли робітничих мас. Демократія Німеччини домагалась зречення Вільгельма II трону. 9. листопада появилось офіціяльне повідомлення про те, що Вільгельм II „вирішив відмовитись від трону". 12. листопада в Київі було орґанізовано німецькими салдатами раду салдатських депутатів під головуванням фельдфебеля Кірхнера. Поруч з постановами про демократизацію військового режиму, Рада Салд. Деп. постановила „підтримувати повний порядок у військових частинах, щоб здійснити нормальну евакуацію".

вплив синдикату (анґлійського на Україні) на його працю. В цей час фінансова ґрупа ,Протофісу', що спіралась на анґлійські банки, поставили своїм завданням орґанізувати не тільки цукровий трест на Україні, але й синдикувати всю промисловість і торговлю на Україні.

Стокгольм, котрий підчас війни був єдиним нейтральним містом, як у фінансово-економичних, так і в політичних зносинах, був як найпридатніщим місцем для переведення завдань ,Протофіса' що-до налагодження звязків з Антантою. Баженов намалював картину повного краху анґлійського фінансового синдикату на Україні в разі провалу гетьманського уряду. Всі національні кола України було атестовано, як різко соціялістичні. Проте, брак часу і перемога Директорії привели до того, що й цим шляхом не пощастило нічого зробити.

... Крім усього цього, особливу увагу звернув був ,Протофіс' на формування польських військових частин. Ці частини було визнано державами Антанти, як частину війська Антанти. ,Протофіс' гадав використати їх за для захисту інтересів великих землевласників ... З приводу орґанізації цього війська ,Протофіс' вів переговори з польським урядом через представника його в Київі."

Чекати після цих невдалих заходів на „власну українську армію" було по меншій мірі безнадійно. Хоч ґен. Скоропадський і похвалявся в своїй грамоті, що він положив „міцні основи створенню української армії і фльоту", одначе в дійсности гетьманський уряд нічого не зробив для створення українсьої армії. Ґенерал Скоропадський просто боявся і не міг приступити до цього завдання при тому страшному терорі, який він вчинив над селянством і робітництвом. Єдиною пробою в цім напрямі була орґанізація Скоропадським „сердюцьких" військових частин з поміщицьких та куркулівських дітей для власної охорони. Так звана орґанізація українського козацтва, заповіджена універсалом Скоропадського від 16. жовтня 1918., допіру но починалась (11). Сподіватись на якусь підтримку широких народніх мас не доводилось. Отже становище гетьманської влади було дійсно траґічне. Хвиля народнього гніву могла кожної хвилини змести Скоропадського з його коаліційним урядом з лиця землі. Єдиною верствою і силою, що хоч трохи могла підтримати „ясновельможного пана гетьмана", залишались московські офицери і взагалі чорносотенні реакційні елементи. Зоставалась ще надія на Антанту, на висадку нею свого десанта в Одесі. Але обидві ці сили вимагали ясного і одвертого курсу на „єдину неділиму", обидві вони не могли примиритись з коаліційним правительством і його компромісовою політикою. Поміщики і капіталісти вимагали від ґен. Скоропадського цілковитого послуху, цілковитого підпорядкування політики гетьманського правительства їхнім клясовим соціяльно-економичним і державно-політичним інтересам. Коаліційний кабінет конав, підрізаний внутрішніми тертями. „Единая Великая Россія" почала видимо перемагати.*)

---

*) В цей час почалась по великих містах України, після рішення гетьманського уряду, орґанізація добровольчих дружин „з певних елементів людности" — російських офицерів. для „підтримання ладу й законности в залюднених місцях України". На початку листопада було видано статут про ці дружини. В статуті було зазначено, що „факт приналежности до дружини не являється для московського офицерства фактом вступу на українську військову службу". На чолі київської добровольчої дружини став ґенерал Л. П. Кірпічов, з начальником штабу ґенер. Л. Г. Демідовим. Боячись заворушень, особливо на межі з Совітською Росією, ґенер. Скоропадський оголосив 10. листопада Чернигівщину, Полтавщину і Київщину на військовому стані. Приспішеним темпом йшла орґані-

16. Перемога „единої неподільної великої Росії“ (Уступлення коаліційного кабінету, грамота ґенер. Скоропадського про федарацію України з Московщиною). Приспішеним темпом справа йшла до своєї льоґічної розвязки. Вся московська рать готовилась до зустрічі на терені України „дорогих союзників“. Орґан єдиного московського національного фронту — „Русскій Голосъ“ писав:

„Телеґраф приніс вістку про те, що в Одесі й Севастополі готуються до зустрічі союзників. Ми полишаємо тимчасом на боці всі наслідки цієї радісної звістки, крім одного. Це й тільки це одне примушує нас зараз зітхнути вільно і легко: загорілась зоря обєднання Росії, загорілась зоря нової світлої будуччини! Привіт тим, для кого шість букв імени „Россія“ були, єсть і будуть єдині, а не шістьома частинами того, що не повинно бути ні єдиним, ні великим, ні самостійним.“

По військових частинах було дано офіційний наказ готуватись до зустрічі союзників. В мійських самоврядуваннях (особливо в київському) московською буржуазією і демократією вироблялись пляни вшанування союзників, роспреділялись ролі, готувались промови. Товариш міністра закордонних справ А. Ґаліп „звязувався“ з „союзниками“. На вулицях міст біля штабів добровольчих дружин почали маячіти трьохкольорові національні російські прапори. України не можна було вже пізнати: всюди був „русскій дух“, всюди смерділо реакційною московщиною. Українські елементи було загнано на задвірки. Говорити на вулицях по українському, маніфестувати український „сепаратизм“ стало небезпечно.

Становище українських міністрів в кабінеті стало просто безглуздим. З ними зовсім на рахувались, їх іґнорували. Нарешті, в газетах з'явилось повідомлення, що ґенерала Денікіна призначено верховним головнокомандуючим усіма військовими силами, що були в той час на території бувшої Росії. В кабінеті міністрів відбулось бурхливе засідання. Міністри-„протофісовці“ заявили, що цим самим і українська армія підпорядковується і мусить бути підпорядкована ґенералові Денікінові. Міністри-Українці запротестували, вбачаючи в цім порушення суверенітету Української Держави. Відносини загострились до краю. „Протофісовці“ стояли на своєму і вживали відповідних заходів, не зважаючи на протести українських міністрів. 14. листопада було розіслано „по корпусах української армії“ спішну телеґраму про „можливість утворення єдиного протибольшевицького фронту з метою захисту культури та права“. В Ґенеральному Штабі офицери розробляли (під проводом полковника Слівінського) плян „обєднання командування військами Дона, України та Добровольчої Армії під верховним командуванням досвідченого командіра Добровольчої Армії, ґенерала Денікіна“. А ще перед цим ґенер. Скоропадський відбув таємничо обставлену зустріч з отаманом Донського Війська ґенералом Красновим, на якій було умовлено, що ґенер. Скоропадський „має рішучо піти по шляху довершення того тяжкого, але великого і славного, що приготовила для нього історія“, як сказав ґенер. Краснов, тоб-то по шляху відбудови єдиної Росії (**12**).

зація „Особливого Корпусу“, що був в роспорядженню самого ґенер. Скоропадського. Офицерів від 35. до 43. року життя мобілізувалось.

Нарешті, виникла справа скликання Українського Національного Конґресу, призначеного Національним Союзом на 17. листопада. „Протофісовці“ зробили опір: ніякого Українського Національного Конґресу вони рішучо не хотіли допустити.

Для українських міністрів залишалось після всього цього одне: вийти зі складу правительства, що вони й зробили 14. листопада. „Коаліцію“ було зірвано. Ґенерал Скоропадський рішучо став на бік істинно-руських капіталістів і поміщіків. 14. листопада він затвердив новий „однородний“ реакційно-московський кабінет в такому складі: голова ради міністрів і тимчасовий міністр хліборобства — С. Н. Гербель, міністр фінансів — А. К. Ржепецький, міністр внутрішніх справ — І. Кістяковський, міністр закордонних справ — Г. Є. Афанасьєв, тимчасово виконуючий обовязки військового міністра — Д. О. Щуцкой, морський міністр — адмірал А. Г. Покровський, міністр праці — проф. В. А. Косінський, міністр. торгу і промисловости — С. Ф. Мерінґ, міністр народньої освіти — В. П. Науменко, міністр продовольчих справ — Г. В. Ґлінка, міністр юстиції — В. Є. Рейнбот, державний контрольор — С. Н. Петров, міністр здоровля — В. Ю. Любинський, міністр сповідань — М. М. Воронович, тимч. управляючий міністерством шляхів — В. Є. Ландсберґ, державний секретарь С. Завадський.*)

Того-таки 14. листопада було оголошено „Грамоту Гетьмана всієї України до всіх українських громадян і козаків України“, якою касувалась суверенність Української Держави і проголошувалась федерація України з Великоросією. Ось зміст цього документу:

„Перемирря між Німеччиною і Державами Згоди заключено. Найкрівавіща війна скінчилась, і перед народами всього світу стоїть складне завдання утворити основи нового життя.

Серед решти частин многострадальної Росії на долю України випала порівнюючи більш щаслива доля. Україна перша завела у себе основи порядку й законности. При дружній допомозі Осередніх Держав вона заховала спокій аж до нинішнього дня. Ставлячись з великим співчуттям до всіх терпінь, які переживала рідна їй Великоросія, Україна всіма силами старалась допомогти своїм братам, оказуючи їм велику гостинність і піддержуючи їх всіма можливими засобами в боротьбі за відновлення в Росії твердого державного порядку.

Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди здавна були приятелями колишньої великої і єдиної Російської Держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього істнування повинні, безумовно, змінитись. На инших принціпах, на принціпах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила Всеросійської Держави. В цій федерації Україні належить зайняти одно з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність в краю і в її межах перший раз свобідно віджили всі принижені й пригноблені большевицьким деспотизмом громадяне бувшої Росії. Від неї ж вийшли дружба й єднаняя з славним Всевеликим Доном і славними Кубанськими і Терськими Козацтвами. На цих принціпах, які — я вірю — поділяють і всі союзники Росії, Держави Згоди, а також якім не можуть не співчувати всі без винятку инші народи не тільки Европи, але і всього світу, по-

*) Українська дрібна буржуазія — УДХП УПСФ і „Всеукраїнський союз дрібних і середніх власників“ — умовляла й упрошувала ґенер. Скоропадського не рвати з нею, не віддаватись безповоротно за московських поміщиків і капіталістів й утворити український кабінет міністрів. Одначе Скоропадський, вірний собі, бажаючи запобігти ласки нового пана — Антанти, рішучо пішов своїм шляхом.

винна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утворення Всеросійської федерації, якої конечною метою буде відновлення Великої Росії.

В осягненню цієї мети лежить запорука добробуту, як всієї Росії, так і забезпечення економично-культурного розвитку цілого українського народу на міцних підставах національно-державної самобутности. Глибоко переконаний, що инші шляхи були б загибіллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно звязана з будучиною і щастям всієї Росії, зєднатися біля мене і стати грудьми на захист України і Росії. Я вірю, що в цій святій патріотичній справі ви, громадяне і козаки України, а також і решта людности, дасте сердечну і могутню підтримку.

Новосформованому нами кабінетові я доручаю найближче виконання цього великого історичного завдання. Павло Скоропадський."

Так цією останньою грамотою ґенерала Скоропадського доповнювалась і замикалась перша його грамота. Перша і послідня — це два ганебні стовпи на кручах того страшного провалля, в яке диктатура буржуазії кинула на цілих сім місяців український нарід. Першою грамотою Скоропадський ліквідував всі соціяльно-економичні і політичні революційні здобутки українського працюючого народу і накладав на нього рабство тяжкої соціяльної неволі. Останньою своєю грамотою він ліквідував і другу частину революційних здобутків — українську державність, проголошуючи федерацію України з Московщиною, як переходовий ступінь до „конечної мети — відновлення Великої Росії." Остання грамота цілком послідовно, льоґично і з необхідністю випливала з першої: відштовхнувши від себе і кинувши в економичне рабство єдину основу української державности — працюючий люд, трудове селянство і робітництво — та витворену цими верствами українську трудову інтеліґенцію, і спершись в своїй роботі виключно на поміщиків і капіталістів України, верстви національно не українські, ґенер. Скоропадський мусів, хоч би того й не хотів і мріяв про створення української монархії, дійти до повної ліквідації української державности. Ускладнення міжнародного характеру: перемога держав Антанти і розбиття Центральних Держав, творців і підпори гетьманщини, мали для даної справи другорядне, не принціпове, а цілком техничне значіння. Вони приспішили розвязку, але передрішена була вона всім попереднім розвитком гетьманщини, як мали ми нагоду не раз переконатись з огляду політики гетьманського уряду за весь час його діяльности (варто пригадати тут хоч би знамените інтервю Лизогуба про можливість федерації, дане ним в часі військової могутности Центральних Держав). Українська буржуазна державність не може бути відроджена силами національно-української буржуазії, хоч би вона того і хотіла, бо вона занадто мала числом, безсильна і мізерна в порівнянню з неукраїнською — московсько-еврейсько-польською буржуазією України. І тут, коли можна так сказати, полягає траґизм української (національної) буржуазії. Клясові, соціяльно-економичні інтереси її штовхають на боротьбу з українським робітництвом і селянством, цією єдиною основою українського народу і державности; цілком же природний і необхідний для оборони тих же клясових її інтересів перед українським працюючим людом інтернаціональний союз з рештою буржуазії України, Росії й инших су-

сідніх країн веде її — національну українську буржуазію в стан ворогів української державности, навіть архи-реакційної і буржуазної. Ясно після цього, що й гетьманщина могла істнувати тільки завдяки збігові міжнародніх обставин, в першу чергу завдяки обезсиленню російської буржуазної державности і прямій, мілітарній підтримці Центральних Держав. І треба було захитатись тільки одній з тих міжнародніх сил, на які спірався ґенер. Скоропадський, треба було викликати революційні заворушення в німецьких військах на Україні, як гниле, штучне дерево гетьманщини було раптом і цілком підрізано в самій своїй основі. Добра наука для української буржуазії, на коли б історія судила їй ще раз спробувати будувати українську буржуазну державність і на коли б буржуазія здатна була чогось навчитись.

Та вернемось до дня 14.—15. листопада 1918. В додаток до грамоти ґенерала Скоропадського новоутворений кабінет міністрів оголосив 15. листопада („срочно") повідомлення про свої найближчі завдання такого змісту:

„Приступивши до виконання своїх обовязків, Рада Міністрів Української Держави доводить до загального відома, що найближчими задачами її діяльности буде:

1. Праця коло відбудовання єдиної Росії на федеративних основах з задержанням на Україні всіх прав на розвиток її державности і національної самобутности;

2. Збереження і зміцнення державного ладу на Україні, що може бути досягнуто лишень при умові забезпечення України від анархії і большевизма;

3. Негайне оголошення закону про Державний Сойм і вибори до нього на демократичних основах;

4. Земельна реформа на основах, оповіщених Паном Гетьманом в грамоті від 29. жовтня ц. р.;

5. Охорона поліпшень умов праці;

6. Звільнення торгу від обмежень і в першу чергу скасування хлібної монополії та твердих цін на хліб;

7. Негайно має бути вжито самих рішучих заходів до відновлення залізничого транспорту і до полекшення харчових і житлових недогод служащих і робітників на залізницях.

Знаючи всю трудність своєї праці в цей час, Рада Міністрів сподівається, що важкий обовязок, котрий спав на її долю, буде полекшено широкими верствами людности, котрі відчують потребу забутя партійні і національні незгоди для осягнення великої мети оновлення рідного краю на демократичних основах."

Звичайно, всі заяви в цій „декляраціі" протофісовців про скликання Сойму на демократичних основах, про переведення земельної реформи та взагалі про „оновлення рідного краю на демократичних основах" були лицемірними і підступними. З'їзди поміщиків і протофісовців, що одбулись нещодавно, заборона скликання Українського національного Конґресу й инші давніщі й свіжіщі факти свідчили красномовно про той брехливий „демократизм" поміщицько-капіталістичного московського правительства на Україні.

І немов би навмисне день повстання до життя нового реакційно-московського правительства на Україні було ознаменовано розстрілом мирної студенсько-робітничої маніфестації в Київі, що вийшла на вулиці з червоними прапорами і революційними співами. Невинна кров, пролита гетьманськими жандармами, явилась червоним символом грядущої безпросвітньої реакції і злочинних намірів гетьманщини.

Та гетьманщині вже приходив кінець. Національний Союз, використовуючи ситуацію — революцію в Німеччині та Австро-Угорщині і звязаний з цим росклад в німецько-австро-угорськім війську на Україні, — рішив стати на чолі селянського повстання проти гетьманщини.

В ніч з 14. на 15. вже було розліплено на вулицях Київа відозву Директорії Української Народньої Республики, якою гетьман оголошувався узурпатором влади і зрадником української держави.

17. Пляни ліквідації гетьманщини. Гетьманщина не мала правдивої підпори ні в одній суспільній верстві на Україні. Горнулись до неї більш-менш щиро тільки де-які міщанські та сільські куркулівські елементи, які хотіли бачити в гетьманщині оборону своїх дрібнобуржуазних клясових, соціяльно-економичних, а разом з тим і національно-культурних інтересів. Та й ці елементи, зрештою, були в певній своїй частині одіпхнуті до табору ворожих гетьманщині сил гострою великобуржуазною клясовою політикою гетьманського уряду і пізніще навіть брали де-яку участь в поваленню ґенер. Скоропадського. Поміщики і капіталісти, орґанізацією яких власне і була гетьманщина, використовували і цінили її, як апарат їх клясового панування, як засіб для визиску і поневолення працюючих українських мас, одначе ставились до неї одверто вороже, як до форми української державности: цю останню форму вони терпіли тільки під примусом збігу міжнародніх обставин та поразки буржуазії в Московщині, вважаючи її тимчасовою і використовуючи, як орґанізаційний центр для боротьби з Совітською Росією і революцією у всеросійському масштабі.

Що ж торкається до активних ворогів, які готові були кожної хвилі піднятись збройно проти гетьманщини, то їх було більше, ніж мав колись якийсь инший режим. Першою і найгрізніщою силою було українське трудове — малоземельне і безземельне селянство та робітництво, особливо перше. Селянські повстання, як ми вже бачили, не вщухали а ні на оден день: вони то притихали, переходячи до боротьби невеликими партизанськими загонами, то обхоплювали ширші терени і творили кількатисячні армії. Частина повстанських загонів з часом перетворилась в постійні, подібні до реґулярних, військові частини; де-які з останніх, не маючи змоги опертись наступові німецького війська, пізніще орґанізовано перейшли на територію Совітської Росії. Найближчу участь в цих повстаннях, як керовники, брали УПСР (головним чином ліва течія) та члени Селянської Спілки; брали участь в них, як окремі особи, і російські большевики на Україні, але вони не були звязані орґанізаційно а ні з УПСР, а ні з Селянською Спілкою, і про них ми скажемо пізніще. Одначе УПСР (офіціяльній, лівій) не вдалося взяти селянського повстанського руху цілком в свої руки, в великій мірі через те, що партія своєчасно не розробила пляну загального всеукраїнського повстання проти гетьманщини і не утворила потрібного для цього всеукраїнського революційно-політичного центру: для цього партія не мала в потрібній мірі а ні сил, а ні авторитету, а ні орґанізаційно-техничних звязків з повстанськими елементами у всеукраїнському масштабі.

Дуже пильно стежили за революційно-повстанським рухом на Україні московські большевики, особливо та ґрупа їх, яка виїхала з Укра-

іни після ліквідації Української Радянської Республики. Ця частина [що влітку 1918. утворила на Московщині Комуністичну Партію (больш.) України] кілька разів пробувала взяти провід над повстаннями в свої руки, творила для цієї потреби „робітниче-селянський уряд України", складала і оголошувала маніфести до пролетаріяту і трудового селянства України з закликом стати до збройної боротьби з гетьманщиною за відновлення Радянської України. Одначе ні одна з цих спроб не мала успіху: ні робітництво, ні тим більше селянство України не відчувало в орґанізованих в Москві „робітниче-селянських урядах" своїх природніх революційних центрів і через це не відгукувалось на їх заклики і не ставало під їх провід, хоч радянські льозунґи комуністів (большевиків України) і мали прихильників серед робітниче-селянських мас. Останній „робітниче-селянський уряд України" потерпів повний неуспіх на Україні і був за це „розжалований" в Москві саме на передодні повстання Директорії.

Директорія ж, хоч і вийшла з лона найменш революційної орґанізації — „Українського Національного Союза", проте одразу перемогла всіх своїх конкурентів на провідництво протигетьманським повстанням на Україні. Та про це далі.

Тепер же спинимось ще на одній силі, що також готувалась до насильної ліквідації гетьманщини. Силою цією була московська соціяль-патріотична демократія, захоплена ідеєю відбудовання „єдиної великої Росії". Розвинула вона свою „боєву" акцію тільки в останні два місяці гетьманщини, коли появились надії на військову допомогу Антанти. Після плянів цих московських соціялістів (с.-р., с.-д., народників і т. д.), що спіралися на російське монархичне офицерство, на всю оту добровольчеську наволоч, що засмітила всю Україну при гетьманщині, ґенер. Скоропадський мав бути повалений, як „сепаратист" і „ворог єдиної Росії", Українська Держава зліквідована і роспочато, за допомогою „вірних союзників", наступ на Совітську Росію. З цією метою відбувалась по всій Україні орґанізація військових добровольчих частин, а також велися дипльоматичні переговори з представниками Антанти в ріжних европейських центрах. Оголошення ґен. Скоропадським федерації з Росією і викинення ним гасла спільної боротьби за „єдину Росію" цілком збило з пантелику цю ґрупу. Коли почалось повстання Директорії проти Гетьманщини, московські „соціялісти" не знали вже, що їм робити: реакціонер ґенер. Скоропадський був їхнім природнім союзником в боротьбі за „єдину велику Росію", і було безглуздям виступати проти нього вкупі з українським селянством та робітництвом за зненавиджену цими „соціялістами" Українську Народню Республику.

Де-що про ці пляни і переживання соціяль-патріотичної московської демократії на Україні знаходимо у спогадах російського трудовика (ґрупи А. Керенського) В. Б. Станкевича, що був в ті дні на Україні і брав участь в названих плянованнях. Ось що він пише у своїх „Воспоминаніяхъ" *):

*) В. Б. Станкевичъ „Воспоминанія. 1914—1919 г." — Станкевич був в свій час членом Петроградського Совіту Робітничих і Салдатських Депутатів і Военним Комісаром Врем. Правительства на північному фронті, а після (перед упадком Керенського) Комісаром при ставці Верх. Головнокомандуючого.

...„Київ був містом опозиції. Ці настрої відбивались і на політичних кругах. За безсумнівну аксіому вважалось: боротись з большевиками і з Скоропадським. А через те що Скоропадський був ближче, то головним чином критика била по ньому. Його обвинувачували поперед всього за його ‚німецьке походження‘, далі за реставраційну внутрішню політику, далі за неясність його українофільства і т. д.... І це не були тільки розмови. Інтересна риса: опозиція вже не уявлялась инакше, як тільки ‚озброєна‘, і політичні розмови нагадували мені штабні наради в хвилину військових операцій... Число рушниць, салдатів і патронів входили складовою частиною в арґументацію за кожну політичну пропозицію.

... Піддаючись загальному настроєві, ґрупа радикального офицерства в Київі, спираючись на політичну піддержку лівих орґанізацій, рішила зробити політичний переворот в самому Київі. Метою переворота було повалення Скоропадського і передача влади кругам, що ґрупувалися коло ‚Союза Возрожденія Россіи‘, котрий повинен був координувати свою діяльність з Уфімською Директорією і вже в ширшому масштабі вести боротьбу з большевизмом в Росії.

... Хоч я й належав до керуючого гуртка, але я до цього часу не можу сказати, чи було щось серйозне в нашій спробі, чи тільки авантюра. Докази тому, що це було серйозним, такі: ми були в контакті з представниками вищого военного командування в Київі, низка офицерських дружин заявили про свою готовність цілком допомогати нам; темні чутки про наш намір дуже хвилювали і турбували Скоропадського, про що повідомляли нас з найближчих до нього кругів; субєктивно ми були настільки певні в успіхові, що було намічено новий кабінет з Одинцем, призначено день виступу і навіть виготовлено було проклямації для росповсюдження в день переворота.

... Але в призначений для переворота день Скоропадський оголосив сам, можливо іменно для попередження перевороту, свою нову чергову орієнтацію, вже на Єдину Росію... і тим вніс розбрід в офицерські дружини, бо частина офицерів визнала, що більш нічого і не треба. Ми примушені були скасувати свій виступ.

...Одночасно з підготовленням змови в Київі, з тих же кругів виходив другий, більш серйозний намір: використати Україну, як базу, для операцій проти большевиків. Зогляду на евакуацію України Німцями, було рішено приклікати на Україну союзників і під їхнім прикриттям орґанізувати істинно-демократичну державність і нову армію для походу на Совдепію. Через це було рішено послати послів в Яси, де перебували дипльоматичні представники Союзників. Мякотіним було складено переконуючу докладну записку про становище на Україні та про необхідність на перші часи після виїзду Німців оборонити Україну перед орґанізованими силами большевизма. Делеґація в складі Титова, Бунакова і де-яких инших осіб виїхала з Київа через Одесу. Ми ж дожидались результатів подорожі з тим більшою нетерплячкою, що становище на Україні стало швидко дуже погіршуватись, і ми вже не знали навіть, що робити: валити Скоропадського чи боронити його.

... Як раз наша змова і великоросійські тенденції довели то того, що довелось побачити на ділі силу українських течій і побачити українську арґументацію рушницями та кулеметами. Зараз же після нової грамоти Скоропадського, що заявив себе прихильником єдиної Росії, почалось повстання Українців... Селянство прийняло участь в повстанні, під впливом соціяльних мотивів, проти поміщика Скоропадського і проти Німців, на силу котрих спирався Скоропадський і котрих було зненавиджено в селах за їхні екзекуції. Настрої селянства були по-за площиною української національної ідеї. Але українські політичні ґрупи зуміли зі своїм апаратом впливу підійти до цих настроїв і використати їх.

Повстання розвинулось надзвичайно швидко. Раптом весь край був загублений для Скоропадського, крім Київа, котрий тримався при допомозі офицерських дружин. Гармати заревли навкруги Київа... Для нас, гостей з Росії, становище було надзвичайно складне і тяжке. Кому допомогати?“

Цей уривок яскраво свідчить про настрої і наміри московських соціяль-патріотів на Україні. В Ясах дійсно відбувалися перед поваленням гетьманщини довгі і численні наради представників московських партій з антантськими дипльоматами, на яких обмірковувались пляни боротьби з українською демократією. Наводимо тут (слідом за „Новою Радою“) витяги з одного меморіялу, поданого до антантських дипльоматів в Ясах, підписаного „участниками делегаціи русскихъ политическихъ организацій: ‚Совѣта Государственнаго Объединенія Россіи‘, ‚Національнаго Центра‘ и ‚Союза Возрожденія Россіи‘, а также лицами, персонально приглашенными на совѣщаніе въ Яссахъ, включающее представителей всѣхъ главныхъ политическихъ теченій, за исключеніемъ крайнихъ правыхъ и крайнихъ лѣвыхъ“. Розвиваючи плян окупації України антантським військом, „участники делегаціи“ писали:

„До часу, коли стане можливою присилка більш великих сил, кількох кораблів в гаванях Чорного Моря — в Одесі, Миколаєві, кількох отрядів війська у великих містах і головних важніщих стратеґичних пунктах та на шляхових вузлах було би досить для того, щоб на перший час підтримати цю надію і стримати від виступу неспокійні елементи. Але необхідно, щоб ці перші прояви союзної допомоги з'явилися зараз же, в ближчі дні. Делеґація сподівається при цьому, що перші озброєні сили союзників принесуть з собою тверде рішення не визнавати окремих державних орґанізмів, утворених Німеччиною в цілях роздроблення Росії, і вернуть Росії її Андрієвський прапор — символ її єдинства.

... Делеґація визнає бажаним, щоб, прибувши в Київ, п. Енно*) керувався в своїй політиці по відношенню до української влади загальним принціпом визнання неподільности Росії. Ґрунтуючись на загальному пляні, прийнятому і кілька разів потвердженному Державами Згоди, п. Енно повинен стриматись в своїй діяльности від всяких заходів, котрі могли б дати кому б то не було підставу вважати, що союзники визнають державну незалежність України або допускають можливість встановлення в майбутньому відносин між Україною і Московщиною шляхом договору.

Що торкається більш докладних вказівок відносно напрямку політики пана консула в Київі, зокрема, до того часу, поки явиться можливість здійснити в повному обемі обединительну проґраму делеґації, то ця політика, на думку делеґації, повинна з'ясовуватись цілком обставинами, при чому видається корисним, щоб, як при ознайомленню зі становищем справи, так і при наміченню тих чи инших випливаючих з нього заходів і рішень, п. консул використав звязки і активну підтримку російських орґанізацій в Київі, як представлених в цій делеґацій, так і инших, їй співчуваючих.

Переходячи до ближчого аналізу тих політичних можливостей і комбінацій, які намічаються в ближчий час, делеґація вважає, що п. Енно повинен в рішучій формі знищити всякі надії націоналістичних українських кругів на допомогу союзників, які могли б з'явитись в цих кругах після факту навязання зносин і переговорів поміж сторонами.

Що торкається відносин до гетьмана, то у випадку збереження ним політичного status quo, політика п. консула з потрібною ясністю випливає з нищезазначених загальних основ неґативного характера; коли ж гетьман виявить твердий і виразний намір повернути свою політику в бік союзницької орієнтації шляхом, наприклад, утворення поміркованого русофільського міністерства, то п. консул може дати йому в цім випадку певну підтримку, а також не одмовити в порадах у відповіднім розумінню; при цьому гетьману може бути вказано на бажаність оголошення (при утворенню міністерства) декларації, котра містила б

*) Французький дипльоматичний аґент в Одесі.

в собі певну заяву про признання єдинства Росії і на необхідність обовязково, по можливости негайно, призначити нові вибори в міські і земські самоврядування, на основі загального виборчого права, введеного в розумні рямці, тоб-то з встановленням більш обмеженого вікового цензу і цензу осідлости. Одначе, всі заходи і поради в цім розумінню не повинні в якій би то не було мірі звязувати волю союзницької політики в майбутньому, що має на меті радикальну зміну політичного режима на Україні в напрямку обєднання з Росією. Після сказаного, взагалі відношення консула до можливого поміркованого русофільського кабінету повинно залишатись неґативно вичікуючим, спіраючись на реальну силу прибувшого вже і того, що має прибути союзного війська.

Коли б, одначе, сталось, що ще до прибуття п. Енно в Київ або після його і наперекір зусиллям п. Енно гетьманська влада не могла вдержатись і була б повалена переворотом, то тут довелося б рахуватись з двома можливостями: перша виявлялась би в перемозі націоналістичних кругів і відновленню влади Центральної Ради без участи большевиків і з нахилом в бік держав згоди; в цім випадку політика п. Енно повинна була б мати неґативний характер по відношенню до нової влади і одночасно стреміти при підтримці московських кругів до зміни утвореного становища“ . . .

Коли „перша можливість“ — повстання під проводом Директорії — стала фактом, російські демократичні круги на Україні засипали антантських дипльоматів донесеннями та телеґрамами, в яких писали, що „українські шовіністи підняли повстання на Київщині, в котрому, крім не численного гуртка націоналістів, беруть участь великі банди анархистів та большевиків.“

Забігаючи наперед, скажемо, що, дійсно, російська демократія на Україні в своїй масі не взяла ніякої участи в українському робітничеселянському повстанні проти диктатури поміщиків та капіталістів.

Такі були пляни повалення гетьманщини. Про найсерйозніщий з них — повстання українського селянства під проводом Директорії Української Народньої Республики, що закінчилось поваленням гетьманщини, — далі.

Розділ VI.

Повалення диктатури поміщиків і капіталістів.

18. Правиця української демократії рішає збройно виступити проти гетьманщини. Вибори Директорії УНР. Невдала спроба Українського Національного Союзу з „українізацією і демократизацією“ диктатури поміщиків і капіталістів на Україні, поглиблення реакції і ліквідаційна національна політика ґенерала Скоропадського мусіли, врешті, і правицю української демократії переконати в повній безнадійности опортуністичних, еволюційно-парляментських методів боротьби з гетьманщиною. Тим більше, що зусилля правиці, направлені на припинення сепаратних селянських повстань, жорстоко задушуваних Німцями, не давали бажаних наслідків: селянство вело боротьбу далі, зовсім не думаючи про яке б то не було примирення з гетьманщиною.*)

*) Про розміри цієї боротьби свідчать „сводки“ Німецького Штабу на Україні про кількість забитих в боях: по цих сводках за шість місяців гетьманщини було забито селянами 19.000 німецьких салдатів і офицерів. Цифра ця, майбуть, зменшена. Нема вже чого говорити про те, що селян за цей же час забито в кілька разів більше.

Революція в Німеччині та Австро-Угорщині, що підкопувала разом з тронами Вільгельма та Карла і гетьманський стілець Скоропадського, розвязувала руки. Півміліонна німецько-австро-угорська армія на Україні була вже не такою страшною, як перед тим. Можна було починати збройну боротьбу з гетьманщиною з надією на перемогу. До того ж і елементарну орґанізаційно-підготовчу роботу для повстання було вже в сути річи переведено, а саме: Центральний Комітет Селянської Спілки мав найтісніщі звязки з селянськими орґанізаціями майже всієї України; центральна течія Української Партії Соціялістів-Революціонерів перейшла вже стадію внутрішньої орґанізаційної роботи в центрі і звязалась з істнувавшими провінціяльними орґанізаціями партії і окремими видатніщими партійними товаришами; залізничники, після хвилевого „співробітництва“ з гетьманщиною, стали чи не найбільшими її ворогами; соціялісти-самостійники, що на початку гетьманщини вітали її разом з хліборобами-демократами, тепер готові були виступати проти ґенерала Скоропадського збройно в обороні національних здобутків української революції, нарешті, і Національний Союз досяг того ступня в своїм орґанізаційнім розвитку і мав вже настільки авторитету в очах широких кол українського демократичного суспільства, що міг стати до більш рішучої і радикальної боротьби з гетьманщиною, ніж яку провадив досі.

Питання про збройне повстання проти гетьманщини поставили на чергу дня українські соціялісти-революціонери і Селянська Спілка. До них пристали без вагань залізничники, потім самостійники-соціялісти. Вагались, а то й заявлялись рішучо проти повстання, українські соціяль-демократи та соціялісти-федералісти. Це гальмувало справу. Особливо прикрим було те, що в опозиції до повстання були соціяль-демократи, котрі мали якийсь вплив на українське робітництво. Та з часом, особливо коли вдалося прихилити до думки про повстання В. Винниченка, змінили свою позицію і соціяль-демократи (в великій більшости). Таким чином, можна було вже приступати до підготовчої роботи. І саме в той час, коли аґонізував „коаліційний“ гетьманський кабінет міністрів, коли ґенерал Скоропадський остаточно рвав з Українським Національним Союзом, українські соціялісти-революціонери, Селянська Спілка і українські соціяль-демократи повели роботу в напрямі збройного повстання: звязалися з полком січових стрільців, що стояв в м. Білій Церкві і, незадоволений русифікаторсько-реакційною політикою ґенерала Скоропадського, ще перед тим віддав себе в роспорядження політики Національного Союзу; подали звістку про можливість повстання війську, що стояло на фронті на Чернигівщині та на Харьківщині, і, користуючись авторитетом названих орґанізацій і Національного Союзу зокрема, прихилили його на свій бік; притягли до активної участи в підготовці повстання залізнодорожників; почали обраховувати військові сили, що могли перейти на бік повстанців, зважувати можливу позітивну ролю в повстанню залізничників-робітників і так званої дружини залізничників, підраховувати гроші, які можна було б використати для повстання, — оцінювати все за і проти. Найбільшою перепоною на шляху повстання все ж було німецьке військо, що ще корилось своїм ґенералам і могло, коли не все, то в де-якій своїй частині, виступити проти повстанського

війська. Перешкоджала також і відсутність грошей. Не зважаючи на відозви Національного Союзу, гроші надходили до скарбниці Союзу дуже мляво. Нарешті, було вироблено, при участи представників січових стрільців (Коновальця і Мельника) і залізничників (А. Макаренка і ґенерала Осецького) плян повстання, ухвалений центральними комітетами українських соціяль-демократів і соціялістів-революціонерів (центр. течії).

Залишались отже тільки українські соціялісти-федералісти; приєднання їх до думки про необхідність повстання дало б можливість поставити питання на вирішення Національного Союзу з певністю, що більшість голосів буде за повстання. Було скликано приватне зібрання представників від партій: соціялістів-революціонерів, соціяль-демократів, самостійників і соціялістів-федералістів. Одначе соціялісти-федералісти поставились до ідеї повстання з такою гострою критикою, з таким недовіррям до можливости успіху його і з таким обуренням до небезпечної „авантюри", що годі було думати про прилучення їх до орґанізаційного повстанського ядра. Соціяль-демократ В. Садовський став по стороні соціялістів-федералістів. Спроби В. Винниченка і М. Шаповала переконати в необхідности повстання і його успіхові не досягли цілі. Ес-ефи були проти. Перелякані можливістю орґанізації повстання по-за їхніми спинами, вони почали навіть вживати заходів до попередження і дезорґанізації його. Єдиний національний фронт, для утворення якого так багато було покладено праці, здавалось, розлазився в самий рішучий момент. Це не могло, звичайно, допомогти успіхові повстання і турбувало орґанізаторів його. По-за цим виникала ще небезпека передчасного відкриття змови і арештів керовників її. Гетьманські шпики вже довідались про повстанські заходи, і Національний Союз міг бути кожної хвилини розгромлений. Соціяліст-федераліст М. Кушнір, з доручення ес-ефів, поставив одверто на зборах Союзу провокаційне запитання: чи дійсно, мовляв, в складі Національного Союзу є авантюристи, що орґанізують повстання? По місті ходять подібні чутки, казав М. Кушнір, і Національний Союз повинен недвозначно заявити своє становище супроти тих чуток. А саме: Національний Союз повинен рішуче одкинути думку про можливість повстання і осудити ті орґанізації й окремі особи, які штовхають населення на цей небезпечний і шкідливий шлях.

Революційній частині Союзу довелось після цього удати перед соціял.-федералістами, що немов би вона „кається" і дійсно нічого не замишляє робити без згоди ес-ефів. 9. листопаду Національний Союз ухвалив постанову, якою „заперечував неправдиві чутки" про „якісь наміри Союзу в напрямі активних виступів." *) 10. листопада ґенерал

*) Зміст цієї постанови, переданої УТА, був слідуючий: „Зважаючи на те, що під впливом останніх подій в громадянських колах поширюються чутки про якісь наміри УНС що-до зміни тактики в напрямі активних виступів, Головна Рада УНС заявляє, що чутки про зміну тактики Національним Союзом не мають підстав; зазначені питання в Головній Раді не виникали. Головна Рада прохає все громадянство прийняти до уваги лише постанови УНС, відкидаючи всякі чутки, котрі ширяться з метою знервувати громадянство і внести дезорґанізацію, яку використовують на шкоду українській справі."

Скоропадський звернувся „до всіх громадян України“ з спеціяльною грамотою, в якій закликав зберегти спокій, „не розпалювати ворожнечи“, відмовитись „від яких би то не було самочинних виступів“, „не наражати країну на небезпеку“ і так далі, обіцяючи здійснення своїх обіцянок що-до скликання Сойму та переведення земельної реформи і погрожуючи, що в роспорядженню буржуазії „мається достаточно сили, щоб не допустити до жадного порушення державного порядку“. Справу з орґанізацією повстання трохи було затушковано. Підписані гетьманським урядом ордери на арешт де-яких членів Національного Союзу залишились не виконаними. Але справа од цього не виграваала. Арешти могли відбутись кожної хвилини. Крім того, ширші круги української демократії, не посвячені у внутрішні конфлікти Союзу і в причини, що викликали з боку Союзу оголошення подібних до наведеної заяв, деморалізувались такими заявами. Де-які військові частини, що спочатку без вагань заявилися за повстанням, починали тепер вагатись. Отже обєктивні умови примушували приспішити справу з повстанням. Соціялісти-революціонери, Селянська Спілка, залізничники, соціяль-демократи вже схилялись до того, щоб почати повстання в крайнім випадку і без участи Національного Союзу. Та тут прийшов на виручку ґенерал Скоропадський.

В ці дні остаточно вияснилось, що ґенерал Скоропадський порве з „Українцями“, що міністри ес-ефи примушені будуть вийти з коаліційного кабінету і що буде утворено новий, цілком реакційний і московський кабінет, який остаточно поставить хрест на українській дрібній буржуазії і на українській державности і візьме курс на єдину реакційну Росію. Ес-ефам вже не залишалось ніяких надій на гетьманщину: вони просто, недвозначно і рішуче викидались на смітник „за ненадобностью“. Після цього, звичайно, ес-ефам не залишалось ніякої рації обстоювати далі ґенерала Скоропадського, і вони також стали „революціонерами“. Цим і скористувалась революційна частина Союзу. На спеціяльно скликаних зборах Союзу В. Винниченком було доложено, що проти гетьманщини вже орґанізовано і підготовлено повстання і що без обговорення і дебатування цього питання політичні партії мають обрати Директорію і дати їй повновласть на провадження повстання. Збори Союзу так і зробили: без довгих балачок ухвалили всі заходи, зроблені в справі орґанізації повстання, і постановили обрати Директорію УНР на спеціяльному таємному засіданні уповноважених представників всіх політичних партій, що входили в склад Союзу, а також представників війська.

13. листопаду відбулося в помешканні міністерства шляхів згадане таємне засідання представників всіх політичних партій, що входили в склад Союзу (в тому числі й ес-ефів), січових стрільців, залізничників і Селянської Спілки, на якому і було обрано Директорію Української Народньої Республики в складі Голови В. Винниченка (представника УСДРП) і членів — С. Петлюри (УСДРП — кандидат січових стрільців), Ф. Швеця (кандидат Селянської Спілки, заявлявся за приналежністю до УПСР, хоч активної участи в роботі партії не брав), П. Андрієвський (самостійник-соціяліст) і А. Макаренко (кандидат залізничників, непартійний). Двох останніх було обрано умовно

і тимчасово; С. Петлюру було обрано по-за очи: давши раніш свою згоду на входження в склад Директорії, він на передодні засідання виїхав в Білу Церкву, до січовиків, куди мала виїхати і вся Директорія.

Директорія вийшла з погляду соціяльно-політичного безбарвною, сірою. Українські соціялісти-революціонери зовсім не дали до неї свого представника; українські соціяль-демократи хоч і дали до складу Директорії двох найбільш популярних своїх представників, але обидва вони — і С. Петлюра і В. Винниченко, відомі були з своєї попередньої політичної діяльности, як великі угодовці і опортуністи; решта ж членів Директорії, по-за цими двома, були звичайні українські дрібнобуржуазні патріоти; де-які з них, хоч і вважали себе „заступниками інтересів працюючих“, загалом дуже кепсько розбіралися в складній тодішній світовій ситуації, мало розумілись на загально-політичних справах, про соціялізм чули тільки одним вухом і в оцінці подій. в наміченню напрямку й тактики боротьби, на чолі якої їх було поставлено, керувались більше „здоровим розумом“, не сягаючи зором далі того, що було їм видно з української патріотичної дрібнобуржуазної та міщанської дзвіниці. На такий невтішний вислід виборів вплинуло багацько причин. Головну ролю між ними відограла спішність і конспіративність виборів. (Тому наприклад, від с.-р. на таємному засіданні, котре вибірало Директорію, були присутні випадкові особи). Поруч з цією причиною відбився на виборах і самий склад виборців — Національного Союзу: правиця української демократії, розбавлена дрібнобуржуазними та міщанськими партіями, не в стані була утворити виразно клясовий, робітниче-селянський, революційний соціялістичний орґан. Єдиний національний фронт, хоч би і демократичний, зобовязував до чогось, і цим щось якраз і було одмовлення з боку революційної демократії від ясно закреслених позицій клясової боротьби. Директорія вийшла такою, якою її породили обєктивні умови: єдиний національний фронт і приспішені конспіративні вибори (**13**).

19. Національна і соціяльно-економична плятформа Директорії. Стаючи на чолі селянсько-робітничого повстання проти диктатури поміщиків і капіталістів на Україні, Директорія (як і Національний Союз, що породив її) не мала виразної соціяльно-економичної плятформи. Зміст першої відозви Директорії, складеної згідно з вказівками партій В. Винниченком **14. листопада**, був слідуючий:

„Громадяне!

Ґенерал російської служби П. Скоропадський, порозумівшись в квітні 1918. р. з німецькими ґенералами, штиками німецьких — тоді ще не вільних підлеглих їм салдатів, — назвавшись гетьманом, захопив владу на Україні і скасував Українську Народню Республику.

З того менту зачалось знищення всіх народніх прав та нечувані знущання над демократією України жандармів і поліцаїв старого царського ладу. Клясова помста поміщикін та буржуазії дійшли до такої міри, якої не знав і царський режим.

І що більше панування ґенерала-гетьмана посувало Україну до єдиної неділимої Росії, то лютіще, отвертіще і цінничніще ставало попирання праз народу й глузування пануючих кляс над усіма здобутками революції, як політично-соціяльними, так і національними.

Останнім зрадницьким актом ґенерала-гетьмана П. Скоропадського про скасування самостійности Української Держави український народ віддається

остаточно на поталу поміщицько-бюрократичній реакції і на цілковите поневолення. Сформований новий уряд із представників реакційних кляс, які мають творити єдину неділиму Росію, виразно говорить про те, що чекає український народ, коли він не встане рішуче і до останнього чоловіка в оборону свого життя.

Український Національний Союз, яко найвище представництво орґанізованої української демократії, вживав до останнього дня всіх заходів, щоб мирно, без пролиття крови і дезорґанізації громадського життя, захистить і одстояти права народу. Але всі мирні заходи української демократії весь час зустрічали лютий опір з боку поміщиків, бюрократії та буржуазії.

Отже настав час залишити мирні заходи.

Од імени орґанізованої української демократії, від усього активного народнього громадянства, яке обрало нас, ми, Директорія Української Народньої Республики, сим оповіщаємо:

Ґенерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народньої влади. Все правительство його, як протинародне, протинаціональне, оповіщаємо недійсним.

Пропонуємо ґенералу П. Скоропадському і його міністрам залишити обманом і насильством захоплені ними урядові посади.

В імя спокою, порядку в Республиці пропонуємо зробити це негайно, без пролиття крови.

Офицерським руським орґанізаціям пропонуємо мирно скласти зброю і виїхати за межі України, куди хто схоче. В противному разі місце висилки їх буде призначено Урядом Української Народньої Республики.

Застерігаємо ґенерала Скоропадського, його міністрів, руських офицерів і всіх, хто з ними, що всякі насильства, утиски, образи і пошкодження Українцям, а також демократичним особам і орґанізаціям якої-будь національности, викличуть помсту, вибуху якої ніхто не зможе спинити. В інтересах цих ґруп і осіб пропонуємо утриматись від аґресивних заходів проти демократії.

Німецьке вояцтво демократичної Ґерманської Республики оповіщаємо, що українська демократія більш не може терпіти насильств, знущання і злочинного для всього краю панування монархично-поміщицької реакції і зі зброєю в руках буде обстоювати права поневоленого народу. Ми віримо, що салдати ґерманського визволеного народу поставляться до боротьби пригніченого українського народу відповідно до своєї гідности.

Всім громадянам заявляємо:

Хто стоїть за утиск та експльоатацію селянства та робітництва, хто хоче панування жандармів і охранок; хто може спокійно дивитись на розстріл мирних студентів озвірілими руськими офицерами, — той нехай виступає разом з гетьманом і його урядом за єдину неділиму гетьмансько-монархичну Росію проти волі демократії Української Народньої Республики.

Всі останні чесні громадяне, як Українці, так і не-Українці, повинні разом з нами стати збройною дружною силою проти злочинців і ворогів народу, і тоді всі соціяльні й політичні здобутки революційної демократії будуть повернені. А Українські Установчі Збори твердо і непохитно закріплять їх на вільній Українській Землі.

Разом з тим Директорія Української Народньої Республики закликає всіх борців стежити за порядком і рішуче та безпощадно припиняти грабіжи.

Українські народньо-республиканські війська підходять до Київа. Для ворогів народу вони несуть заслужену ними кару, для демократії всіх націй України — визволення.

До зброї, громадяне, і до порядку!

Голова Директорії Української Народньої Республики В. Винниченко. Члени Директорії: С. Петлюра, Ф. Швець, П. Андрієвський.

У Київі, 15. листопаду 1918."

По-за загальними фразами про необхідність повалення поміщицько-буржуазного режиму і відновлення політичних і соціяльних революційних здобутків українського народу, що мали бути закріплені Українськими Установчими Зборами, не знаходимо у відозві більш конкретного і сталого

визначення цілей боротьби; одне тільки було зазначено в ній з безсумнівною ясністю: оборона незалежности Української Держави в формі Української Народньої Республики.

Правда, Національний Союз, вибіраючи Директорію, більш-менш свідомо уникав виразного формулювання соціяльно-політичних льозунґів, свідомо одкладав це питання на далі, доручаючи Директорії лише виконання обмежених технично-військових функцій — оружного повалення гетьманщини. Така позиція мала свої вигоди — єднала біля Директорії ріжні суспільні кляси і ґрупи, але мала і великі невигоди, як показалось пізніще, коли Директорія поширила свої функції по-за межі уділеної їй компетенції.

З документів того часу, які з'ясовують соціяльно-економичну плятформу Директорії, наведемо тут ще уривок з „Універсалу" С. Петлюри, оголошеного Петлюрою в Білій Церкві майже одночасно з „Відозвою" Директорії. В „Універсалі" С. Петлюра писав:

„По наказу Директорії Української Республики, я, яко верховний главнокомандуючий, закликаю всіх українських салдат і козаків боротися за державну самостійність України, проти зрадника, бувшого царського наймита, ґенерала Скоропадського, самочинно присвоївшого собі права гетьмана України. По постанові Директорії, Скоропадський оголошений по-за законом за утворені ним злочинства проти самостійности Української Республики, за знищення її вільностей, за переповнення тюрем найкращими синами українського народу, за розстріл селян, за руйнування сел і за насильства над робітниками і селянами. Всім громадянам, мешкаючим на Україні, забороняється під загрозою військового суду допомогати кровопійцеві ґенералові Скоропадському в тіканню, подавати йому споживання і захисток. Обовязок кожного громадянина, мешкаючого на Вкраїні, арештувать ґенерала Скоропадського і передать його в руки республиканських властей.

Гетьманські роспорядження і накази по військам касуються; військові частини гетьмана Скоропадського, аби усунути даремного кровопролиття і розрухів, повинні перейти до лав військ Реснублики, вслід за тими, які вже перейшли.

Війська Республики мають на меті до щенту знищити лад, заведений гетьманським урядом, знищити нагайку, на яку він спірався до останнього моменту. В цю велику годину, коли на всьому світі падають царські трони, визволяються народи, коли на всьому світі селяне і робітники стали панами, в цю хвилину ми, брати козаки, хіба дозволимо собі піти з поміщиками, з гетьманським урядом проти своїх батьків? В цю велику годину ви, брати козаки, хіба осмілитеся служити запроданцям, котрі самі продавались і хотять Україну продати недавнім царським міністрам Росії, її пануючій клясі — безробітному російському офицерству і мародерам, що скупчились в контрреволюційне кубло на Дону?" *)

„Універсал" С. Петлюри (який він, до речи, оголосив без згоди решти членів Директорії і за це мав докори від голови Директорії В. Винниченка), як бачимо, мало, майже нічим не ріжнився своїм змістом від „Відозви" Директорії. І в „Універсалі" і у „Відозві" виразно підкреслювалась необхідність оборони суверенности Української Республики, плямувався реакційний гетьманський режим, приобіцювалось повернення революційних здобутків, або, як це сказано (хоч і посередньо) в „Універсалі" Петлюри, — встановлення такого порядку, при якім би на Україні „селяне і робітники стали панами". Отже загальні широкі, а через це майже беззмістовні, твердження і приобіцювання.

*) „Известия Центр. Исп. Ком." ч. 256 (520), 23. XI. 1918.

Одначе невиразність соціяльно-економичної плятформи Директорії на початках робітниче-селянського повстання проти гетьманщини майже не давала себе відчувати. Повставший нарід поперед усього хотів за всяку ціну здихатись гетьмансько-поміщицького режиму, і в цім Директорія цілком задовольняла бажання революційних селянських мас. Як і Директорія, так і ті селянсько-робітничі маси, що піднесли її на висоту свого керуючого повстанче-державного центру, одкладали конкретизацію форм майбутнього по гетьманщині політичного і соціяльно-економичного ладу на час після перемоги. Нині ж, сьогодня, трудове селянство хотіло тільки одного — повалити, в корені винищити гетьманщину, знищити карні офицерські загони, скинути з себе поміщицьке ярмо і то так, щоб вже на завше одбити поміщикам можність і охоту повертатись в свої бувші маєтки. Ті гасла, під якими брала провід над повстанням в свої руки Директорія, тимчасом не ставали в суперечність з цим основним, черговим завданням селянства і робітництва в їх боротьбі з диктатурою поміщиків і капіталістів. В той же час Директорія сміливо брала в свої руки провід над повстанням, мала опорну базу в формі реґулярних військових частин (хоч би полк січових стрільців), закроювала справу у всеукраїнському масштабі, була звязана з широкими колами української інтеліґенції, одним словом, являлась тим давно сподіваним революційним центром, потребу якого вже гостро відчувало українське трудове селянство, не раз жорстоко каране саме через брак такого центру, через сепаратність своїх виступів. В цих обєктивних умовах лежать причини успіху Директорії на початках її повстанської діяльности.

20. До зброї! Виїзжаючи з Київа, Директорія залишала там своїм репрезентаційним орґаном і орґаном боротьби за владу Директорії Український Військовий Революційний Комітет, утворений перед тим при Центральному Комітет УСДРП в складі М. Авдієнка, В. Чеховського, А. Нісоцького, З. Висоцького, М. Ґалаґана, Н. Завгороднього і М. Марченка.*) 15. листопада над вечір всі члени Директорії (крім А. Макаренка, який біля 10 днів переховувався в Київі) були у Білій Церкві з січовими стрільцями. Січові стрільці вже переговорили з німецькою залогою у Білій Церкві, повідомивши її, що „цими днями почнеться український національний рух“ проти зрадника і реакціонера гетьмана і запропонувавши не втручатись „у внутрішні справи“. Переговори закінчились підписанням умови, після якої Німці зобовязувалися не втручатись у боротьбу між гетьманом і Директорією, а війська Директорії — не нападати на Німців і допомогти їм яко мога швидче виїхати з України.

16. листопада почалось повстання. Свідок тодішніх подій в Білій Церкві та її околицях О. Назарук, так описує їх в своїх споминах **):

---

*) З невідомої причини в склад В. Р. Комітету не входив ні один укр. с.-р., хоч працювали під проводом його і с.-р.

**) Др. О. Назарук. „Рік на Великій Україні. Спомини з Української Революції.“

„Дня 16. листопада 1918. р. в полудне вирушила з казарм біля двірця в Білій Церкві одна сотня С. С. і помаширувала на місто, де розстріляла двох чи трьох гетьманських урядовців, що найбільш допікали українському населенню. Гетьманська залога в Білій Церкві була мала. Вона без боротьби розбіглася або зложила зброю. Наша сотня зайняла центр міста, і переворот в Білій Церкві був доконаний. Німецька залога виставила сильні сторожі коло своєї команди, але по-за тим не давала знаку життя. Наші патрулі ходили по місті і скоро попали в конфлікт з Німцями, які твердили, що наші роззброюють поодиноких Німців . . . .

Того самого дня виїхав з Білої Церкви перший ешелон (транспорт) С. С. в напрямі на Київ через Хвастів. Пізно вечером одержав я від команди С. С. доручення, удатися зі сторожею до тюрем у Білій Церкві і освободити всіх політичних вязнів . . . .

На другий день виїхав я разом з Директорією в третім ешелоні С. С. до Хвастова, де ми прибули вночі . . .

Поїзд з Директорією і головним Штабом наших військ (шефом Штабу був отаман Осецький) став на двірці в Хвастові. Ми всі мешкали у вагонах, а урядували і в вагонах і на двірці (залізничники йшли з нами). Тільки частину кімнат займала на двірці німецька команда. Вона мала в місті залогу і зразу пробувала не пустити наших транспортів проти Київа. Але енерґічний виступ покійного сотника С. С. Черника так на неї вплинув, що вона заховала невтральність, очевидно, зі страху перед селянськими масами. Німецький комендант двірця, чоловік старший і розважний, розумів добре своє положення і старався не доводити до конфліктів. А була це дуже трудна річ. З усіх боків одержували ми депеші, що поодинокі німецькі відділи ломлять умовлену невтральність, нападають на наші відділи, нищать нам маґазини зброї й амуніції, кидають її масово у воду, не допускають до концентрації наших військ, роззброюють їх і т. д.“ . . .

Почалися завзяті бої з Німцями. З усіх боків напливали на допомогу війську Директорії селянські маси, головно з околиць Білої Церкви, де їх орґанізовували і озброювали січові стрільці.

Гасло було кинуто, і народ плавом поплив до повстанських загонів. Вся трудова Україна стала до зброї. Повставали українські робітники, повстало безземельне і малоземельне селянство, повстала майже вся демократична інтеліґенція, повстали навіть де-які бувші „гетьманці“ — заможніще селянство, члени Української Хліборобсько-Демократичної Партії. Всім залляв за шкуру сала „ясновельможний пан гетьман“ з поміщиками та капіталістами, всі були обхоплені страшною ненавистю до гетьманського режиму і радо йшли на боротьбу, на знищення його.

„Маси українських повстанців, пише далі в своїх споминах О. Назарук: напливали з усіх боків так скоро, що Штаб Директорії втратив евіденцію що-до їх числа. Я хотів бодай в приблеженню довідатись про скількість наших сил, щоби записати це для будучого історика. В тій цілі розпитував я часто всіх, що могли мати що-небудь спільного з інтересним проявом повстанчого руху, почавши від головного отамана Петлюри, скінчивши на урядовцях постачання. Одиаче вони або подавали мені найбільш суперечні числа або просто стискали раменами і говорили щиро: ‚Тут уже й чорт не розбереться в тім всім.‘ Уря-

---

До речи, подамо тут, що О. Назарук прибув в ті дні на Україну (до Київа, в початку листопада) з Галичини, як відпоручник Команди Українських Військ (галицьких), прохати „гетьмана всієї України“ Скоропадського про військову допомогу для боротьби з Поляками. Скоропадський згодився дати таку допомогу і визначив полк січових стрільців, що стояв у Білій Церкві. Але галицьким Українцям не довелося скористатись цим полком: січовики вже були на боці Національного Союзу і Директорії. О. Назарук також не вернувся до Галичини, залишившись для праці при січовиках і Директорії.

довці постачання, від яких ще найскорше можна мати певніщі інформації, відповідали, що зорієнтуватися неможливо, бо ріжні відділи прохарчовуються самі, одержуючи харчі від селян, а де-які забирають по дорозі гетьманські й німецькі маґазини, нікого про це не повідомляючи. Головним джерелом, відкіля припливали до нас вже зорґанізовані повстанці, була Біла Церква: там у казармах Січових Стрільців остали два галицькі старшини — Бісик і Домарадський, які й почали орґанізувати напливаючих селян і залізницею висилали їх через Хвастів на Київ, поки зовсім не захрипли й не вибилися з сил. Бісик, з яким я потому зустрівся, оповідав мені про це. Запитаний о число, відповів, що й він утратив вкінці евіденцію, але припускає, що разом з Домарадським міг зорґанізувати по-над 20 тисяч селян, поділив їх на сотні й повизначував їм командантів; де-які села присилали вже готові сотні з власними командантами, підстаршинами. Це було для Домарадського й Бісика вигідне, бо вони вже навіть простих стрільців поіменували сотниками й абсолютно не мали більше кому доручати сотень.

...Найгірше було з озброюванням цих мас. Маґазини зброї й амуніції були переважно під сторожею німецьких залог, бо гетьмансько-російські офіцери й так звані ‚карательні отряди' або розбіглися на першу вістку про повстання, або повтікали з місця свого осідку і старалися по дорозі лучитися в більші ґрупи, про що ми мали досить докладні, хоч нераз фантастичні вісти.

...На загал відношення між нами і Німцями було вороже, і безнастанно доходило до проливу крови. В краю по двох тижнях мали ми вже перевагу над німецькими залогами, але під Київом було гірше... Німці, всупереч Білоцерківській умові, заявили, що будуть боронити Київа перед наступом Директорії."

Через де-який час (в кінці листопада) Директорія переїхала з Хвастова до Винниці. Тут вже можна було ліпше розташуватись і уділити увагу справам не тільки військового, але й цивільного, загально-політичного характеру. Тут почалась орґанізація примітивного адміністративно-політичного урядового апарату. До Винниці почали з'їзжатись партійні і громадські діячі і творити осередки (хоч і невеличкі) політичної думки; Винниця перетворювалась в тимчасову столицю республиканської влади.

Тим же часом повстання захоплювало весь терен України. Під Київом відбувались великі бої. Найкраща частина гетьманського війська, так звані сердюки, укомплектована з синів заможнього, куркулівського селянства, перейшла після перших же боїв на бік Директорії. В инших містах гетьманські військові частини, поскільки вони були українськими, так само переходили на бік повстанців. Так на дуже важливому участку протигетьманського фронту — в районі Буча-Ірпень-Ворзель (по залізнодорожній колії Київ-Ковель) оперував Чорноморський Кіш, бувша українська частина при гетьмані, орґанізована українськими старшинами-кубанськими козаками немов би для боротьби з большевиками на Кубанщині. В дійсности в цю частину пішло взагалі дуже багацько українських революційних старшин, які і в думці не мали їхати на Кубанщину. Спинимось трохи докладніще на операціях цієї частини і взагалі на розвитку повстання в цім другім після Білоцерківсько-Винницького важливім районі.

Чорноморський Кіш був ще перед повстанням в порозумінню з Національним Союзом (звязок держався через старшину Пилищука). Одержавши відомости з Білої Церкви про виступ Директорії, кіш скинув старого командира коша (гетьманського прибічника) і перейшов під провід згаданого старшини Пилищука. Штабом республиканських військ

доручено було кошеві захопити лінію Коростень-Київ і околиці. Кіш швидко розрісся, переформувався в дивізію і повів успішні бої, як з Німцями, так і з гетьманськими добровольчими частинами.*) Німці кілька разів хотіли розбити цей центр і ходили навіть в атаку, але раз-у-раз терпіли великі поразки.**) Вступали кілька раз і гетьманські добровольці в завзяті бої на цім участку. Один з таких боїв (з гетьманським кінним ескадроном) закінчився цілковитим знищенням (в точнім розумінню цього слова) гетьманського отряду. Тримаючи в своїх руках такий важний участок фронту, дивізія в той же час одтягувала увагу німецько-гетьманських військ від Білої-Церкви.

В дні успіхів, після розбиття Німців чи добровольців, козаки дивізії робили наскоки на Пущу-Водицю, а часом і на передмістя самого Київа—Курінівку. Це тероризувало і наводилу паніку на гетьманську армію й уряд. Волинський Староста, завзятий реакціонер і гетьманець — Андро, що на початку повстання став на чолі всіх золотопогонних банд на Волині і замірявся власними силами задушити повстання в своїм „воєводстві", швидко був примушений відмовитись від цього завдання і тікати зі своїми недобитками на Київ. Чорноморський Кіш розбив банди Андро (захопивши броневий потяг на станції Ірпень), захопив в свої руки склади зброї та амуніції в своїм районі.

Населення йшло на оголошену кошем мобілізацію плавом, без усяких розмов. Часом тільки (як це було, приміром, в Мироцькій волости), сільські громади, даючи козаків для повстанської армії, постановляли одночасно запитати керовників повстання, який лад має бути заведений після повалення гетьманщини і чи буде одібрано назад землю від поміщиків. Одержавши відповідь, „що все буде народнє", республиканське, що поміщиків буде знищено і землю віддано селянам, селянство не тільки давало козаків для армії, але й щиро опікувалося тією армією і всією справою повстання.

Так дуже трудна справа продовольчого й иншого постачання коша була легко розвязана самим селянством: сусідні села охоче і справно випікали потрібну для козаків кількість хліба з муки, яка видавалась для цього інтендантурою коша; розбитніщі селяне взяли в свої руки справу опікування козаків їжою (взявши під свій догляд і на свою відповідальність склади) і т. д. Тижнів через два-три після початку повстання, коли кіш мав вже під собою досить велику територію і виникла гостра потреба в полагодженню ріжних цивільних справ, до цієї останньої роботи став М. Шановал (у. с.-р.). М. Шановалові і І. Штефанові (у. с.-р., що з самого початку повстання був при коші, завідуючи почтою і телеґрафом в районі операцій коша-дивізії й одночасно виконуючи функцію „звязку" між військовими відділами і населенням) вдалося багацько зробити в той час для палагодження „тилу".

*) Фактичним керовником дивізії був енерґійний, досвідний і хоробрий полковник Лєґін — начальник штабу дивізії.

**) Особливо великі бої йшли за станцію Біличі. Станція кілька разів переходила з рук в руки. Закінчились бої перемогою повстанського війська. Німці мусіли одмовитись від свого наміру заволодіти Біличами. Станцію захопив 3. полк коша під командою укр. старш. полковн. Ліщука.

З захопленням, з самопожертвою, з ентузіязмом, зі зброєю в руках повстала вся трудова Україна на боротьбу з диктатурою поміщиків і капіталістів.

21. Росклад німецької армії і здобуття Київа. Ґенерал Скоропадський і російсько-еврейсько-польсько-українська буржуазія не могли поскаржитись на німецьких ґенералів. Останні доклали всіх старань до того, щоб поставити німецького салдата в оборону диктатури буржуазії і монархизму на Україні. Хоч білоцерківська умова з Німцями була укладена і з відома та за згодою німецької Великої Ради Салдатських Депутатів у Київі (в укладанню угоди брав участь представник останньої), хоч ще перед початком повстання з німецькими салдатами велись переговори в Київі і немов би було забезпечено не то що невтральність, але навіть і де-яку прихильність з боку німецьких салдатів до повстанського фронту, проте німецьке військо виступило спочатку активним і впертим оборонцем гетьманщини. Німецькі старшини поперед всього почали представляти перед німецькими салдатами повстанський рух не як революцію, не як орґанізоване селянсько-робітниче повстання, а як звичайний розбій та бандитизм. Слідом за гетьманською пресою вони затушковували дійсний характер руху, замовчували участь в ньому політичних українських партій, замовчували, що на чолі повстання стоїть Директорія, видвигаючи натомісць імя С. Петлюри, який, мовляв, зводить особисті рахунки з ґен. Скоропадським. По-за цим німецькі ґенерали залякували салдатів тим, що в разі розвитку повстання в країні запанує анархія — німецьке військо буде позбавлене можливости виїхати додому, а можливо, і винищено повстанськими „бандами“. Цей арґумент найсильніще впливав на несвідомих, обдурених німецьких салдатів. Примара загину на чужині робила їх слухняними в руках німецьких старшин і викликала ворожість до повстанців. Нарешті, впливали і накази Антанти „боронити спокій“ на Україні і погрози репресіями в разі невиконання їх.

Наслідком цих причин Велика (німецька) Рада Салдатських Депутатів, всупереч білоцерківській умові, стала одверто і активно в оборону Скоропадського. І коли в перших боях під Київом (Хвастів-Боярка) гетьманські ватаги було розбито і республиканські війська зразу ж наблизились до Київа, німецька залога Київа вирушила на фронт і зайняла позиції за Київом. Командуванню республиканських військ було заявлено, що Німці будуть боронити Київ перед наступом повстанських військ. Становище Директорії ускладнилось. Активний виступ Німців (та ще й ради салдатських депутатів) не віщував нічого доброго. Треба було рятуватись. В цій цілі було послано Директорією (з Хвастова) делеґацію до Київської Ради Салдатських Депутатів.*) Німці почали „крутити“. Член Ради Салдатських Депутатів майор Я р о ш заявив делеґації в імени німецького командування і Ради Салдатських Депутатів, що німецьке військо на Україні не має наміру втручатись у внутрішні українські справи і хоче тільки одного — можливо швидче виїхати з своїм майном

*) В склад делеґації входив в числі инших О. Назарук, який власне і вів переговори з Німцями.

з України, але що на перешкоді цьому стоїть переможниця Антанта, яка через французького консула в Одесі (п. Ено) вимагає, щоб Німці не пускали повстанських військ у Київ, погрожучи за невиконання цього наказу ріжними репресіями. Як висновок, майор Ярош запропонував, в цілях уникнення боїв, визначити демаркаційну лінію під Київом. Директорії нічого не залишалось, як тимчасово погодитись на встановлення такої лінії. Пізніще говорили, що київська німецька залога одержала від гетьманського уряду великі гроші, що й зробило її такою уважною до депеш пана Ено з Одеси (14).

Встановлення демаркаційної лінії, звичайно, не забезпечило республиканського війська від нападів з боку Німців. Німецькі офицери всюди провокували німецьких салдатів на бійки з повстанцями. Через таку провокацію між иншим сталась бійка між Німцями і республиканським військом і у Винниці, куди переїхала Директорія (бійка ця кінчилась обеззброєнням німецької залоги). З другого боку — повстанські війська не дуже зважали на всякі договори і били Німців, де тільки могли. Київ з усіх боків оточувався республиканськими військами. Становище гетьманського уряду ставало безнадійним. Воно погіршувалось з дня на день ще й тим, що німецькі війська почали все більше революціонізуватись і „розкладитись". Провокації старшин вже не помогали. Салдати бачили, що далеко безпечніще скласти зброю і попробувати виїхати, ніж накладати своїми головами за ґенерала Скоропадського в боях з українськими робітниками та селянами. Де-які полки (як, приміром, Саксонський в Київі) заявили, що навіть активно виступлять по боці повставших робітників і селян. Поодинокі відділи Німців почали самочинно і сепаратно вести переговори з командами повстанських військ, заявляючи готовність скласти зброю, аби тільки було вивезено їх до Німеччини. Війська Директорії йшли на зустріч таким відділам і, обеззброївши, одправляли їх ешелонами додому. Дійшло до того, що навіть ті німецькі війська, які боронили вхід до Київа, почали „обеззброюватись". Команда німецьких військ, нарешті, переконалась, що боротьба з республиканськими військами являється безнадійною, і повідомила Директорію, що хотіла б вислати делеґацію для остаточного порозуміння в справі взаємовідносин між Директорією і Німцями.

12. грудня 1918. відбулась в Козятині конференція приїхавшої з Київа делеґації Висшої Німецької Команди з делеґацією Директорії (в склад останньої делеґації входив ґенерал Греков і др. О. Назарук). Німці погодились здати Київ. Було підписано відповідний договір. „Німецький" гетьман залишався, таким чином, без Німців. Надії на золотопогонників було мало, і через те ґенерал Скоропадський вже тоді доручив членові німецької делеґації майорові фон-Фельзен'ові одночасно з підписанням договору про нейтралітет Німців запитати Директорію, чи буде випущено його живим з Київа, коли він уступиться з гетьманства.

Золотопогонники пробували ще після цього опіратись, але не могли встояти проти республиканських військ тим більше, що в самому Київі почалось повстання під керуванням Революційного Комітету.

Український Військовий Революційний Комітет координував свою роботу з секцією республиканського війська, підготовляючи повстання в місті. Одним з важніщих завдань Комітету була аґітація серед німецьких салдатів і зносини з Київською Радою Салдатських Депутатів. Спочатку ця робота дуже утруднювалась непевною поведінкою голови німецького Совдепу під-офицера Кірхнера, як і взагалі всієї президії, котра помітно росходилась з настроями більшости німецьких салдатів. Зносини і переговори пішли успішніще після того, як було переобрано Совдеп, і взагалі ситуація на Україні дуже змінилась не на користь гетьмана і Німців. Припадало це вже на перші числа грудня. Крім Совдепа, Революційний Комітет навязав зносини і безпосередньо з лівими ґрупами Совдепу та окремими військовими частинами. В результаті більшість військових німецьких частин в Київі заявилися на початку грудня за нейтралітет в боротьбі між гетьманськими і республиканськими військами, а саксонський полк заявив, що він активно стане на боці української демократії.

Коли з підготовчої роботи Революційного Комітету і розвитку подій виявилась можливість і потреба революційного виступу в Київі, координованого з наступом повстанських військ на Київ, Революційний Комітет призначив для керування виступом окремий Оперативний Штаб в складі М. Авдієнка, М. Ґалагана і Г. Горобця. Під керування Штабу були взяті боєві ґрупи соціялістичних партій — українські і не-українські (в тому числі і большевики).

Коли військо Директорії наблизилось в перші дні повстання до Київа і розпочало (19. листопада) наступ на ворожі позиції біля Київа, Революційний Комітет призначив збройний виступ в Київі. В ночі з 22. на 23. листопаду революційні отряди захопили Поділ (большевики), Либедський Район, частину Старокиївського участка, Лукянівки і Курінівки. Але через ріжні перешкоди (головним чином через недружний виступ всіх боєвих відділів Комітету) захопити Київа не вдалось, і з наказу Комітету 23. листопада було опущено революційними відділами захоплені вже райони. При цьому виступі німецькі салдати неробили ніякого опору повстанцям, а гетьманські „орли“ розбігались після невеликого опору (підчас виступу гетьманці полонили і звірські замучили т. Іванова, що керував виступом в Либедському районі).

Щоб навязати тісніщі зносини з Директорією і певно координувати слідуючий виступ в Київі з новим наступом республиканських військ на Київ, Революційний Комітет вислав до Директорії свого представника М. Авдієнка, який і був при Директорії весь час до виступу республиканського війська в Київ.

Другий виступ Революційного Комітету в Київі стався підчас останнього наступу повстанського війська на Київ. В цьому виступі брали участь між иншим і боєві відділи еврейських соціялістичних партій („Серп“, „Бунд“, „Поале-Ціон“); обіцяла виступити зі своїм боєвим відділом і УПСР (лівих), але не виступила. Коли українське військо вщерть наблизилось до Київа, а Німецька Рада Салдатських Депутатів, після умови з Директорією, оголосила свій повний нейтралітет, в ніч

з 13. на 14. грудня з наказу Оперативного Штабу українські робітничі і військові ґрупи захопили увесь Печерськ, Курінівку, Шулявку, Лукянівку і район залізниці. Під ранок 14. грудня було роззброєно всі гетьманські отряди на Печерську, захоплено Ґенеральний Штаб і Військове Міністерство. На Курінівці отряди повстанців захопили батарею Сердюцького полку і, порозумівшись з сердюками, стали палити з кулеметів і гармат у тил ворожих позицій, що були в районі Пущи-Водиці. В районі залізниць отрядом Революційного Комітету був взятий броневий потяг добровольців. Коли вияснився успіх повстання, з самого ранку 14. грудня частини бувших гетьманських військ (Лубенський, Радомисльський і частини инших полків) почали надсилати до Оперативного Штабу своїх уповноважених з заявами, що вони приєднуються до революційних військ. До третьої години дня в Київі вже не лишалось боєздатних гетьманських частин. Лише юрби добровольців, які тікали з фронту, наповнили собою педаґоґічний музей і там зачинились. О 4. годині 14. грудня — рівно через місяць з дня початку повстання на вулицях Київа вже були перші отряди українського революційного війська з фронту, яке остаточно розбило, після двохдених боїв, добровольців під Київом (15).

Ґенерал Скоропадський оголосив, що він зрікається влади. Переодягнутий в німецький військовий одяг, він переховався де-який час в Київі, а пізніще виїхав вкупі з німецькими ґенералами за межі Україні.*)

Негайно по капітуляції гетьманського уряду над вечір 14. грудня Революційним Комітетом була призначена Рада Комісарів, яко тимчасова найвища політична влада в Київі до приходу Директорії. Комісари взяли під свій догляд міністерства, а також випустили з вязниць Київа політичних вязнів (до 500 чолов.).

17. грудня Український Військовий Революційний Комітет, прийнявши на увагу, що військова влада в Київі перейшла до Командуючого Осадним Корпусом (Коновальця), а політична до Ради Комісарів, розвязав себе.)

Так німецька революція допомогла українському трудовому людові скинути з себе тяжке ярмо гетьманщини, накинуте на його поміщиками та капіталістами за допомогою німецьких ґенералів.

---

*) Бувший Секретар гетьмана Скоропадського Моркотун надрукував (в жовтні 1919.) в паризьких московських ґазетах одвертий лист до С. Петлюри (Голови Директорії), в якому оголосив відомости про приналежність С. Петлюри до Масонської Льожі (під проводом „Ґросмайстра Моркотуна“), про його звязки з антантськими аґентами і т. д. В тому листі між иншим говориться, що С. Петлюра знав, де переховується ґенерал Скоропадський, але не посмів зачепити Скоропадського через заборону масонів.

Додатки до тексту.

1. Свою участь в гетьманському перевороті Українська Демократично-Хліборобська Партія затушковує. Одначе та участь являється безсумнівною і очевидною. Працю свою проти Центральної Ради ця партія повела цілком одверто і активно ще з кінця березня місяця 1918., після „славнозвісної“ шеметівсько-хліборобської делеґації, яка вже тоді домагалась від Центральної Ради не тільки скасування земельного закону, але й зміни складу Центральної Ради (шляхом доповнення її „хліборобами“) та її загальної політики.

Робота цієї партії, направлена на повалення Центральної Ради, йшла з того часу в повнім контакті з цілком поміщицькою неукраїнською орґанізацією — „Союзомъ земельныхъ собственниковъ“ (що потім прибрав собі назву „Всеукраїнського Союзу Земельних Власників“). Ще відїзжаючи з Київа, шеметівсько-куркулівська делеґація постановила ввійти в тісне порозуміння з „Союзомъ земельныхъ собственниковъ“ (тоді ще областною орґанізацією „Всероссійскаго Союза земельныхъ собственниковъ“, яка, до речи, весь час одверто надзвичайно вороже ставилась до відродження української державности) і разом з ним скликати на 28.—30. квітня поміщицько-куркулівський з'їзд для повалення Центральної Ради.

Цей спільний з'їзд делеґатів від орґанізацій „хліборобів-демократів“ і від „Союза земельныхъ собственниковъ“ і відбувся 29. квітня, закінчившись „виборами“ гетьмана. Правда, при цьому вийшов „маленький конфуз“. А саме. Приїхавши на спільний з'їзд, провідники „хліборобів“ побачили, що на з'їзді закидається на щось більше й инше, ніж плянували вони. Вони побачили, що справа може закінчитись не тільки розгоном Центральної Ради і настановленням гетьмана (цього вони всією душею хотіли), а чимсь більш серйозним — переходом всієї державної влади на Україні цілком і неподільно до російсько-польсько-жидівської великої аґрарної і промислово-фінансової буржуазії з залишенням „не у дѣлъ“ їх — „хліборобів“, що так дбайливо мостили собі стежку до влади, що так хотіли тієї влади, що ще на початку революції так палко мріяли про куркулівсько-глитайську „хліборобську“ Україну. З цієї причини „хлібороби“ заявилися 28. квітня за „шукання компромісу з Центральною Радою“, а 29. квітня хотіли відбути своє окреме (від делеґатів „Союза земельныхъ собственниковъ“) засідання. Одначе німецькі ґенерали призначили на цей день „вибори“ гетьмана і заявили „хліборобам“ недвозначно, що гетьмана повинен вибірати весь „народ“, вкупі — на одному з'їзді. З цієї причини окреме засідання „хліборобів“ не відбулось. „Хлібороби“ кажуть, що вони не були в цей день також і на з'їзді поміщиків в цирку: отже, мовляв, не причетні і до виборів гетьмана. Одначе цьому суперечить вся робота цієї партії. Не кажучи вже про комунікати німецьких ґенералів до Берліну, в яких ці останні виразно і з підкресленням зазначали, що саме „хлібороби“, а не поміщицький „Союзъ собственниковъ“ „вибрали“ гетьмана, є фактом, що на з'їзді в цирку, хоч і „не орґанізовано“, були присутні делеґати „хліборобсько-демократичної партії“. Про пряму причетність до гетьманського перевороту свідчить і дальше поступовання цієї партії.

Другого дня після „виборів“ гетьмана — 30. квітня відбулося окреме зібрання хліборобів-демократів. Нема чого говорити про те, що розгон Центральної Ради і перехід влади до „ясновельможного пана гетьмана“ переповнив серця сільських пявок великою радістю. Одне тільки турбувало їх трохи: чи не піймають вони тут облизня, чи не візьметься часом „ясновельможний“ будувати не „хліборобсько-хуторянську“, а велико-панську, поміщицько-буржуазну Україну? З цієї причини зібрання „хліборобів-демократів“ впробило особливу заяву до гетьмана і ухвалило запрохати гетьмана на свій з'їзд, щоб зразу — око на око — порозумітись з ним що-до майбутньої ролі української дрібної буржуазії в державному гетьманському будівництві.

Зміст цієї заяви був слідуючий:

„Ясновельможний Пане Гетьмане! Ми, українські хлібороби-демократи, знаємо, що без сильної влади не може бути доброго ладу. Але влада ця мусить бути щиро народньою, демократичною, щиро українською. Влада мусить бути сильною не тільки баґнетами, але, головне, державним розумом і любовю усього українського народу. Ми будемо вважати таку владу державно-розумною, котра піде золотою середмною, котра, взявши приклад з великих культурних держав, буде дбати про весь нарід, не дасть запанувати в державі українській ні голоті, ні великим багатирям, а зуміє заслужити любов усіх чесних і вірних синів України. Аби нова влада заслужила любов і признання усього народу, потрібно, щоб вона твердо заявила і заяву ту в найближчі дні затвердила ділом про те, що: 1. Метою нової влади є незалежна, вільна, народня українська держава; 2. Що буде скликано повноправну, вибрану усім народом Українську Державну Раду після того, як настане спокій на Україні і во всякім разі не далі, як через шість місяців, і що виборчий закон не позбавить прав виборчих широких верств селянства і взагалі громадянства і не буде вужчим, як є тепер в ґерманській державі в виборах до парляменту; 3. Що після скликання Державної Ради нічого без згоди Ради робитися не буде; 4. Що тимчасові роспорядження української влади в справі земельній будуть тільки такі, які не перешкодять Державній Раді провести широку земельну реформу, направлену до того, аби великі маєтки на законній підставі були подроблені у власність між хліборобами; 5. Що во всякім разі до скликання Державної Ради спекуляція землею не буде дозволена і не буде дозволено купувати землю нікому, опріч українських селян; 6. Що в Українськім Уряді більша частина людей буде належати до тих, хто давньою працею своєю показав свою вірність українській національно державній ідеї і своє розуміння потреб селянства і робітників; 7. Що в Українськім Уряді є місце тільки для вірних синів України і не може бути людей, які тягнуть до Росії або до Польщі і 8. Що в цей переходовий час порядок буде наводитись обережними, заснованими на ясному законі мірами.“

Прочитавши цю заяву, ґенерал Скоропадський замісць себе послав на з'їзд „хліборобів“ свого ґенерального писаря Полтавця і осаула Зеленевського, які прочитали з'їздові записану зі слів Скоропадського таку відповідь на заяву: „Вірні сини України, дорогі брати мої! Коли в такий мент я взяв владу в свої руки, то це для того, щоб збудувати Україну і до кінця днів своїх бути вірним сином дорогої нашої Неньки і всіма силами боронити державні і національні права українського народу. Прошу і наказ даю вам, брати, вірно і щиро служити незалежній Українській Державі нашій. Українська Державна Рада буде скликана зараз же після того, як настане спокій на Україні. Прошу і приказ даю Вам допомогти мені як найшвидче завести добрий законний порядок на Україні. Думки, висловлені в заяві Вашій, взагалі й мої думки. Буду дбати об тім, аби по знозі сил своїх і обставин задовольнити Ваші бажання дорогих серцю моєму селян-хліборобів. Кличу Вас всіх не жаліючи сил і здоровля до енерґійної праці по відбудуванню незалежної Української Держави, ладу і спокою на Україні. Амінь. Гетьман Павло Скоропадський.“

Збори вкрили відповідь Скоропадського гучним „слава!“ Підбадьорені братанням „ясновельможного“, вони ухвалили ще слідуючі додаткові до своєї заяви постанови: „1. Аби негайно було повернуто хазяїнам пограбоване у них майно; 2. Аби розпущені були комітети і перевибрані земства; 3. Аби скасовані були вибори до Українських Установчих Зборів і 4. Аби негайно було видано закон про підданство і про присягу на вірність українській державі.“

Провінціяльні відділи Демократично-Хліборобської Партії також вітали „ясновельможного хазяїна“, вимагаючи репресій проти „селянської голоти“ і нагадуючи про своє палке бажання прикупити до своїх хуторів ще якийсь десяточок десятин панської земельки.

Одначе „хлібороби“ помилились. „Ясновельможний“ російсько-німецький гетьман не справдив сподіванок „дорогих його серцю братів“ селян-глитаїв.

2. Подаємо тут де-які відомости, про українських ес-ефів в часі перевороту — партію, що, маючи соціялістичну назву, демократичну фразеольоґію

і буржуазно-демократичну суть, стояла немов би посередині між правим крилом української соціялістичної демократії і ліберальною буржуазією.

Про дійсне відношення ес-ефів до гетьманського перевороту немає двох думок: ес-ефи давно заскучали за „твердою владою, порядком, діловим урядом, реальною політикою“ і подібними гарними річами тому, щиро раділи з того, що, нарешті, було усунуто революційну Центральну Раду і поставлено „державну справу і роботу на відповідний ґрунт“ *); не подобався їм тільки спосіб перевороту, цілком розбишацький, хоч і переведений „европейським, культурним“ німецьким „народом“. Відношення це можна формулувати словами одного з лідерів с.-ф. (А. Ніковського), який сказав (на з'їзді партії), що „не зважаючи на штучність перевороту, в дійсности його треба уважати льоґічно природним“, бо, мовляв, „людність давно сподівалася твердої влади.“

„Опозиція“ с.-ф. до гетьманщини, що виявилась на їх партійному з'їзді (в Київі, 10.—12. травня, звичайно, леґальному), пояснюється в великій мірі невдалим кінцем переговорів с.-ф. з Німцями про утворення ес-ефівського кабінету.

Ображені тим, що влада перейшла до рук не-української буржуазії, ес-ефи винесли кілька „сердитих“ постанов, направлених, як проти німецьких військових властей, так і проти новоутвореного гетьманського правительства.

Подаємо тут де-які з них. Постанова з'їзду I. В справі відношення до Центральних Держав: „Партія с.-ф., виходячи з того, 1. що українське громадянство ніколи підчас війни не було перейняте шовіністичною і якою-будь ненавистю і ворожістю до Центральних Держав, 2. що, коли німецько-австрійське військо приходило на допомогу проти большевиків, на нього дивилося українське громадянство взагалі і наша партія зокрема, як на військо дружньої нам держави, 3. що поводження уряду Голубовича часом не вдовольняло справедливих вимог дружнього війська, яке прийшло на допомогу, партія разом з тим констатує: 1. що в де-яких випадках поведінка німецького командування також була невідповідною дружнім державним взаємним відносинам, 2. що втручання німецького командування до справ вищої політики на Україні, образа парляменту України — Центральної Ради, розгон її, встановлення німецькою силою гетьманства і абсолютно недемократичного та москвофільського своїми тенденціями уряду викликає протест, як з боку партії, так і всього українського громадянства, проти цього тільки почасти задрапованого втручання в життя другої держави.“

II. В справах тактики і відношення до моменту: „1. До конституції, яку видав гетьманський уряд, партія відноситься рішуче неґативно, як до абсолютистичної і антидемократичної; так само недемократичним і в багатьох випадках реакційним і протидержавним уважає партія сучасний кабінет міністрів, ставиться в рішучу опозицію до нього і забороняє своїм членам вступати в його склад. 2. В своїй роботі партія має боротися проти всякого замаху на нашу державність, проти шовінізму та всякої національної ворожнечи. 3. Ідучи на зустріч народові і виходячи з його інтересів, партія звертає як найбільшу увагу на орґанізаційну та культурну роботу серед мас, яко підвалину державного, політичного, соціяльного й національного відродження України“

---

*) Нагадаємо тут, що після повороту Центральної Ради до Київа з Житомира ес-ефи поставились до неї в дуже гостру опозицію. Фракція ес-ефів домагалась скасування Центральної Ради, як „одживщої свій вік“, і підносила проект орґанізації нового парляментарного орґану — Державної Ради, складеної „відповідно часові“ з представників великої і дрібної буржуазії. Одночасно ес-ефи, маючи кілька портфелів в кабінеті Голубовича, не задовольнялись своїм становищем меншости в нім, домагались утворення нового буржуазного, чи, як тоді говорили, „ділового“ кабінету. Довідавшись про підготовку перевороту, с-ф., щоб не попасти в число „перевернутих“, рішили вийти зі складу правительства Центральної Ради, одначе „трохи запізнилися“, як сказав другий лідер с.-ф., В. Прокопович: про одставку заявили тоді, коли Німці вели штурм на Центральну Раду, і тим самі кинули на себе тінь участи в гетьмансько-німецькій змові. На засіданню кабінету це обвинувачення одверто було кинуто с.-ф., що і примусило їх взяти свою одставку назад.

Далі з'їзд виніс постанову в справі мови, зазначивши, що „в українській державі державною мовою повинна бути українська“, а також запротестував проти розгону селянського з'їзду і заведення попередньої цензури, як „проявів політичної реакції та зведення рахунків з політичними противняками.“

Одначе всі ці „гострі і рішучі протести“ на всі боки були цілком „европейського“ характеру, були нічим иншим, як тільки „опозицією його величности“ — пана гетьмана. Вони цілком не заважали ес-ефам постійно добиватись портфелів в гетьманському кабінеті, так само, як і не завадили с.-ф. Л. Старицькій-Черняхівській вітати гетьмана Скоропадського на відкриттю українського клюбу в Київі (19. мая 1918.).

Корінь справи полягав не в гетьманщині, як режимі, навіть не в реакційному курсі гетьманського правительства, а виключно в тому, що у влади була не українська дрібна буржуазія, як вона того дуже хотіла, а російсько-жидівсько-польська.

На зазначеному з'їзді с.-ф. внесено також кілька ухвал проґрамового характеру. Наведемо тут ухвали в земельній справі (доклад К. Мацієвича) та в справі самостійности України (Доклад О. Шульгина). Ось їх зміст:

„I. В справі федерації і самостійности. Партія підчас складання своєї проґрами виходила з того погляду, що найреальнїщим і найкористнїщим для України є федеративне єднання з Росією. Дальші політичні обставини — централістична та своєкористна політика російського уряду, суспільства й партій, ворожість їх до дійсного федералізму і, нарешті, большевицька авантюра — висунули ідею самостійности Української Держави. Рахуючися з новими реальними умовинами життя, партія соц.-фед. признала державність України й увесь час в своїй парляментарній і загальній політиці підтримувала цю ідею та сприяла консолідації Української Держави.

Але разом з цим партія розуміє, що ідея федералізму в політичнім життю має таке саме загально-світове значіння, як в соціяльно-економичнім життю соціялізм, і тому ці ідеї мають залишатись провідними думками партії. Як соціялізм єднає всі трудящі маси всього світу, так федералізм містить в собі ідеал того всесвітнього єднання держав, яке тільки й може бути запорукою проти імперіялізму і війни Що-до близших перспектив, рахуючися з реальними обставинами життя Росії, партія для даного моменту має виключити всяку можливість федеративного звязку з Великоросією. Але разом з тим єднання з иншими сусідами, які утворюють нині свою державність, партія вважає можливим і бажаним для інтересів України.“

„II. В земельній справі на Україні: 1. Верховне право власности на землю належить державі. Для державних і громадських потреб держава відчужує землі від власників за відповідну платню. 2. Зазначаючи свій соціялістичний ідеал, що приватна власність на землю повинна бути згодом скасована, аби остаточно виключити землю з числа засобів експльоатації людської праці, з'їзд уважає необхідним в сучасних умовах господарського життя на Україні в інтересах розвитку її продукційних сил і інтенсифікації сільського господарства провести рішучу і послідовну демократизацію землеволодіння на підставах приватної власности, вважаючи найпродуктивнїщим трудове сільське господарство. Ця демократизація повинна перевестися на підставі примусового відібрання за певну платню всіх земель вище трудової норми і передачі їх малоземельному та безземельному селянству.

Для цього партія намічає такі негайні конкретні засоби: а) утворення з земель державних, удільних, манастирських, орендних, малокультурних і частини культурних тимчасового державного фонду, з якого наділяються малоземельні і безземельні селяне; б) тимчасове залишення викуплених земельних господарств, звязаних з сільсько-господарською промисловістю і високо культурних, на орендних умовах, в руках сучасних власників і вироблення засобів передачі їх трудовому господарству; в) утворення державно-кооперативної гипотеки, до якої переходять, як бувші борги на викуплених землях, так і викупні платні, з дозволом сплачувати усю суму її окремим хліборобам; г) вільна мобілізація землі, обмежева скількістю трудової норми і контролею орґанів місцевого урядування; д) передача земельної політики на місцях, як по наділенню землею, так і по

землеустроєнню, розмежуванню, орґанам місцевого самоврядування, а реґулювання земельних відносин — місцевим судам; е) орендне законодавство в цілях забезпечення орендаторові права використання утворених ним меліорацій, справедливої орендної ціни та продовження реченців оренди; ж) найширша аґрономична допомога селянству в розвитку культури і поширення кооперативної самоорґанізації селянства; з) державно-громадська орґанізація запомоги переселенцям за межі України з утриманням своєї аґентури в місцях кольонізації.

3. З'їзд признає, що урожай з посівів, зроблений цього року селянами, повинні дістати ті, хто ті посіви зробив, з тим, що, коли посіви зроблено на чужій землі, за користування нею повинен власник врожаю виплатити орендну ціну, яка вноситься в державну скарбницю, як що її ще не внесено."

В економичній політиці з'їзд став на ґрунт „необхідности відбудовання української промисловости при участи і за допомогою держави", з притягненням до цієї справи „приватних ініціятивних осіб-підприємців та промисловців" і „придатної творчої ініціятиви" взагалі. З'їзд зазначив необхідність вироблення і переведення в життя „в імя економичної і політичної самостійности України" загального економично-промислового і загально-державного фінансово-господарського пляну для цілої України, з заведенням цукрової, винної, тютюнової й инших монополій.

3. Подаємо тут повний склад Головного Комітету К.-Д. Партії: П. Бутенко, Г. Биховський, А. Безрадецький, М. Василенко, А. Ґольдман, Д. Григорович-Барський, М. Йосслевич, С. Крупнов, В. Левітскій, А. Жекулін, А. Ржепецкій, С. Франкфурт, В. Умавіцкій, І. Черниш, С. Чебаков, Л. Чолганскій, барон Ф. Штейнґель, А. Ярошевич, В. Бублік, А. Іоловін, Л. Зайцев, А. Лурье, Луначарскій і Е. Полторацкая — від міста Київа; І. Вайнштейн, М. Гепштейн, С. Гутник, Г. Добровинскій, Н. Кіреєвскій, С. Штерн — від міста Одеси; А. Анциферов — від Харькова; М. Імшанецкій — від Чернигова; Д. Ярошевич — від Полтави; Сніжинський — від Катеринослава; Ренненкампф — від Поділля і Логвинович— від Умані.

4. Про арешти членів земських самоврядувань німецькими властями Голова Всеукраїнської Спілки Земств писав в травні місяці до німецького й австроугорського послів в Київі слідуюче:

„Події, що відбуваються на Україні, примушують мене звернутись до Вас, яко до представника уряду заприязеної нам держави. Уважаю необхідним повідомити, що звертаюсь до Вас не яко політичний діяч, а яко голова київської ґубервіяльної управи й одночасно яко голова Управи Всеукраїнського Земського Союза, що обєднує собою всі народні земські управи на Україні. Для Вашого відома інформую. Народні управи є інституціями самоврядування, що дбають про народню просвіту і культуру, допомогаючи народові в його економичних, господарських і просвітних потребах. Народніх управ, вибраних самим народом, 115; вони удержують сотні тисяч народніх шкіл, сотні професійних шкіл і учительських семинарій, велике число шпиталів, амбуляторій, опікуються будівлею шляхів, дбають про ріжні кооперації на селі, заводять досвідні сільсько-господарські станції, ветеринарні пункти, мають свої великі майстерні, заводи, центральні склади для постачання населенню квижок, сільсько-господарського знаряддя, медикаментів і ріжних предметів домашнього вжитку; дають юридичну допомогу населенню — словом, охоплюють мало не всі боки народнього життя, через що являються інституціями державного значіння, близькими народові і народом поважаними. Як голова орґану, що обєднує діяльність цих інституцій по всій Україні, як людина, що її широкі круги громадянства вшанували довіррям і яка через це саме повинна перед тим громадянством бути відповідальною, особливо в моменти великих змін і іспитів в життю цього громадянства, я не можу спокійно обминути тих фактів, які нині мають місце скрізь по Україні і до яких має відношення німецька військова влада, на чолі якої стоїте Ви, Exzellenz.

В звязку з державним переворотом скрізь на Україні почалися арешти і замикання в тюрми без суду та слідства ріжного стану громадян України. До мене, як до голови Всеукраїнської Спілки Земств, звертаються й окремі особи і цілі делеґації з повідомленням, що в однім місті арештовано земських гласних, а в другім членів земської управи, при чім в де-яких випадках, як от в Липовці на Київщині, навіть запечатано помешкання цієї інституції. Я звертав

уже увагу п. гетьмана Скоропадського на ці недопустимі і небажані для спокою краю арешти, вказуючи йому на велику небезпеку від тих арештів.

Маючи на увазі, що часто подібні арешти виконуються німецьким військом, я вважаю необхідним і Вашу, Exzellenz, увагу, звернути на ці прикрі і дуже небажані явища. Я повинен заявити вам, Exzellenz, що мене дуже хвилюють ці внища і я не жду від них нічого доброго не тільки для України, але й для тої дружньої держави, вищим представником влади котрої на Україні являєтесь Ви. Я, я когромадянин свого краю, хотів би, щоб дружня держава, котра допомогала моєму народові здійснити його вистраждані великими жертвами національно історичні ідеали й була першою, що признала Українську Народню Республику за самостійну державу, — залишилась на завжди в свідомости і памяти народу, як справді дружня держава; я хотів би, щоб наш народ з подякою і признавням ставився до Вашого народу за історичну прислугу, вчинену ним Україні, щоб засвоїв культурні здобутки вашої держави та взагалі позискав той орґанізаційний досвід, яким вславилася на ріжних полях життя Німеччина. Український народ охоче перейме що кращого в инших, має великий хист до культури, просвіти й орґанізації та здатний в короткий час зробити те, до чого иншим треба значно більше часу. 264 роки московського панування не вбили в нім ні національного почуття, ні змагання до створення власної держави, як льоґичної форми, в яку вилились його данні історичні й національно-політичні ідеали. Він знає й твердо певний, що Українська Народня Республика, як окрема держава, повинна бути й що вона буде істнунати та що ніяка сила на світі не в силі буде цієї його певности знищити. Якої б долі не судилось українському народові ще пережити, він все одно своє право на самостійне державне життя виборе. За це говорить та певність, яку ми, Українці, в цій справі відчуваємо.

Я спиняюсь надцим, Exzellenz, для того, що би були поінформовані про наші найбільші національні змагання, про нашу певність в цій справі і щоб відчули ту відразу, яку наш народ матиме, коли серед нього пролунає чутка, що та держава, яка першою признала за ним, право самостійного державного істнування і через це стала заприязненою, несподівано для нього стала через своїх аґентів чинити йому те, що ніяк не вяжеться з уявою про дружню державу. А саме фактами, що суперечать тій уяві, і являються арешти німецькими офицерами і салдатами тих людей, яким висловив народ і своє довірря і свою пошану. Замісць того, щоб дивитись на військо Вашої держави, що перебуває тепер на Україві, як на друзів і прихильників, він стане дивитись на нього з великим недовіррям, упередженням і бачити в нім вже не приятелів, а людей, саме їм протилежних. Я не думаю, Exzellenz, щоб це було в інтересах Вашого війська, я хочу думати, що це не в інтересах Вашого краю.

Берестейським договором установлено певні обовязки української державної влади що-до постачання хліба, мяса й иншого для Вашої держави. Вам певно відомо, що наша країна здебільшого хліборобська і головний чинник в державнім життю України є селянин. Отже для того, щоб наше селянське населення могло допомогти державній владі виконати свої обоввзки супроти Вашої держави, являється конечною необхідністю, щоб селянин наш міг спокійно обробляти своє поле та спокійно міг почувати себе громадянином Української Народньої Республики. Такого запевнення він не матиме, коли на його очах творитимуться безпідставні арешти людей, котрих наш народ признає за найкращих з-поміж себе.

Я боюсь, Exzellenz, що від того добра не буде ні Україні, ні Вашій державі. В нашім краю починається неспокій, ексцеси, які можуть прибрати небажані для обох заприязнених сторін форми. Війна, опісля революція і без того роскитали господарський орґанізм країни, а ці можливі розрухи можуть ще більш його розхитати. Після революції наш нарід почав братися за орґанізацію свого власного життя і життя вибороної ним держави. І я мушу ствердити, на підставі досвіду і життєвих спостережень, що ця праця його в напрямі державного будівництва почала пускати глибоке коріння в народню свідомість: почали люде платити податки, заорювати землю, сіяти, відкривати просвітні й економичні товариства, ваша зруйнована промисловість стала відроджуватись на благо нашого краю, даючи заробіток величезній армії безробітних, — взагалі життя стало наладжуватись. І, коли я пригадую історичні анальоґії з історії революції у инших народів, я схиляюсь перед моїм народом з пошаною за те, що він в хвилину

розбурханого життя свого виявив державний розум і тверду волю в будівництві своєї Держави. Ви, Exzellenz, знаєте, що Ваша держава має життєвий інтерес в тім, щоб Україна, яко самостійна держава, істнувала і розвивалась. Треба зробити все, щоб всі умовини теперішнього її життя сприяли зміцненню України, як держави, дружньої до Вашої. Я боюсь, що вчинки аґентів військової влади на місцях цій справі шкодять і створюють атмосферу, дуже негарну і дуже невідповідаючу культивуванню цього почуття серед наших селян до Вашої держави і Вашого народу. Я маю глибоке враження, що Ваш народ, як і народи инших заприязнених нам держав, хотіли б жити в дружніх зносинах з нашим. Неодноразові заяви представників Вашого Правительства і дебати в парляменті впевнюють мене в цім. Отже, з мого погляду, всяка влада і всякий аґент влади повинен допомогати цій справі, а не йти всупереч (і ні в якім разі не робити того з початку приязні, щоб не псувати її).

Зважуючись звернути Вашу увагу на арешти, я керуюсь не тільки тим, що вони деморалізують правосвідомість нашого народу, не тільки тим, що через ці арешти життя земських управ терпить велику шкоду, бо господарський і культурний апарат країни не може правильно функціонувати, а ще й тим, що німецька й австрійська влада, яко не знайомі у відповідній мірі з відносинами краю, часом роблять ті арешти, як мені удавалось встановити, після того, як хтось штовхає їх на це негарне діло з особистих мотивів. Я виношу враження, що тут де-які люде зводять свої політичні й особисті навіть рахунки з противником. Звертаються такі люде до німецьких і австрійських офицерів з проханням арешту, офицери арештовують, а потім виясняється, що арештовано невинних і арештовано, Бог зна, за що. Бували випадки, що арештовувано членів земських управ по обвинуваченню в большевизмі тоді, як ці арештовані вели завзяту боротьбу з большевиками і були останніми присуджені до смертної кари й тільки чудом від ней спаслися. Таким випадкам треба положити кінець, бо вони наносять великий удар правосвідомости нашого народу, треба зупинити вакханалію арештів членів земських управ і гласних земських, бо від того терплять велику шкоду земські апарати та все культурно-просвітне й економичне життя приходить до руїни. Треба положити кінець цим явищам, бо вони створюють дуже негарну атмосферу серед нашого народу і настроюють його проти війська заприязнених нам держав, з якими ми повинні жити дружно й по-приятельськи.

Я маю тверду надію, Exzellenz, що Ви з особливою увагою поставитесь до цього мого звертання, а ті мотиви, які керували мною в цім разі, будуть прийняті Вами під особливу увагу, що Ви приймете міри, відповідні для того, щоб в підлеглих Вам аґентах влади на місцях наше населення бачило дійсно представників заприязненої держави. Я тішу себе надією, що мій лист до Вас, яко лист людини, що відповідає нормально перед земськими установами цілої України за невпинний господарський і культурно-просвітний розвиток Української Держави, послужить товчком для привернення ладу й порядку в нашій країні, без яких не може вона виконати своїх великих обовязків до представленої Вами держави.

З правдивим поважанням Голова Київської Ґуберніяльної Земської Управи та Всеукраїнського Союза Земств С. Петлюра."

5. Наслухавшись „меморандумів", Скоропадський написав (на початку липня) на імя міністра-президента Лизогуба „рескріпт"-лист, в якому радив не дуже далеко заганятись в реакційних заходах.

„Напрямок політики Вашого кабінету, писав Скоропадський: що постановив собі метою затвердження на Україні сильної влади, закономірности, збудовання могутньої незалежної Української Держави на міцних національно-демократичних основах, вповні відповідає моїм поглядам і стремлінням. Через те я рахую особливо приємним для мене довгом принести Вам і всім панам міністрам мою глибоку подяку за те, що в виключно важкий час ви всі допомогли мені покласти початок міцному будуванню Української Держави і продовжуєте нині, не покладаючи рук, працювати на користь і процвітання українського народу. Разом з тим я нахожу необхідним отмітити, що, не дивлячись на всю цю виключно напружену працю, де-які питання первостепенної державної важливости все ще потрібують прикладення особливих зусиль з боку уряду.

Першим питанням в цій области являється не відповідаючий в де-яких випадках підбор осіб, призначених на посади по міністерству внутрішніх справ, недостатність згоди, а иноді навіть противоречивість їх вчинків на місцях з замірами і цілями центрального уряду. Не можу поставити цього в вину міністерству, бо вповні розумію, як важко зробити відповідний підбор осіб при сучасних умовах. Але я надаю цьому питанню особливо важливе значіння. Необхідно мати на місці людей твердих і рішучих, але стільки ж необхідно, щоб люде ці працювали вповні відповідно до духу і напрямку державної проґрами.

Другим питанням являється те, що основа наміченої мною аґрарної реформи до цього часу майже невідома в широких кругах населення, толкується ними неправильно, чим утворюється дуже сприятливий ґрунт для самої злонаміреної аґітації.

Третім питанням являється орґанізація продонольчої справи і боротьба з спекуляцією. В цьому відношенню досягнені урядом за минувші місяці результати не можна признати досить задовольняючими. Між тим нелад в цій области викликає сильне незадоволення і броження серед маси населення.

Врешті, самим серйозним питанням являється відсутність до цього часу належного освідомлення широких мас населення з діяльністю уряду, з його цілями і стремліннями. З огляду на це все, плодотворна направлена на добробут українського народу діяльність, яка пройнята стремліннями до збудування самостійної незалежної України, зостається невідомою не тільки масі селянства, але навіть міському населенню. Мало того, на цьому ґрунті виникає запекла і не зустрічаюча повинного відпору аґітація проти нині істнуючого уряду . . .

Я перекопаний в тому, що указані мною питання будуть близько прийняті до серця Вами і панами міністрами, як вони були прийняті мною.“

Гетьманські міністри дійсно прийняли всі зазначені в „рескрипті“ справи „близько до серця“ і зробили все од них залежне для „належного освідомлення широких мас населення“ про фактичну, а не писану проґраму гетьманського уряду.

6. „Робітнича Газета“ (ч. 353, від 23. серпня 1918.) писала з приводу напливу „фаховців“ з Росії (в статті: „Нашествіе иноплеменників“) та про їхню роботу на Україні:

„Як те вороння збірається на мертвечину, з усіх російських центрів, з колишнього фронту на протязі цілих місяців тягнуться на Україну по одинці і цілими великими ґрупами ‚русскіе‘. Колишні офицери, одставні політичні діячі, що без сорому і без мук кинули роботу у себе на батьківщині, продажні і непродажні ґазетчики, колишні поміщики, колишні урядовці, спекулянти, рантьєри, шулєри і карні злочинці — вся ця армія ‚русских‘ колишніх людей суне і суне на Україну без кінця. Суне в такій кількости і поводиться на Україні так, що появлення і перебування її тут набірає характеру громадського лиха . . . Колишні офицери вважають своїм правом орґанізовувати у нас свої добровольчеські армії для здійснення своїх завдань, чужих і далеких нашим інтересам. Колишні урядовці, перейняті інтересами ‚єдіной неделімой‘ Росії лічать себе в праві домагатись посад в нашому уряді, займать їх, провадить на них роботу, ворожу нашій державі і нашому народові. Одставні політичні діячі, приїзжаючи на Україну, розпочинають тут свою роботу, роблячи нашу державу центром своїх політичних комбінацій, направлених на відбудовання єдиної Росії. Російські ґазетчики одразу після приїзду пропонують свої пера до послуг всім тим, що йдуть проти українського народу й української нації . . . Що далі, то все більше попадаємо ми (Українці) в становище пригнобленої нації, що далі, то все менше просвітку лишається від всіх цих ‚русских‘, що все збільшуються в числі і все жвавіще провадять свою антидержавну і антинаціональну роботу“ . . .

В тій же „Роб. Газеті“ (ч. 369, 17. березня 1918.) В. Винниченко писав (в статті „Рано зтомлюватись“): „З кожним днем росте до нас любов любих милих братів — руських. Палка, непереможна, надзвичайна любов. Цілі потоки братів руських, братів малоросів, братів підроблених, сфальшованих Українців линули на нашу землю. Гемороїдальні, випробовані, патентовані знавці поліцейсько-жандармського режиму; забраковані кандидати в царські міністри; недорозстрілені недобитки імператорського двору; зажурені, висхлі од туги, з торбосхожими черевами колишні поліцмейстери, ґубернатори, сенатори; тощі

публіцисти всяких рептілій; поети з моноклями, з гнилятинкою; одставні лідери ріжних воздихающих за реакцією партій; жваві спекулянти з акулячими пашами. Як висхлі з голоду, люті, пекучі блощиці, сунули й обсипали нас ці виборні, кваліфіковані екземпляри найчорніщої реакції. Одні, сласно плямкаючи голодними, слинявими синіми губами, обсіли щедро розкладені перед ними казенні пироги й уминають їх з таким радісним гарчанням, що мороз іде по всій Україні. Другі, розставивши акулячі пащі, весело вирячивши нахабні очи, смачно глитають дурну українську рибку, велику й маленьку. Треті, набравшись сили, піджививши недокровні ноги, прожогом нишпорять по всіх закутках, винюхують революцію та українську свідомість, хапають їх, таскають, гризуть. Четверті, обснувавши по теплих, людних куточках чепурненькі редакційні павутиння, тихо, поважно ловлять українських мушок. А лідери партій тимчасом бігають по прийомних, через задні ходи завязують вузлики, протягують ниточки, мотузя, шворки, обплутують, забивають кілки — словом жваво, заклопотано, з веселою надією в серці роблять підготовчу роботу“...

7. Подаємо тут де-які відомости про інтересніщі моменти в переговорах Совітської Росії з гетьманським урядом.

Мирова російсько-українська конференція роспочалася 23. мая в Київі (в будинку Центральної Ради), при „урочистій“ обстановці, а саме — у вестибюлі будинку, де засідала конференція, чогось було поставлено на поготові два самострілі під зарядом офицера. З українського боку були присутні в числі инших голова української мирової делеґації С. Шелухин і керуючий міністерством закордонних справ Д. Дорошенко, з боку Совітської Росії — голова російської мирової делеґації Х. Раковський, Д. З. Мануїльський й инші. Перевіривши уповноваження Совітської Російської Делеґації, С. Шелухин визнав їх незадовольняючими юридичним вимогам, з огляду на те, що в уповноваженнях Х. Раковського і Мануїльського не було сказано, для ведення яких саме переговорів і заключення яких договорів їх уповноважено, а також і через те, що для С. Шелухина було неясно, „які держави входять в склад Федеративної Совітської Республики“, і в звязку з цим, від імени яких народів бувшої Російської Імперії виступає російська делеґація. Х. Раковський попрохав С. Шелухина зформулувати свої домагання на письмі, і на цьому перше засідання було зачинено. Друге засідання відбулось 24. мая. На писану заяву С. Шелухина склав Х. Раковський писану ж відповідь, в якій зазначив, що переговори між Совітською Росією й Україною передбачені в ст. мирового договору між Німеччиною і Росією і що про характер цих переговорів свідчать попередні дипльоматичні переговори і документи в цій справі: отже з цього всього ясно, що справа йде про мирові переговори і заключення миру; що ж торкається питання про области, які входять в склад Федеративної Совітської Росії, то це — справа внутрішнього устрою Росії, яка виступала вже і виступає в імени всіх народів, які „фактом проголошеня і здійснення совітської влади ввели вже в життя принціп самоозначення“, залишаючись в межах Совітської Росії; „про юридичну природу Совітської Росії, говорив Раковський: тепер не може бути річи, бо вона має за собою міжнароднє істнування і вже признана иншими договорами. У нас нема союза держав, а союз совітів, союз окремих автономних совітів і самоуправ, що обєдналися в загальну федерацію.“ Після цього почалися затяжні дискусії на порушені теми, підчас яких Х. Раковський викладав теорію правно-державної конструкції Совітської Республики. С. Шелухин зажадав, аби було на письмі виложено, як розуміє російська делеґація юридичну природу Федеративної Совітської Росії.

25. травня Х. Раковський подав на письмі декларацію про юридичну природу Російської Соціялістичної Федеративної Совітської Республики, в якій говорилось: „Російська Соціялістична Федеративна Республика є єдиною державою, що включає в себе території всіх совітів робітників і селян. Місцеві, повітові, ґубернські та краєві совіти є незалежними в области внутрішнього урядування й у всіх справах, котрі стосуються до всієї федерації в її цілости. Відносно инших держав Російська Федеративна Совітська Республика репрезентується своєю центральною властю, котра єдина правосильна входити в обовязкові відносини міжнародного характеру що-до територіяльних, економичних і инших

інтересів усієї федерації. Таким чином, предметом міжнародного права є Соціялістична Федеративна Совітська Республика в цілости."

Після почалися переговори про умови перемирря (відход совітського війська за демаркаційну лінію, вільний виїзд українських громадян з Росії на Україну, повернення Україні захоплених військом Росії на Україні паровозів і вагонів, встановлення взаємного представництва для оборони інтересів громадян), при яких виникли гострі суперечки з приводу визначення демаркаційної лінії. Відкидаючи домагання С. Шелухина передвинути демаркаційну лінію далі на північ від лінії фактичного росположення війська, Х. Раковський заявив, що Совітська Росія візьме під увагу при визначенню границь всі докази української делеґації що-до цього, „коли вони будуть ґрунтуватися на справді демократичнім виявленню волі людности." „Коли на таких підставах уся людність, починаючи від Владивостока і кінчаючи західними межами, заявить, що вона хоче прилучитися до України, ми не будемо цьому противитись." Між иншим, Раковський висловився проти участи Німців в комісії, яка мала розглядати справу встановлення демаркаційної лінії.

Засідання Конференції відновились після цього тільки 31. травня через те, що комісія по встановленню демаркаційної лінії не могла прийти до згоди. На засіданню знов виникло питання про уповноваження російської делеґації. С. Шелухин запропонував до підписання проєкт протоколу в цій справі, в якому було сказано, між иншим, що переговори ведуться між „самостійними, ні від кого незалежними державами" — Україною і Росією. Х. Раковський запропонував иншу редакцію протоколу, яка починалась зі вказівки на те, що Совітська Росія є зобовязана до заключення миру з Україною по своєму берестейському договору з Центральними Державами, і в якій нічого не говорилось про самостійність України. В пояснення Х. Раковський додав, що питання про самостійність України потрібує ще вирішення, бо „яко самостійна держава, Україна досі в міжнародніх відносинах не має ще признання." На це С. Шелухин заявив, що Україна не потрібує признання своєї самостійности з боку Росії, „бо Українська Держава є самостійна і незалежна". В справі демаркаційної лінії знов не було досягнуто згоди і передано її до комісії, так само як і справу з виробленням тексту протоколу про взаємне визнання уповноважень делеґацій.

2. червня було підписано (на двох мовах — російській й українській) протокол про обмін делеґацій грамотами, вироблений російською делеґацією, в якому говорилось, як того хотів С. Шелухин, про самостійність української і російської держав. 12. червня відбулося закрите засідання мирової конференції, на якому обговорювались умови прелімінарного миру і було підписано текст тимчасового миру. Згідно цьому тексту, припинялася боєва акція на фронті, встановлялись правила вільного переїзду Українців з Московщини на Україну і Москалів з України на Московщину, обидві держави обовязувалися „привернути взаємне користування і обмін залізничим рухомим складом" і заводились взаємно комісари та консули. 14. червня було приступлено до розглянення справи мирового договору і перед усім встановлення кордонів. Дискусія в справі меж набрала гострого характеру. Шелухин підніс при цім головно принціп етноґрафичний, додавши до нього ще принціпи економичний, ґеоґрафичний, політичний і техничний. Раковський закинув, що поміж названими принціпами немає принціпа про самоозначення народів, натомісць є багацько инших, цілком другорядних, які не повинні відогравати рішаючого значіння. „Нехай населення голосує", сказав Раковський. У відповідь на це С. Шелухин сказав, що не про все можна питати думку народа, перебуваючого в темноті. Сторони не прийшли до порозуміння. 22. червня дискусії продовжились далі. С. Шелухин вказав, що в прифронтових повітах (стародубськім, мглинськім, глухівськім, суразькім, карачеївськім та инших) большевики „силою примушують людність робити постанови про бажання прилучитися до Московщини"; через це треба в комісії швидче визначати кордони, а не затягувати справу большевицькими „плебісцітами"; через це саме подані з тих місцевостей приговори громад про приєднання до Московщини не можуть мати жадного значіння. Х. Раковський обстоював переведення плебісціту, зачитав низку приговорів сільських громад з прифронтових місцевостей і лист з села Баламутівки, Сквирського повіту на Київщині, в якому селяне скаржились на гетьманський режим і заявляли про своє бажання належати

до Совітської Росії. В результаті дискусії було ухвалено запропоновану Х. Раковським і виправлену С. Шелухиним таку резолюцію в справі основних засад при визначенвю меж: „Беручи ва увагу, що, як українська, так і московська, мирові делеґації є однаково тої думки, що треба вирішити спірні питання, які можуть виникнути між державами після зроблення миру, шляхом міжнародного суду, про котрий буде окремий розділ в мировому договорі, та що мир, який робиться між Україною і Московщиною, повинен ґрунтуватися на міцних демократичних основах, які в самім зародку усуватимуть можливі в будучині причини непорозумінь, і що визначення кордонів є передумовою не тільки теперішніх, але й майбутніх взаємних відносин між обома державами, обидві делеґації годяться відкинути при визначенні кордонів усяку думку про захвати й насильства. Через те обидві делеґації, заявляючи, що будуть при визначенні кордонів рахуватися в однаковій мірі з політичними й иншими інтересами народів в їх цілости, та основуючися на етноґрафичнім принціпі, виходячи з нього, годяться визначити державну межу мировим договором, при чім в окремих, визначених в тім договорі спірних місцевостях і в зазначенім в тім самім договорі речінці обидві сторони годяться ужити зорґанізованого й вільного перепиту людности для встановлення остаточних кордонів в цих місцевостях. Перепит повинен робитися під доглядом спільних московсько-українських комісій після ратифікації договору та при умові звільнення спірних місцевостей від війська, як з одного, так і з другого боку".

Одначе прийняттям цієї спільної „формули переходу" питання про межі не посунулось вперед. Переговори зійшли на мертву точку. Прилюдні засідання майже зовсім припинились. Совітська делеґація, нехтуючи етноґрафичним принціпом, заявляла претензії на етноґрафично українські місцевости, як от частина Харьківщини та Катеринославщини, не кажучи вже про ті, що лежать на північ і схід від них. Українська делеґація також вперлась і обстоювала кожне українське село в прифронтовій погряничній смузі, зовсім не виявляючи тої уступчивости, яку гетьманський уряд виявляв у відношенню до Донського Війська. На одному з останніх засідань (в початку падолиста) українська делеґація запропонувала провести політичну українсько-російську границю, починаючи від Вигонівського озера, в такім напрямі: в межах Мінської ґубернії — рікою Шара, дальше на Любашево, Круговичі, Локтиші, Чепелі, Погост, на Уріче, Пасіки, Слуцьк, Борову, Нову Степ; в межах Могилівської ґубернії: Дніпром, 4 верстви вище Жлобина, дальше на Рачин, Шепетовичі, рікою Сожею до ріки Бесіди, дальше на Святське; звідси адміністративною границею Чернигівської ґубернії до Красного Рога, дальше на Семець Трубчевський, рікою Нерус, рікою Сівою до ріки Тари на Анешковичі — Орля; далі в межах Курської ґубернії на схід на Амон, Сафранівку, р. Свапу, дальше Свапою й Сеймом до Глушкова, на Гущино, Лукіянівку, Старий Оскол і Петропавловське (Обухівка); в межах Вороніжської ґубернії — на Шеталівку, Ріпівку, Колбино до Дону поверх Короточку, далі Доном на Ліски Мастівку, потім на Шестаково, Нижню Кислю, Козлівку, Бутурлинівку, Василівку (Бодяне), Банну і до східньої границі вороніжської ґубернії. Звідси на південь мала йти вже границя з Всевеликим Військом Донським. Російська Делеґація не погодилась на ці границі і в звязку з загальною міжнародньою ситуацією зовсім перервала переговори з гетьманським урядом.

8. До історії взаємовідносин між гетьманським урядом і Українською Хліборобсько-Демократичною Партією подаємо тут такі додаткові відомости. Повітовий з'їзд партії в Лубнях 9. червня 1918. доручив Ґенеральній Управі партії звернути увагу гетьманського правительства на те, що політика його суперечить думкам, висловленим київським з'їздом партії в квітні і ухваленим гетьманом в його листі до з'їзду. З'їзд виніс такі ухвали-уваги: „1. Закон про дозвіл купувати і продавати землю не застерігає проти земельної спекуляції. 2. На урядові посади в державні інституції покликано людей, чужих українському народові мовою, національністю, громадськими і політичними тенденціями. 3. Боротьба з злочинством на місцях ведеться незакономірно і без авторитетного керовництва з центру. 4. Необхідні повідомлення про майбутню земельну реформу, аби бідніще селянство найскорше упевнилося в тому, що надії його на краще життя здійсняться. 5. Необхідно, аби до комісій, які виробляють проєкти земельного закону і реформи місцевого самоврядування, було покликано представників українських партій. Коли комісії ці зостануться в складі, призначеному вже мі-

ністерством, з самих прихильників „старого режиму“ та людей, чужих українському народові, то справа найважніщих реформ буде попсована. 6. З'їзд звертає увагу на те, що середні школи і в цім році не українізуються, а через це дітей з українських початкових шкіл до ґімназій не приймають. Цим робиться велика перешкода хліборобам в навчанні їх дітей.“

В жовтні місяці 1918. партія, як ми вже згадували, відбула свій II Всеукраїнський З'їзд. Міністр внутрішніх справ Рейнбот спочатку був заборонив з'їзд. Та „хлібороби“ з цим не примирились. Саме під той час відбувався в Київі всеукраїнський з'їзд „Союза Земельних Власників“ (поміщицький), на котрому виступав Пуришкевич з промовою проти суверенної Української Держави, проти влади гетьмана за єдину неподільну монархичну Росію при дружних оплесках з'їзду.

„Хлібороби“ використали цей виступ Пуришкевича: наскаржились ґен. Скоропадському, натякнули на те, що міністр Рейнбот являється членом цього антидержавного „Союза Земельних Власників“ і, мовляв, чи не солідарізується і сам з виступом Пуришкевича. Рейнбот мусів поступитись: з'їзд УДХП було дозволено, і він відбувся 26.—28. жовтня 1918. З'їзд розглявув де-які принціпові програмові питання і виніс такі ухвали: „1. Українська Демократично-Хліборобська Партія стоїть за незалежну, самостійну Українську Державу з конституційним ладом, якого форми визначить сам нарід на першому Українському Соймі, що вийде з загального, рівного, тайного і безпосереднього голосовання. 2. У внутрішній політиці Українська Демократично-Хліборобська Партія оборонятиме принціп як найширшої автономії земель. 3. В закордонній політиці УДХП буде прямувати до забезпечення самостійности Української Держави і неподільности її території. Партія проти федерації з Росією. 4. Виходячи з того становища, що в міжнародніх відносинах, крім права й справедливости, грає рішаючу ролю реальна фізична сила, УДХП обстоюватиме потребу негайного створення могутньої української національної, армії і фльоти, на основах двохлітньої обовязкової служби. 5. Ніякий громадянин Української Держави не може бути обмежений в своїх правах инакше, як після приговору суда. 6. В освітній політиці УДХП тримається того погляду, що освіта широких народніх мас повинна бути всім доступна, безплатна і обовязкова, на кошт Держави, оперта на національно-державнім вихованню. 7. УДХП ставиться з повною пошаною до кожного віроісповідання й церкви в Українській Державі. Церкві православній належить перше місце між усіма рівноправними церквами України. Партія стоятиме рішуче за її автокефалію і повну незалежність, як і инших церков, від сторонніх політичних впливів. 8. УДХП стоїть за те, аби створити численну, економично сильну дрібну та середню земельну власність. Через те партія стоятиме за примусовий викуп по-над призначену норму великопоміщицьких земель, при чім з фінансового боку ця реформа мусить бути переведена в імя інтересів державних, а не клясових, чи станових. 9. Партія оборонятиме всі оправдані і реальні професійні домагання і права українського робітництва. 10. В політиці торгово-промисловій УДХП оборонятиме повну незалежність Української Держави й народа і підтримуватиме найвищий розвиток рідної торговлі й промислу.“

Крім цієї постанови, конференція ухвалила кілька резолюцій по питаннях біжучого характера: а) в земельній справі (зазначено необхідність визначення норми максімума земельного володіння), б) в фінансовій справі (зазначено необхідність випуска паперових грошей під державний земельний фонд, що мав бути утворений через примусовий викуп лятифундій, а також визнання російських грошей біржевим товаром), в) про державну мову (зазначено, що в українській державі повинна бути державною мовою тільки українська і ніяка инша), г) про міжнародне становище України і майбутню мирову конференцію (спіраючись на економичні інтереси України, з'їзд постановив, що партія „уважає потрібним доложити всіх своїх сил, аби вільна незалежна Держава Українська вдержалася по віки“; в цій цілі Україна повинна мати „своїх власних представників на мировім конґресі“, повинні бути „замкнені всі російські ґазети на Україні, що ведуть аґітацію проти держави“, „видалені всі російські аґітатори з території України“ та „зложений кабінет міністрів з людей, щиро відданих Українській Державі“), д) про відношення до Національного Союза (доручено Ґенер. Управі Партії „ввійти на певних умовах в активні звосини з Національним Союзом відносно

майбутньої спільної для всіх національних ґруп активної політики), е) про оборону держави (з'їзд вітав „Універсал ясновельможного пана Гетьмана про орґанізацію козацтва“ і доручив членам партії взяти енерґійну участь в орґанізації козацтва, а також висловився за те, щоб було „спинено зовсім формування на українській території, особливо в осередках її, всяких не національних військових частин), ж) в справі церковного собору (партія домагалась роспуску осінньої сесії українського церковного собору і призначення нових виборів).

9. Подаємо тут зміст „Грамоти Гетьмана всієї України та військ козацьких до народу Українського“, виданої в звязку з утворенням нового коаліційного кабінету міністрів:

„Громадяне України!

Півроку тому назад, 29. квітня, Ми, спонукані бажанням врятувати нашу рідну Україну від загину й анархії, вирішили прийняти на себе всю повноту влади в краю. Про причини, що спонукали Нас до цього й основи, на котрих Я прийняв цю владу, говориться в грамоті Нашій від 2 . квітня цього року.

За ці шість місяців великою працею обраного Нами правительства, що працювало по наших вказівках, зроблено дуже багацько для зміцнення Нашої держави, як самостійної і незалежної держави. Наше міжнародне становище, як суверенної держави, було визнано союзними державами і тепер дістає своє затвердження від нейтральних держав.

Український нарід, прагнучи до своєї державної самостійности, має метою тільи забезпечення свого економичного і культурного добробуту. З відкритим серцем пішов він на зустріч дружньому відношенню з Всевеликим Доном і Кубанню і буде вітати і сприяти утворенню добробута й непохитного державного ладу в братерській йому Великоросії, синам котрої Україна й тепер дає широку гостинність. Через це, стоючи на ґрунті незалежности Української Держави і на її найстрогіщому дружньому нейтралітетові, Ми сподіваємось, що й инші держави признають Наш державний суверенітет.

В области внутрішнього життя краю Наше правительство видало ряд законів, котрі кладуть міцну основу для майбутньої державности України. Було видано закони про громадянство, про встановлення Державного Сенату, про заведення двох українських університетів, вироблено законопроєкт про встановлення української Академії Наук і Мистецтв; видано було закони, що кладуть міцну основу створенню своєї армії й фльота, поліпшено становище всіх працьовників судового відомства, народніх учителів і духовенства; видано закони про порядок виборів в земські і міські установи, заведено державний земельний банк і за цей час видано більше 400 инших законодатних актів, метою котрих являлось упорядкування політичного й економичного життя України. Наслідки всіх заходів незабаром виявились у загальному підвищенні економичного і культурного добробуту краю, що являється головною запорукою тревалости самої держави.

В той самий час, памятаючи, що земельне питання являється найголовніщим завданням, котре прийдеться вирішити Нашому правительству, Я, з перших же днів прийняття на себе повности влади, звернув особливу увагу на те, щоб було зібрано всі дані, потрібні для правильного його вирішення. Тепер ці підготовчі роботи приближаються до кінця, і через це Ми находимо тепер можливим почати здійснення земельної реформи; але для того, щоб питання такої першорядної ваги було вирішено найбільш згідно з потребами людности, Ми вважаємо потрібним запросити до вироблення головних основ земельної реформи й тих законодатних заходів, котрі повинні бути її доповненням і розвитком, представників всіх клясів людяости, заінтересованих у цих справах. Із цією метою Ми порішили скликати особливу Нараду, в котрій Ми особисто будемо головувати. Завданням цієї наради є вироблення аґрарного закону на головних основах, зазначених в грамоті Нашій від 29. квітня цього року, а саме: 1. Правительство бере в свої руки переведення земельної реформи на Україні; 2. З цею метою повинно бути утворено Державний Земельний Фонд за кошт земель скарбових, церковних і частини приватних власників; 3. Вся реформа повинна бути переведена без порушення інтересів приватних осіб, з платою по належній оцінці всього майна, що поступає в Державний Земельний Фонд; 4. Метою реформи повинно бути постачання — через продаж землі — малоземельним селянам і козакам України землі і утворення

дрібних, але економично міцних селянських і козацьких господарств на Україні; 5) Реформа не повинна зробити шкоди цукровій промисловости, цьому головному джерелу багатства України, і повинна як можна менше понизити загальну продуктивність і культуру всього сільського господарства України.

Поруч із земельною реформою Особлива Нарада повинна виробити низку заходів для розвитку на Україні промисловости. Це — з одного боку — необхідно для того, щоб забезпечити сталим заробітком безземельні кляси людности, а з другого — для того, щоб дати тим значним грошевим засобам, котрі знайдуться в наслідок земельної реформи, продуктивний і доходний вжиток у межах самої України. Нарешті, ця Нарада повинна виробити законопроект про меліоративний кредит, про сільськогосподарський дрібний кредит, про відземні нідра і де-які инші законопроекти, звязані з земельною реформою. Нами доручено раді міністрів виробити в найближчий час проекти про склад цієї Наради, про обсяг її компетенції та про порядок її діяльности. Твердо вірю, що Нарада ця, до участи в котрій буде закликано всі кляси людности, виробить земельний закон і звязані з ним закони так, щоб цим було покладено міцну основу економичному добробутові сільської людности на Україні, що являється запорукою економичної й політичної сили нашої молодої держави.

Разом із цим Мною доручено раді міністрів виробити закон про Український Сойм.

Закликаючи всі шари людности допомогти Нам і правительству в вирішенні цих двох найголовніщих справ нашого внутрішнього життя, Ми твердо віримо, що при таких умовах свого здійснення вони будуть незрушимою підвалиною майбутнього розцвіту самостійної Української Держави і забезпечать українському народові на довгі роки його економичний добробут.

Гетьман всієї України і військ козацьких
Павло Скоропадський.

Видано в Київі, 29. жовтня, року 1918."

10. Змінити раптово і до того ж успішно орієнтацію з Німеччини на Антанту, звичайно, було дуже трудно, тим більше, що ще не вспіли стертися сліди від поїздки Лизогуба і самого ґенерала Скоропадського до Берліну і забутись вірнопідданські промови, виголошені ґен. Скоропадським перед Вільгельмом II. Ще не так давно (5. вересня 1918.) ґенер. Скоропадський, перебуваючи в ставці імператора Німеччини Вільгельма II, „клявся" в своїй вірности Німцям, а Вільгельм обіцяв „молодому монархові" свою приятельську підтримку на вічні часи.

Наводимо тут промови цих двох „приятелів", виголошені ними підчас побачення. В газетному справозданні читаємо:

„Підчас побачення 5. вересня у Вільгельмсгеге п. гетьмана з імператором Вільгельмом, останній звернувся до гетьмана з такою промовою: ‚Пане Гетьмане! Мені справляє велику радість вітати в Німеччині Вашу Світлість, як признаного представника Українського Народу і його Правительства. Я можу висловити своє найгарячіще задоволення, що дружні відносини між Україною і Німеччиною здобули собі цим візитом ваше признання. Крівава війна, яку коварними замислами Антанти накинуто світові і яку вона, не зважаючи на дізнану недосяжність своїх державних цілей, з злочинним божевіллям продовжує далі, завдала також і Україні тяжких ран. Коли, по визволенню скованих Російською Імперією народніх сил, Українці, памятаючи про свою славну минувшину, проголосили себе незалежною державою і звернулися до Німеччини з прохаиням допомогти їм при будуванню їхньої держави, я охоче приложив до цього моїх рук, щоб тільки дана була їм бажана поміч. Моє правительство і правительства моїх високих союзників взяли на себе завдання приготовити для України міжнародню правову підставу для її державного істнування, при чому наші армії помогали завести спокій у краю, повнім руїнницьких елементів; під охороною цих армій могло роспочатися відбудовання держави, і Ви, Ваша Світлість, винесені і підтримані широкими масами українського селянства і прихильних до порядку громадян, почали з обережністю і тактом відбудовувати Україну до нового державного життя і положили за допомогою права і закону основу для свободи та порядку. Городянин може від цього часу віддатися спо-

кійно своєму ремеслу, а селянин працювати безпечно коло ріллі і користатися з плодів своєї праці. Ще багацько зостається праці, але Україна під сильним і тактовним проводом Вашої Світлости пройшла вже велику частину дороги, яка веде її до внутрішнього скріплення, і забезпечила собі основу для будучого розвою. Надзвичайно мене тішить, що в спільній праці пробуваючих на Україні німецьких військ і урядовців з українськими властями починає розвиватися почуття все більшого й більшого взаємного довірря, і це дає мені змогу висловити певну надію, що політичні і господарські зносини, які взаємно себе доповняють, між Німеччиною й Україною, будуть ставати все міцніщими і щиріщими.'

Імператор закінчив трьохразовим ‚ура' за здоровля пана гетьмана, а пан етьман відповів українською мовою:

‚Ваша Цісарська і Королівська Величність! З почуттям найглибшої вдячности вислухав я ласкаві слова, з якими Ваша Величність зволили до мене звернутися. Ці слова знайдуть глибокий вдячний відгомін по цілій Україні. В страшних викликаних цією війною стражданнях прокинулось національне почуття поневолених до цього часу народів, як ясні зорі будучого миру. Завдяки могучій піддержці Німеччини і її високих союзників, здобув український народ міжнародньоправові основи для своєї державної самостійности і непідлеглости. Відбудовання цієї нової держави вимагає від мене і від моїх співробітників великих зусиль. Найласкавіщий прийом, яким Ваша Величність зволили мене вшанувати, прийме український народ, як ознаку прихильности Вашої Величности до молодої України, і він додасть нам сил виконати тяжкі завдання, які нас ще дожидають. Беру на себе сміливість разом з Вашою Величністю висловити тверду надію, що так щасливо налагоджені вже політичні та економичні зносини між могутньою Німеччиною й Україною ще більше зміцняться на щастя обох народів. В імени вдячного Українського Народу підношу, як гетьман всієї України, мій келих за здоровля Вашої Цісарської і Королівської Величности і за славну будучість хороброго і вірного німецького народу'.

Трикратним ‚слава' в честь цісаря закінчив свою мову пан гетьман."

Після таких „многократних" „слава" на честь побідної Німеччини, звичайно, трудно було запевнити Антанту в щирій приязні до неї „німецького" гетьмана. Не дивно отже, що робота О. Шульгина (с.-ф.), А. Ґаліпа (тов. мін. закорд. справ) й инших гетьманських „антантофилів" давала мізерні наслідки. Хоч ґен. Скоропадський, як „істиннорусскій" ґенерал, і відомий був в дореволюційні часи, як великий „російський патріот" і „щирий антантофіл та ворог Німців", хоч він і мав звязки з антантськими дипльоматами та їхніми грішми в дні наступу війська Совітської Росії на Україну в грудні 1917. — січні 1918., проте Антанта не могла так легко забути його „зради" і нової „любови" до Німеччини.

11. Використовуючи живі ще в народніх масах історичні спогади про козацьку запорожську добу на Україні, ґенерал Скоропадський хотів втягти селянство в поміщицько-капіталістичну петлю шляхом „відновлення українського козацтва". В цій цілі і було видано спеціяльний „Універсал його світлости Ясновельможного пана гетьмана всієї України та військ козацьких до народу українського" слідуючого змісту:

„Ми, Гетьман Усієї України та Військ Козацьких, Універсалом цим Нашим ознайомлюємо всіх тих, кому про це відати належить, а особливо Державний Сенат, Раду Міністрів і всі урядові інституції Держави Української, що визнали Ми за благо для зміцнення сили Держави нашої відродити Козацтво по всіх місцях його історичного істнування на Україні, покладаючись в основі його відродження на ті козацько-лицарські традиції, які донесла нам історія наша з доби минулої боротьби Козацької України за свою долю.

Після того, як з дня видачі Нами відручного листа до п. Військового Міністра переведена була вся підготовча праця по цьому питанню, визнали Ми тепер необхідним, як перший реальний крок до цього, видати закон, який остаточно обґрунтовує в загальних рисах мету Нашу по цьому питанню, і 16. жовтня 1918. був ухвалений Урядом Держави Української в такому змісті.

Великий Народе Український! Ти бачиш тепер, що настав той щасливий час, коли думки Твої і мрії, які глибоко сиділи в серці кожного щирого сина України, перетворюються в дійсність. Тепер Ти будеш мати ту національну військову силу, на якій дійсно одібється Твоє національне обличчя, Твій хист і Твій патріотичний вогонь любови до рідного краю, який 250 літ тому назад палав невгасно в серцях Твоїх славних прадідів. Лицарські події їх, широка слава, яка лунала і лунає в національних піснях по всій Україні від краю до краю, і велика історія життя українського і лицарської праці козачої, яка так близька Тобі, Народе Український, і про яку так щиро співає в своїх думах незабутній співець України, — будуть міцною підставою, щоб зацвіла знова, як мак, пишним цвітом велика, багата Україна під захистом рідного Козацтва. Ми певні, що Воно не дасть рідного краю на поталу ворогам нашим!

Вас же, козаки — нащадки славних лицарів-запорожців, Ми закликаємо з честю носити даровані Нами козацькі жупани і добре дбати про те, аби соромом і ганьбою не вкрити їх і клейнодів козачих і тих великих славних сторінок нашої історії, якими ми досі пишались. Бажаю щастя і успіху в великій і важлиній праці на долю і щастя України, рідному Мені і всій Україні славному козацтву, і прошу благословення Всемогучого Бога на всіх вірних синів України — щирих Козаків.

Хай тіні великих предків наших дадуть всім нам міць і силу правдиво і чесно виконати те велике завдання, яке тепер стоїть перед Нами і Державою Українською.

Дан року від Різдва Христового 1918., жовтня 16. в стольному місті Держави Української Київі. Гетьман Всієї України та Військ Козацьких Павло Скоропадський."

Маємо приклад, як часом буржуазія в своїх клясових інтересах використовує, здавалось би, найбільш ворожі їй народні традиції. Треба було не аби якої сміливости, щоб ідею козацтва, котра являється в народній уяві ідеєю боротьби не тільки за національне, але головним чином за соціяльне визволення покривдженого українського працюючого люду з-під поміщицького ярма, повернути на службу поміщикам і капіталістам.

12. Побачення ґенерала Скоропадського з ґенералом Красновим відбулось 3. листопада на станції Скороходово недалеко від Полтави. В офіціозному звідомленні (У.Т.А.) подано зміст промови ґенерала Краснова, виголошеної у відповідь на тост ґенерала Скоропадського за „здоровля Отамана Краснова і росцвіт Війська Донського", і привітальну промову, виголошену начальником гетьманського ґенерального штабу полковником Слівінським. Подаємо тут зміст цієї інтересної промови: „Ваша Ясновельможність! Ви Вельможні панове! Ви без сумніву зрозумієте, які глибокі почуття захоплюють мене, коли я нахожусь у Вашому товаристві, на Вашій Землі. Адже ж це Дніпро — широкий могутній, це Київ, Чернигів, Володимир-Волинський. Київ — ‚мать городовъ русскихъ', стольне місто Київ, де сидів Володимир Красне Сонечко у високому палаці, куди з'їздились його багатирі з застав багатирських. Це батьківщина Ілії Муромця, Добрині Никитича. Тут жила св. Ольга, відси пішла віра руська православна по всій Святоруській Землі і тут грізно стояли твердині київські: не зламали їх а ні Печеніги, а ні Татари. Посвистом свистав Соловей-розбійник, наступало на нього Идолище-погане, йшли на нього війною королі польські, султани турецькі, а він ріс, багатів, під захистом Січи Запорожської, під обороною донських людей, православних козаків. Я стою розчулений, очарований. Мені пригадується чарівний образ св. Ольги в соборі князя Володимира, образ, котрий відсюди дивиться на Вас.

Коли в полумі пожежи і муках руїни летіли куски Росії, могутній Український Народ найшов в собі сили піднятись та вибрати Вас своїм гетьманом, і знов, як тисячу років назад, очі всіх ліпших людей руських звернулися на Київ. Ваша Ясновельможність, з Вашим народом Ви перші подали руку донському козацтву. Донське козацтво ніколи цього не забуде. Тепер, коли в братній єдности сидимо ми з Вами за одним столом, гадається мені, що це початок того великого, що Ви маєте довершити. Вже багатирі київські стали на всіх заставах молодецьких, вже Дон вільний від идолища поганого.

Вже на Кубані потомки запорожців прочищають шлях по сніговиx хребтах гір. Вам історія приготовила шлях тяжкий, але славетний. Хай живе пан Гетьман!"

13. Якийсь Наві писав в ювилейному числі „України" (щоденна ґазета — Орґан Штабу Наддніпрянської Дієвої Армії, N 91, 16. листопада, 1919. Камянець) в річницю повстання проти Гетьманщини слідуюче про вибори Директорії: „В ніч з 13. на 14. листопада (з середи на четвер 1918. р., саме в той час, коли в гетьманській палаті на Олександрівській вулиці виготовлялася грамота Скоропадського про федерацію з Росією і складався федеративний кабінет Гербеля, в будинку Міністерства Шляхів (на Бібіковськім бульварі N 34, в кімнаті урядовця для особливих доручень О. Стокоза під числ. 6) зібравсь гурток українських діячів, представників Українського Національного Союзу та українських партій, у такім складі: В. Винниченко, А. Макаренко, Ф. Швець, М. Шаповал, О. Янко, О. Осецький, сотник Січ. Стрільців А. Чайківський, полковник Тютюнник, полковник Аркас, П. Дідушок, О. Макаренко, О. Мицюк, М. Кушнір, П. Андрієвський і Кульчицький. Нараду скликали В. Винниченко і М. Шаповал від імени Українського Національного Союза. Головував В. Винниченко; протоколу ніхто не писав.

. . . В. Винниченко повідомив нараду про ті таємні події, котрі в той саме час творилися в гетьманській палаті. Всім стала ясна та страшна катастрофа, яку гетьман готовив українській національній державности; в нікого не було сумніву, що, коли гетьман утримається при владі, навяже мілітарні зносини з Денікіним на Дону і видасть політичні векселі Антанті та московським реставраторам єдиної неділимої Росії, тоді ідилію Української Держави треба вважати закінченою. Хвиля була дуже важна: від неї залежало бути або не бути українському народові, українській самостійній державі. І тут упала та іскра великого історичного діла, котре повернуло історичне колесо українського народу у противний бік, чим це задумував національний ренеґат Скоропадський. Нарада без довгих діскусій постановила підняти негайно всенародне повстання проти Скоропадського за своє соціяльне і національно-державне визволення. Коли було поставлено питання, чи підняти нарід в імя оборони прав розігнаної Центральної Ради чи в імя боротьби за Українські Установчі Збори, нарада одноголосно відхилила ці гасла і також одноголосно постановила вибрати Директорію Української Народньої Республики, котрій доручено одне-однісеньке завдання: ліквідувати гетьмана Скоропадського. На випадок щасливого успіху повстання відповідне народне представництво мало означити форму влади та державної орґанізації Республики.

В склад Директорії були вибрані: В. Винниченко, як Голова, Ф. Швець, А. Макаренко, П. Андрієвський, як члени, і С. Петлюра, як Головний Отаман українських республиканських військ" . . .

14. Що підкупи дійсно мали місце, видно хоч би з слідуючих документів (опубликованих в свій час в оріґіналах — на російській мові в „Роб. Газеті" ч. 438, 21. січня 1919.):

„Головнокомандуючому всіма озброєними силами на Україні. Боєві обставини невідкладно вимагають, щоб німецькі війська в крайнім випадку залишались би в нейтральному стані, як у відношенню до нас, так і до повстанців. Для цього необхідною являється сама широка аґітація, як серед німецьких офицерів, котрі в сути річи до нас прихильні, так і серед салдатів, більшість котрих, за виключенням ельзасців, одверто симпатизують прихильникам Петлюри. Я вважав би необхідним почати таку аґітацію негайно, не спиняючись перед прямим підкупом, як начальствующих осіб німецького командування, так і особливо впливових салдатів, особливо з числа членів ‚Совдепа.' Чи буде на цей доклад згода Вашого Сиятельства і чи дозволите Ви мені робити таємно, безвідчітно і бездокументально виграти з суми в один міліон рублів, відпущеної мені Вами ‚на секретні видатки.' Ґенер.-лейт. Щуцкой, Військовий Міністр України. З оріґіналом згідно: Начальник Канцелярії Воєн. Міністра Ґенер.-майор Ковалевський."

На цьому докладі ґенерал ґраф Келлер поклав таку резолюцію: „Цілком погожуюсь: для виконання треба вжити негайно самих енерґійних заходів, не жалуючи грошей. Ір. Келлер. 9. грудня 1918. р."

Міністр ґен. Щ у ц к о й направив після цього доклад для виконання з таким приписом: „При цьому надсилаю: 1. Оріґінал документа мого да головнокомандуючого 23. листопада с. р. про дозвіл переводити особливо таємні видатки в суми в 1,000.000 рубл., відпущених мені по докладу Начальника Штаба Головнокомандуючого від 21. листопада с. р. ‚на секретні видатки‘ — таємно, безвідчітно і бездокументально, — з резолюцією ґр. Келлера — ‚цілком погожуюсь: для виконання треба вжити негайно енергійних заходів, не жалуючи грошей‘; 2. В і д ч і т п р о в и т р а т у м н о ю о д н о г о м і л і о н а р у б л., відпущеного згідно п. 1 цього припису з докладенням копій: а) доклада Начальника Штаба Головн. від 21. листопада 1918. р. і б) доклада мого від 23. листопада с. р. Наказую, з огляду на особливу таємність всього цього листування, переховувати його в особливо таємному порядкові. Відчіт підлядає пред'явленню Полевому Контролеві після першої його вимоги. Оріґінал мого докладу від 23. листопада так само. Військовий Міністр Ґенер.-лейт. Щ у ц к о й. Одержав 9. XII. 1918.“

15. В дні облоги Київа республиканським військом Київ уявляв з себе вже не столицю Української Держави, а „мать городовъ русскихъ“ — гніздо всеросійської реакційно-монархичної зграї. По вулицях розгулювали добровольчеські офицерські дружини; на головніщих будинках розвівались трьохкольорові російські прапори. Головнокомандуючий добровольчеськими і гетьманськими військами ґенерал Келлер являвся господарем міста і „Української Держвви“. В своїх наказах та відозвах цей „істинно-русскій“ Німець поясняв своєму воїнству і „обивателям“, що ніякого українського народу немає, що є тільки „одинъ русскій народъ“ і через це повинна бути тільки одна держава — одно „великое Русское Государство“. Щоб підбадьорити хоч трохи „русское населеніе Кіева“, гетьманське правительство йшло на політичний шантаж: оголошувало складені міністром внутрішніх справ Кістяковським телеґрами („з Одеси“) про прихід на Україну союзного антантського війська та про повний розгром війська Директорії.

Інтересно, що коли 14. грудня (над вечір) революційне військо вступило до Київа, добровольчі офицерські отряди відкрили по них з кулеметів, розставлених на дахах будинків, стрільбу. Поруч з цим отряд золотопогонників під командою ґенерала К е л л е р а почав стріляти в частину українського війська, що мирно, з кількатисячним натовпом радіючого народу підходило по Хрещатику до будинку Міської Думи. Що руководило цими злочинними, нічим неоправданими провакційними виступами добровольців, невідомо. Вдохновитель їх, ґен. Келлер, був пізніще розстріляний українськими козаками.

ЗМІСТ III ТОМУ.

Розділ I.

Гетьманський переворот.

Сто інки

1. „Вибори“ гетьмана і гетьманські „закони“ про державний устрій України. — 2. Українська демократія і переворот (формування гетьманського правительства). — 3. Чорне свято: гучний похорон революції і встановлення диктатури буржуазії (з'їзд „кадетів“ і „протофісовців“) 3—32

Розділ II.

Здійснення диктатури поміщиків і капіталістів.

4. Лицемірні заяви ґенерала Скоропадського і його правительства. — 5. Знищення громадських і політичних свобід (задушення преси і політичний терор). — 6. Розгон демократичних орґанів самоврядування — земств і дум і реставрація буржуазних цензових самоврядувань. — 7. Переслідування та виморювання голодом робітництва і руйнування економичного життя України. — 8. Поміщицька „земельна реформа“, катування селянства і селянські повстання, — 9. Українська дрібна буржуазія бє на ґвалт (заснування Українського Національно-Державного Союзу) . . . . . 32—69

Розділ III.

Московські націоналісти на Україні і гетьманський уряд.

(Боротьба двох культур і двох державних ідей на Україні).

10. Російська буржуазія і демократія скріплюють свої пануючі русифікаторські позиції на Україні (заснування „Русскаго Союза“). — 11. Україна стає центром всеросійської контр-революції (орґанізація боротьби за відбудову єдиної Росії) . . . . . 70—79

Розділ IV.

Українська демократія в часі гетьманщини (тактика правиці й лівіці).

12. Перетворення Українського Національно-Державного Союзу в Український Національний Союз. Угодовство. — 13. Позиція і тактика лівої (революційної) частини демократії . . . . . 79—101

Розділ V.

Гетьманщина перед загибіллю.

14. Поглиблення реакції, — 15. Українська демократична держава чи реакційна „Велнкая Россія“? (Кріза кабінету). — 16. Перемога „єдиної неподільної великої Росії“ (уступлення коаліційного кабінету; грамота ґенер. Скоропадського про федерацію України з Московщиною) — 17. Пляни ліквідації гетьманщини . . . . . 101—127

Розділ VI.

Повалення диктатури поміщиків і капіталістів.

18. Правиця української демократії рішає збройно виступити проти гетьманщини. Вибори Директорії УНР. — 19. Національна і соціяльно-економична плятформа Директорії. — 20. До зброї! — 21. Росклад німецької армії і здобуття Кіїва . . . . . 127—141

Додатки до тексту §§ 1—15 . . . . . 142—159